ABDÜLHAMİT HAN'IN MUHTIRALARI

BELGELER

Mehmet Hocaoğlu

ÖRNEK YAYINLARI

Abdülhamit Han'ın Muhtıraları

(Belgeler)

Mehmet Hocaoğlu

oymak yayınları

Dizgi - Baskı : :Özdemir Basımevi

Kapak : Beyit Ertürk

Kapak Baskı : Çetin Ofset

OYMAK YAYINLARI

Küçük Han, No. 25, Kat 2, D. 10,
Çağaloğlu/İSTANBUL

Veya : P.K. 35 Bakırköy/İSTANBUL

ÖNSÖZ

Son zamanlarda Sultan Abdülhamit (II) Han'a ait birkaç hâtıra yayınlandı. Bu hâtıralarla, yıllardan beri yerilen, en ağır şekilde suçlanan ve hattâ yakışıksız isnatlara hedef olan Sultan Abdülhamit Han'ın gerçek kişiliğinin açığa çıktığı ve onun, şimdiye kadar aleyhinde yazılan kötü iftiralara layık olmadığı anlaşılmış bulunmaktadır.

Ancak, bu hâtıralar yeterli değildi. Bu bakımdan Sultan'ın nasıl büyük bir devlet adamı olduğunun belirtilmesi için devlet arşivlerindeki vesikalara dayanmak istedik. Ve bu nedenle bu kitabı hazırladık. Bu eser, çok yorucu, zahmetli ve uzun çalışmaların sonucudur. Takdim ettiğimiz hâtıra ve muhtıraların, eksiksiz ve zamanın dili ile yazılıp yayınlanmasını çok isterdik. Sultan Abdülhamit Han'a ait hâtıra ve muhtıraların yazılışının üzerinden bir asra yakın bir zaman geçmiş olması, bunları anlaşılamayacak duruma getirmiş olduğundan, sadeleştirmek zorunda kaldık. Bu da çok ağır ve yorucu oldu. Bir taraftan hâtıra ve muhtıraların yazıldığı günün şartlarını, atmosferini yitirmemek, diğer yandan bugünkü neslin anlayacağı bir dile çevirmek, bir yabancı dilden tercüme yapmaktan çok daha güçtü. Kelimeleri, terimleri, âdeta eczacı terazisinde tartarcasına, yerli yerine koymak, işin başlangıcında sandığımdan çok çetin oldu.

Bazen bütün metin tek bir cümleden ibaret oluyor ve bu cümleyi parçalayarak bir kaç cümlede kolayca anlaşılabilir duruma getirmek gerekiyordu.

Sultan Abdülhamit Han'ın memleket ve milletseverliği, siyasî dehâsı ve bütün bir hıristiyan dünyasıyla uzun yıllar mücadele etmek zorunda kalmasının yanında, kültür emperyalizminin tesiriyle batı hayranı ve özellikle İngiliz politikası yanlısı devlet adamlarıyla uğraşması ve bunların bilerek veya bilmeyerek devlete verdikleri zararlar, devletin içinde bulunduğu malî sıkıntı, bunlarla tek başına mücadelesi bu hâtıra ve muhtıralarda bütün açıklığıyla yansımaktadır.

Bunların sadeleştirilmesinde gücümün üstünde kalan yanlışların okuyucularım tarafından bağışlanacağını ümit etmek isterim.

K. Mehmet HOCAOĞLU

GİRİŞ

Okul sıralarında iken, tarih kitapları ve hocalarımız Sultan Abdülhamti Han'ı **Kızıl Sultan** diye adlandırıp; aydınları denize attırdığını, sürgüne yolladığını, hür düşünceye izin vermediğini, memleketi casuslarla (hafiyeler) doldurduğunu, sarayında süt banyosu yaparak cariyeleriyle gün geçirdiğini, her şeyden korkan, evhamlı bir pâdişah olduğunu anlatıp, yazdıkları halde, onun zamanını yaşamış yaşlılar bütün bunların tam tersini, Sultan Abdülhamit (II) zamanının tam anlamıyla altın devir olduğunu söylemişlerdi. Bize anlatılan ve yazılanların gerçeklere tamamiyle aykırı olduğunu da belirtmişlerdi. Demokrasi ve hür düşüncenin 1950 de başlaması üzerine tarihin üzerine indirilmiş bu ağır ve karanlık perde yavaş yavaş aralandı. Gerçekler biribiri arkasından gözükmeye başladı.

1955'te Türkiye Büyük Millet Meclisinde, Basın Kanunu hakkında şiddetli tartışmalar yapılıyordu. Bir yaz günü Ankara'da Prof. Osman Turan ile Özen Kıraathanesinde oturuyorduk. Bir masa ötede Hamdullah Suphi Tanrıöver'in sesini duyan Osman Turan, ona doğru bakınca bizi masasına çağırdı. Gittik. Şuradan buradan konuşulurken söz basın kanunu üzerindeki sert tartışmalara geldi. O sırada mahut gazetelerden birisi, kendi düşüncesine ters düştüğü

halde, Sultan Abdulhamit Han lehinde tefrika yayınlıyordu. Söz buraya gelince Hamdullah Subhi Tanrıöver'e,

«— Beyefendi! Sultan Abdülhamit birinci Osmanlı Mebusan Meclisini kapamamış olsaydı, şimdiye kadar demokraside bir hayli mesafe almış ve bugünkü sert tartışmalara da yer kalmamış olacaktı», Dedim.

Hamdullah Subhi Tanrıöver büyük bir kızgınlıkla sandalyasından kalkıp oturduktan sonra:

— Sen! Birinci Osmanlı Mebusan Meclisi'ni bilir misin? Dedi.

Yaşımın bunu bilmeme imkân vermediğini söyleyince:

— Tarih kitaplarında resmini görmedin mi?

— Gördüm.

— Hani (eliyle tarif ederek) lâhana başlı hocalar ve yanlarında dal fesli (sadece fes sarıksız demek) kişilerin resimlerini gördün mü?

— Evet, gördüm.

— İşte o lâhana başlı hocalar bu memleketin gerçek sahibinin temsilcileri idiler. Fakat bunlar medresenin yetiştirdiği, günün gidişinden, politikanın gerçek yüzünden, hırıstiyan mebusların kötü niyetlerinden habersizdiler. Dal fesliler de Rum, Ermeni, Yahudi, Arnavut, Dürzî, Nasturî ve diğer milletlerin temsilcileriydiler. Bunlar Avrupa'da okumuş, politikanın bütün inceliklerini bilen; devleti içinden yıkmak isteyen hâinlerdi. Bu şeytanlar o saf ve temiz hocaları çabucak kandırıp arkalarına taktılar.

Memleket çıkarlarına ters düşen, devleti içinden çökertecek hareketlere giriştiler. Eğer Sultan Abdülhamit Birinci Mebusan Meclisi'ni dağıtmamış olsaydı, imparatorluk daha o günden dağılmış olacaktı. Buna göre sen ne dersin imparatorluk mu çökmeliydi, yoksa Mebusan Meclisi'mi dağılmalıydı? Dedi.

«— Şüphesiz meclisin dağılması daha iyidir.» Dedim.

— Öyle ise, Sultan Abdülhamit de senin dediğini yaptı. Meclis'i dağıtarak imparatorluğu otuz üç sene daha yaşatmayı başardı. Dedi.

Hamdullah Subhi Tanrıöver'in bu sözleri kafamı allak bulak etmiş, çocukluğumda yaşlı halkın söylediklerine hak kazandırmış oluyordu. İsyan edercesine:

— Beyefendi! Öyle ise neden başında bulunduğunuz Maarif vekilliği Sultan Abdülhamit'i bize kötü tanıttı?

Güldü. Derin bir nefes aldı. Eliyle havada bir çizgi yaptıktan sonra:

— Bir inkılap yapılmış, saltanat kaldırılmış, cumhruiyet ilân edilmişti. Politika gereği saltanat ve sultanları kötülemek lazımdı. Biz de öyle yaptık. Dedi.

Saltanatın kaldırılmasının üzerinden yarım asırdan fazla bir zaman geçmiş, Türk Milleti kendi hâkimiyetinin tadını almış, her dört senede bir oylarıyla kendisini idare edecekleri serbestçe seçmiş, diktatör taslaklarına gereken dersi vermiş, varlığını hür demokratik düzen içerisinde yürütmeye kararlı olduğunu göstermiştir. Bu durumda artık Hamdullah Subhi Tanrıöver'in belirttiği gibi rejim endişesi kal-

mamış, Sultan Abdülhamit Han tarihin malı olmuştur. Tarih olan bu devri idare edenin de, iftira ve yalanlardan arınmış, gerçek hüviyetinin bilinmesi lâzımdır.

Sultan Abdülhamit Han'a, Kızıl Sultan lâkabı Anadolu'nun yarısını Ermenistan yapmak isteyen Ermeni komitecilerine engel olmasının sonucu Ermeni yanlısı Fransızlar tarafından takılmış olduğu gibi, İslâm ve Türk düşmanı İngiltere başbakanı Gladstone'da ona câni demiştir. Bu adları takanların her birisinin azılı Türk ve İslâm düşmanı oldukları bilindiği halde bu sıfatları kullanan zavallı Türk aydınlarına ne demeli? Kültür emperyalizmi ile Avrupa'nın düşünce esirliğine düşen zavallı Türk aydınları Sultan Abdülhamit Han'a o kadar düşman kesilmişlerdi ki, 1905 senesinde Ermeni komitecileri Anadolu'da Ermenistan devleti kurulmasına engel gördükleri Sultan Abdülhamit Han'a suikast düzenleyip, Cuma Selâmlığında bomba atmaları üzerine Tevfik Fikret meşhur «Bir lâhzai teahhur» adlı manzumesinde:

«Ey şanlı avcı, dâmini beyhude kurmadın,

Attın fakat yazık ki, yazıklar ki vurmadın!»

Diyor. Bu ne derin gaflet veya hâinlik. Bombayı atan kim? Ne için atmış? Öldürmek istediği kim? Ve niçin öldürmek istemiş? Öldürülmek istenmesi Türk'ün bin yıllık anayurdu üzerinde bağımsız Ermenistan kurmak isteyenlere engel olması değil mi? Bu nasıl aydınlık?

Sultan Abdülhamit Han'a isnat edilen kusurlardan birisi de son derece vehimli olduğu iddiasıdır. Sultan Abdülhami vehimli değil, ihtiyatlı bir hüküm-

dardır. Amcası Sultan Abdülaziz'in, Mütercim Rüştü, Hüseyin Avni, Mithat ve Süleyman Paşalarla, Şeyhulislam Hayrullah Efendi tarafından alaşağı edildiğini ve beş gün sonra da şehit edildiğini gördükten başka, Ruslar Ayastafanos'ta iken Ali Suavi'nin giriştiği Çırağan Olayı'na, Sadık. Mahmut Celâlettin, Mütercim Rüştü Paşaların adlarının karışmasıyla, sultanın ihtiyatlı davranmasını kınamak insafsızlık olmaz mı? Ama o bunları yine devlet işlerinde vazifelendirmiş şüphe üzerine cezalandırmaya kalkışmamıştır. Dünyanın hiç bir yerinde devlet başkanının kendi aleyhinde bir harekete adı karışmış olanları devlet hizmetinde kullanması bir yana, sıkı göz altında bulundurduğu gerçeği inkâr edilebilir mi?

Sultan Abdülhamit Han'a isnat edilen korkaklığa gelince: Bomba olayında herkesin bir köşeye kaçıp saklandığı bir sırada faytonuna binip atların dizginlerini eline alarak, o hengâmede saraya gittiğini yerli ve yabancıların Sultan'ın bu cesaretini övdükleri gerçeğini görmemezlikten gelip nasıl korkak denilebilir?

Ve yine Sultan Abdülhamit Han'ı lekelemek isteyen düşmanları, hafiyeciliği bütün memlekete yaydığını ileri sürmektedirler. Bugün hangi devlet iç ve dış gizli istihbarat teşkilâtını kurmamıştır? Devletin varlığı için istihbarat teşkilâtının lüzumu inkâr edilebilir mi? Sultan Abdülhamit Han'a jurnacılık edenler arasında, adları burada açıklanmaya gerek olmayan, ünlü hürriyet kahramanlarının yaptıkları daha çirkin değil midir? Varlığını korumak zorunda olan herkesin, düşmanları hakkında bilgi edinmesi normal değil midir? Sultan Abdülaziz'in başına ge-

len fâcianın en belirgin sebebi istihbarat teşkilâtının olmayışıdır. Sultan Abdülhamit Han'ın zamanında İttihatçılardan Dr. Nâzım Bey, ünlü eşkiya Çakıcı Mehmet Efe'nin yanına tütün tüccarı olarak gidip, Efe'yi İttihat Terakki hesabına kazanmak için, pâdişahın devlete hâinlik ettiğini, ortalığı hafiyelerle doldurduğunu söylemesi üzerine Efe; Türk'ün şaşmaz mantığı ile: **«Pâdişahın memlekete hâinlik edeceğine inanamam. Hafiye işine gelince: Ben bir eşkiyayım. Dağda gezebilmem için jandarmaların hareketlerinden haber almam lâzım. Bu köylerde benim yirmiden fazla hafiyem vardır. Eğer onlar olmazsa ve bana zamanında gereken haberleri iletmeseler, bir gün olsun bu dağlarda dolaşamam. Benim hafiyeye ihtiyacım varsa Sultan'ın da vardır. Onun da hafiyeleri olmazsa bir gün olsun tahtında oturamaz.»** demiştir. Çakıcı'nın bu sözlerinden herkesin düşmanın davranışlarından haberli olmasının hayatî önemi olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ise her devletin gizli istihbarat teşkilâtına ihtiyacı vardır. Bugün her devletin gizli istihbarat teşkilâtı vardır. Sutan da bunu yapmıştır. Ancak ortada çirkin olan bir şey varsa, o da sahte hürriyet kahramanlarının şahsî çıkarları için yaptıkları jurnalcılıktır.

Sultan Abdülhamit Han'a, düşmanlarının yaptıkları en çirkin suçlamalardan birisi ki, bugün bir yalan ve iftiradan ibaret olduğu anlaşılan aydın kıyımıdır. Sultan Abdülhamit son derece merhametlidir ve kan dökmekten sakınmaktadır. Amcasının kaatillerinin idam kararını Temyiz tasdik etmişti: Sonra aralarında Gazi Osman Paşa gibi, vicdanının sesinden başka bir şeye boyun eğmeyen büyük bir vatanseverin bulunduğu, 15 kişi hükmün infazına ta-

raftar oldukları halde, Sultan, hükmü müebbet hapse çevirmişti. Bu da onun kan dökmek hususunda ne kadar çekingen olduğunu göstermektedir. Mithat Paşa'nın Tâif'te öldürülmesinden haberi olmadığı da artık anlaşılmıştır. Bundan başka derme çatma Hareket Ordusu İstanbul üzerine yürüdüğü zaman paşalardan birisi sultanın ayağına kapanarak bu orduyu tepelemek için izin istediği halde sadece kan dökülmemesi için izin vermediği de bir gerçektir. Sultan Abdülhamt'in, rejimin selâmeti için sürgün etmek zorunda kaldığı kişileri bol maaşlarla taşra valiliklerine tayin ettiği inkâr edilebilir mi?

Sultan Abdülhamit Han'a isnat edilen istibdat suçlamasına gelince: Sultanın işleri sarayda topladığı ve kendisinin bilgisinin dışında hiçbir şeyin yapılmasına izin vermediği doğrudur. Ancak bunun haklı sebepleri vardır. Sultan Abdülhamit'in en büyük talihsizliği, bütün dünyaca kabul edilen siyasî dehâsının yanında, hiç olmazsa Âli ve Fuat Paşa'lar gibi, ilerisini gören devlet adamlarının bulunmayışıdır. 1877 - 1878 Türk-Rus savaşının Mithat Paşa ve arkadaşlarının ihtirasları yüzünden çıktığı ve bu yüzden devlet ve milletin düştüğü perişanlık açıktır. Ermeni meselesinde, bütün uyarmalara rağmen yanlış politika izleyen Sadrıazam Sait Paşa'nın, İstanbul'da çıkan Ermeni ayaklanması sonucu İngiltere elçiliğine sığınması, Sadık Paşa'nın Kıbrıs meselesinde sanki İngiltere ile birmiş gibi pâdişahı Kıbrıs andlaşmasını kabule zorlaması, diğer devlet adamlarının aşırı batı uyduluğu sebebiyle memleketin gerçek çıkarlarını görememeleri, bir çok meselede yabancıların aldatıcı telkinlerine kapılmalarının Sultan'ı bu yola itmiş olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

Sultan Abdülhamit Han'ın Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki çeşitli milletlerin ve özellikle hıristiyan milletlerin temsilcilerinin parlamento aritmetiğinin yarısına yakın bulunmasından ötürü, Osmanlı Mebusan Meclisini dağıtmak zorunda kaldığını açıklamıştık.

Sultan Abdülhamit zamanında sarayda vazifeli bulunmuş olanların hepsi Sultan'ın, kelimenin tam anlamıyla, afif olduğunu, kimsenin mal, can ve ırzına göz dikmediğini, hayatı boyunca doğru, afif, muntazam bir hayat sürdürdüğünü, içki kullanmadığını, dindar, fakat müteassıp olmadığını, ahlâka ve ahlâk zabıtasına son derece önem verdiğini, kan dökmekten titizlikle kaçındığını, devlet parasının israf edilmesine karşı olduğunu, Avrupa'dan borç almaktan kaçındığını, tam tersine eski devlet borçlarının ödenmesine çalıştığını belirtmekte birliktirler. Sultan Abdülhamit'e, düşmanları hasislik isnadiyle «Pinti Hamit» demişlerdir. Halbuki hiç bir zaman devlet hazinesine el uzatmamış, kendi parasından bir çoklarına ikramlarda bulunmuştur. Ama müsrif değildir.

Sultan Abdülhamit, iradesi dışında çıkarılan 1877-1878 Türk-Rus savaşının feci sonucu olan Berlin Andlaşması'yla Rusya'ya ödemek zorunda kaldığı ağır savaş tazminatından başka, savaşın gerektirdiği harcamalar, göçmenlerin meseleleri ve savaşın tahribatı memleketi sanki bir harabeye çevirmişti. Bundan başka Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya, İtalya ve Almanya'nın kısaca bütün Avrupa'nın düşmanlığı karşısında tek başına uğraşmak zorunda kalmıştı. Ancak siyasî dehâsiyle bu devletler arasında çıkar ayrılıklarını bulup, birini diğerine karşı çıkararak imparatorluğu 33 sene yaşatmasını bildiği hal-

de, İttihat ve Terakki; birkaç yılda imparatorluğu batırmıştır. Zamanında 1897 Yunan savaşından başka, memleketi savaşa sokmamıştır. Kapitülasyon belâsından ötürü ve memleketin içinde bulunduğu malî sıkıntılara rağmen orduyu güçlendirmiş, eğitime önem vermiş, pek çok orta ve yüksek dereceli okullar açmıştır. Bunlardan başka memleketin iktisadına yararlı demir yolları ve şoseler yaptırmıştır.

Rus Ordusu Başkomutanı Grand duc Nicola'nın, Osmanlı donanmasının Rusya'ya teslîminde israr etmesi üzerine; Sultan Abdülhamit Han Başvekil Ahmet Vefik Paşa'ya, 15 şubat 1293 (1878) tarihinde aşağıdaki iradei seniyyeyi göndermiştir:

«Başvekil Paşa'ya ve Saffet Paşa'ya ve diğer vekillere yeminle beyan ederim ki, donanmayı hümayunumun elden çıkarılmasına katiyyen re'y ve rızam yoktur. Her türlü fedakârlığı eder, fakat donanma maddesini esasından reddederim. Ve mucip sebeplerini dahi beyana muktedirim. İcabında donanmayı kayıp etmemek için canımı fedaya hazırım. 15 şubat 1293 (1878)»

Sultan Abdülhamit Han, sabahleyin gönderdiği bu iradedeki **«her türlü fedakârlık»** sözünün yanlış anlaşılarak düşmanın başka isteklerde bulunabileceğini düşünmüş olacak ki öğleden sonra da aşağıdaki iradei seniyyeyi yine Başvekil Ahmet Vefik Paşa'ya göndermiştir.

«Veziri mealisemirim!

Donanmamız hakkında sabahleyin size ve vekillere hitaben 15 Şubat 1293 (1878) tarihiyle çıkarılan iradei hümayunun mülâkat sırasında Grand Duc tarafından görülerek teberrüken alıkonulduğu yapılan

tebligatımızdan anlaşılmıştır. Adı geçenin gösterdiği nezaketten memnun oldum.

Ancak, bu iradenin yazılması sadece donanmamızın elden çıkarılmaması maksadına dayalı olup, bunun içerisinde olan «her türlü fedakârlık» tabirinin tercümesi sırasında yanlış mâna verilip, bu sözün görülşülmekte olan ve sonucu meçhul bulunan diğer hususlara şümûlü olduğu sanılmamalıdır. Bu fedakârlık sözünün donanma maddesinden dolayı sırf zatî ve şahsî olduğuna ve bu iradenin başka bir şeye ait olmadığına dair Grand Duc'e izahat verilip verilmediğinin ivedilikle bildirlimesi matlübumdur. İmza: Abdülhamit.»

Bu olay, Saray-ı Hümayun kâtiplerinden Lebib Efendi'nin 6 şewal 1307 ve 11 haziran 1306 (1890) tarihli yazısında şöyle açıklanmaktadır:

«Geçen savaştan sonra Ayastafonos'ta toplanan konferans sırasında lâyık olmadığım halde Saray-ı Hümayun Başkâtipliği vazifesinde bulunuyordum. Zâtı şâhâne tarafından ihsan buyrulan fermanı hümayun uyarınca, yazılarak zâtışâhâne tarafından imza buyrulan ve meali de, hatırımda kaldığına göre, diğer istekler arasında donanmanın dört parçasının Grand Duc tarafından talep olunduğunun o vakit konferansa memur bulunan rahmetli Saffet Paşa ve Başvekil Ahmet Vefik Paşa tarafından arz olunması üzerine donanmanın hiç birisinin verilmeyeceğine dair kesin emir ve fermanlar çıkmıştı.

Bu fermn-ı hümâyunun Grand Duc'e iletilmesi için Ahmet Vefik Paşa'ya verildiği, Ahmet Vefik Paşa tarafından Grand Duc'e gösterildiği zaman Grand Duc tarafından bir «yâdigâri hazreti pâdişahî olmak

üzere» yanında alıkonulduğu, daha sonra Ahmet Vefik Paşa tarafından arz edildiğini hatırlıyorum.

O sırada Karadeniz sahillerinden bir yere 20 bin lira kadar bir masrafla iskele yapılarak Ayastafonos'ta bulunan Rus askerinin İstanbul'dan geçirilip vapurlara bindirilmesi, Karadeniz sahillerindeki tabya ve istihkâmların kendileri tarafından işgali Grand Duc tarafından israrla istenilmekte ve daha önce Boğaz'dan geçmiş olan İngiliz donanmasının Akdeniz boğazından (Çanakkale) geri çevrilmesi, o aralık İstanbul'u korumak için yapılmış ve yapılmakta olan istihkâm inşaatları tatil edilmeyecek olursa evvelki mütarekenin yapılmamış sayılarak Rus askerlerinin İstanbul'a hücumla ahalinin ayaklar altında kalacağını, bu duruma da zâtı şâhânenin sebep olacağı yolunda bir takım mâruzat yapılmıştı.

Grand Duc tarafından yukarıdaki hususların israrla talep edildiğinin rahmetli Saffet Paşa tarafından bizzat arz olunması üzerine, bunların hiç birisi zâtı şâhâne tarafından kabul buyrulmayarak ve Rusların mütarekeyi bozarak tecavüze kalkışmaları halinde bütün askerlere bizzat komuta ederek sonuna kadar fedakârlıktan kaçınılmayacağının, gerekenlere anlatılarak ona göre devletin haklarını korumalarının emrü ferman buyrulmuş olduğu mâruzdur. 6 şewal 1307 ve 11 haziran 1306 (1890)

İmza

Lebib»

B. B. Arş. Yld. Evr. Ks 28 No: 1107 Zrf No: 114

ÇIRAĞAN SARAYI BASKINI

Sultan Abdülhamit (II) Han'ı tahttan indirip Sultan Murat (V) i tekrar tehta geçirmek için, Rus ordusunun Ayastafonos (Yeşilköy) ta bulunduğu bir sırada (8 mayıs 1878 pazartesi günü) Ali Suavi'nin giriştiği bu olay, tahkikat komisyonunun 18 mayıs 1294 (1878) tarihli fezlekesinde şöyle açıklanmaktadır:

«İşbu Cemaziyel ewel ayının 17 inci Pazartesi (8 mays 1294 (1878) günü saat dört buçuk sularında Çırağan Sarayı çevresindeki Mecidiye Camii önünde, toplandıktan sonra, Çırağan Sarayı'nın Paşa Dairesi'yle köşkünün önüne gidip nizamiye askeri ve zaptiyeden oluşan üç nöbetçi ere hücum edip tüfek ve kasaturalarını aldıktan sonra, kendilerini de yaraladılar. Sonra Saltanat Kapısı'na bakan merdiven başındaki pencerelerin camlarını kırıp içeriye girdiler. Sultan Murat'ı divan yerine götürdükleri sırada askerler yetişerek Ali Suavi ile yoldaşlarından bir kısmını öldürdüler; bir kısmını da yaraladılar. On ikisini de yakaladılar. Bu iş hakkında tahkikatın yapılması tarafı acizanemize havale buyrulduğuna dair çıkan iradei seniyye üzerine ilk defa Yıldız Köşkü'nde ve daha sonra da Seraskerlikte toplanılarak önce olayın çıkışı incelendi.

Hazreti şehriyâriden Çırağan Sarayı'na memur Dilâver Ağa, adı geçen kişilerin toplandıktan sonra sarayı hümayun çevresindeki talim yerinde bulunan askerlerin subayına durumu bildirmiş, subay da altı erle olay yerine yetişmişti. Onlar gelinceye kadar Ali

Suavi, arkadaşlarıyla Harem Dairesi'nin kapısını kırıp içeri girmiş bulunuyordu. Sultan Murat'ı Harem Dairesi'nden dışarı çıkaran Ali Suavi, «Yaşa Sultan Murat» diye bağırarak arkadaşlarını Sultan Murat'ı alkışlamaya teşvik etmiş; arkadaşları da alkışlamışlardır. Bu olaydan maksadın ne olduğunu soran çevresine, bazı kışkırtıcı kelimeler söylediği de yapılan sorgu sırasında beyan edilmiştir. Tam bu sırada Dilâver Ağa'nın emriyle orada bulunan erler süngü takmışlar; Dilâver Ağa'nın haberi üzerine yeteri kadar nizamiye askeri ve Beşiktaş zabıta memuru Hasan Paşa komutasındaki zaptiye eri ile olay yerine gelmiş; adı geçen Hasan Paşa elindeki sopayı Ali Suavi'nin başına indirip tepelemiştir. Dilâver Ağa'nın emriyle askerlerin açtıkları ateşle Ali Suavi'nin adamlarından on altı kişinin öldüğü, on üçünün de yaralandığı alınan ifadelerden anlaşılmıştır.

Bu işte en çok aranılacak mesele bu fesat cemiyetinin kurulup şekillenmesiyle maksadının neden ibaret olduğudur. Fesat cemiyetinin başı Ali Suavi ile olay sırasında fesat ve mukavemete çalıştıkları haber verilen **Arnavut Salih, Hacı Ahmet, Molla Mustafa** hâdise sırasında ölmüşlerdir. Elde edilen oniki kişi de yoksul ve âciz göçmenlerden olup, ifadelerinden anlaşıldığına göre yapmaya kalkıştıkları cinayetin içyüzünü ve zararlı sonuçlarını idrâk ve takdirden âciz olup Ali Suavi'nin bazı önemli yayınlarıyla, iğfallerine kapılarak bu cemiyette bulunmuşlardır. Adı geçen fesat cemiyetinin teşekkülü ve maksadı hakkında aranılan bilgiye sahip olmadıkları halde Ali Suavi ile uzun zamandan beri dostluk ve arkadaşlık edip, iki aydan beri de Üsküdar'da kiraladığı yalıda birlikte oturmuş olan Fi-

libe'nin ileri gelenlerinden Ahmet Paşa, damadı Hafız Nuri ile Hasköy'lü Hacı Ahmet ve Hafız Ali'nin ifadelerinden başka tahkikatın genişlemesini kolaylaştıracak bir kaynak bulunamamıştır.

Hafız Nuri verdiği ifadede olaydan onbeş gün önce İzzet Paşazade Süleyman ve Bağdatlı Süleyman Beyler ile evkaf gelir dairesi eski kâtiplerinden olup, Sultan Murad'ın Harem Dairesi mensubu olduğu haber verilen Üsküdar'lı Nuri Bey, Çırağan Sarayı'ndan geçen lâğımın evelce kapatılmış olduğunu ve o çevrede yeniden bir ev tedarik edilerek yeniden lâğım açılmasından söz ettiklerini misafirlere kahve getirdiği sırada işittiğini ve fakat kahveyi verip çıktığından verilen kararı bilmediğini, ancak olaydan bir kaç gün önce Ali Suavi'nin kendisine Üsküdarlı Nuri Bey vasıtasıyla Sultan Murat'a bir mektup gönderdiğini, cevabını da aldığını söylemiştir. Bu mektubun içerisinde Sultan Murat için temenni ettikleri ve tasarladıkları durumu kolaylaştırıcı şekilde, İngiltere'ye gönderilmek üzre bir mektup istendiğini Sultan Murat'tan gelen cevabın içerisinde de bazı avamca yazılar bulunduğu, hatta Ali Suavi'nin göçmenlerden bir takımını kendi yanına alarak Sultan Murat hakkında bir davaya kalkışmaktan ibaret olan yazıyı yayınlamasının olaya sebep olduğunu ve fakat kendisinin ne Suavi'nin Sultan Murat'a yazdığını söylediği ve ne de onların Londra'ya gönderilmek üzere ona gönderdiği mektupları görmediğini, bunların meallerini kendisine söylediğini belirtmiştir.

Bunlardan Hacı Mehmet ve Hafız Ali de Suavi ile eski tanışıklıkları olmadığı halde Hafız Nuri'nin aracılığıyla olaydan bir gün önce Suavi'nin yalısına gittiklerini, orada Sultan Murad'ın övüldüğü ve sa-

vaştaki yenilginin zararlarının giderilmesi için Sultan Murad'ın tekrar tahta çıkmasına dair sözler söylediği ifadelerinden anlaşılmıştır.

Bunlar Ali Suavi'nin kendilerini fesada karıştırmak istediğini söylemişlerse de işin gayri meşru ve sonucunun da vahîm olduğunu bildiklerinden Ali Suavi'nin fesadına aldanmayıp uymadıklarından, evinden çıkıp gittiklerini ve fakat bu durumu hükûmete haber vermemekte kusurları bulunduğunu bildiklerini, başka türlü teşebbüs ve bilgileri olmadığını büyük yeminlerle ifade etmişlerdir.

Filibeli Hacı Ahmet Paşa da, Ali Suavi'nin evine davetli olarak bir kerre gittiğini, Suavi'nin cemiyete girmesine pek çok çalışmış ise de muvafakat etmediğini ileri sürmüştür. Suavi'nin ve annesinin evleri ihtiyaten zabıtaca araştırıldığı halde bu işe dair herhangi bir evrak bulunamamıştır. Komisyona gönderilen kâğıtların bir kısmı kendisinin ve bir takımı da eşinin kendilerine ait adi mektuplardan ibaret olduğu görülmüştür. Hafız Nuri ile adları geçen Süleyman ve Nuri beylerin evlerinde bulunan evrak da yine kendilerine ait olup, bu işe dair hiç bir şey çıkmamıştır.

Bu fezleke 18 mayıs 1294 (1878) tarihinde kaleme alınmıştır. Fezlekede sekiz imza vardır.

Ali Suavi'nin 7 mayıs 1294 (1878) tarihinde yani olaydan bir gün önce Basiret Gazetesi'nde taraftarlarına çağrı niteliğinde aşağıdaki yazı yayınlanmıştır:

«Gazeteler durumun vehametinden söz etmektedirler. Âcizleri, umumî emniyete dayanarak söyleyeceğim şeyi herkesin dinleyeceğine şübhem yoktur. Şimdiki tehlike büyüktür. Lâkin çaresi pek kolaydır. Yarınki sayımızda bu çareyi kısaca açıklayacağım.

Bu mektup yarınki düşüncemize umumi efkârı çekmek içindir.»

Ali Suavi bu yazısıyla yoldaşlarına parola vermiş oluyordu.

21 temmuz 1294 (1878) tarihli tahkikat evrakında da «Mütercim Rüştü Paşa ile Adliye Nazırı Mahmut Paşa'nın dahi bu işe dahil oldukları beyan edildiği ve daha bir takım zatlar var ise de onların isimleri lâzım değildir.» deniliyor.

23 Muharrem 96 ve 4 ocak 94 (1878), 24 Muharerm 96 ve 5 ocak 94 (1878) tarihli divanı harbin Mabeyni Hümayun başkâtipliğine gönderdiği yazılarda damat Mahmut Celâlettin Paşa'nın Sultan Abdülhamit (II) i tahttan indirmek için fesat komiteleriyle işbirliği yaptığı yazılıdır.

B. B. Arş. Yld. Evr. Ks. 17 No: 92 Zrf. No:64

1293 (1877-1878) TÜRK - RUS SAVAŞI

Osmanlı ordusunun Sırpları kesin yenilgiye uğratması sonucu senelerdir süregelen isyan bastırılmış oluyordu Panislavizm politikasıyla senelerden beri Sırpları destekleyen Rusya, izlediği politikanın iflâs etmekte olduğunu anlayınca, Osmanlı Devletine Sırplarla mütareke yapması için 48 saatlik bir ültimatom verdi. Osmanlı Devleti Rusya ile savaşı göze alamadığından mütareke yapmak zorunda kaldı. Sırp ve Bulgar isyanlarının bastırılması Avrupa'da Osmanlılar aleyhine geniş ölçüde propagandaya sebep oldu. Avrupa umumî efkârının Osmanlılar aleyhine dönmesinden yararlanan Rusya, İngiltere ve Paris

andlaşmasında imzası bulunan altı devletle birlikte hareket ederek, İstanbul'da bir konferans toplanmasına karar verdiler. Tarihte, Tersane Konferansı denilen konferans, 20 ocak 1877 günü İstanbul'da toplandı. Konferans kabulü imkânsız çok ağır maddeler ileri sürdü. İngiltere başdelegesi Lord Salisbury, Sultan Abdülhamit (II) Han'a bir defasında mektupla ve bir defasında da huzura çıkarak Ruslar'ın savaşacaklarını, Osmanlı Devleti'nin hazırlıksız olduğu gibi müttefiki de bulunmadığını söyledi. Kongre kararları kabul edilmezse, delegelerin İstanbul'u terk edeceklerini belirtti. Bunun üzerine Sultan, vekilleri saraya çağırdı. Durumu görüşmelerini emretti. Mithat Paşa'nın başkanı olduğu kabine durumu müzakere ettikten sonra **«Bu tekliflere karşı savaşmak için askerin gücüne bakılmaz. Biz Anadolu'ya 400 atlı ile geldik yine 400 kişi kalıncaya kadar savaşırız.»** karşılığını verdi. Sadrıâzam Mithat, Serasker Redif ve Mahmut Celâlettin Paşalar savaş taraftarı idiler. Bunlar için Cevdet Paşa şöyle der: **«Mithat Paşa tüfeği doldurdu. Mahmut Celâlettin Paşa üst tetiğe çıkardı. Redif Paşa ateş etti. Bu üç kişi devletin başını bu felâkete uğrattı.»**

Sultan Abdülhamit (II) savaşın felâketle sonuçlanacağını bildiği için aleyhindeydi. Mithat Paşa ve taraftarlarıyla mücadele ediyordu. Meselenin bir kez de Meclis'te görüşülmesini istedi. Devlet ağır malî buhran içindeydi. İsyanlar orduyu yormuş, yıpratmıştı. Silâh ve malzeme eksik olduğu gibi, subay kadrolarında da pek çok açıklar vardı. Bütün bu elverişsiz şartlara rağmen mevkilerini korumak, şöhretlerini artırmak için Mithat Paşa ve arkadaşları, her çareye baş vurup, savaş çıkarmak istiyorlardı.

Bunun için talebei ulûmu (Din bilgileri öğrencileri) «Harp isteriz» diye ayaklandırmışlar, sarayın önüne kadar gösteriler düzenletmişlerdi. Bir yandan da Sultan Murat'ın tekrar tahta çıkarılacağı söylentilerini yayarak padişahı tehdide yeltenmişlerdi. Bundan daha kötüsü Sultan'ı Moskof yanlısı olmakla dahi suçlamışlardı. Bir yandan da gazeteler savaş kışkırtıcılığı yapmak için Rusya aleyhinde şiddetli yazlarla halkın heyecanını son kertesine çıkardılar. Sultan bu ağır durum karşısında hastalandı. Göstericiler saraya kadar gelerek padişahı tehdit ettiler. İngiltere başdelegesi Lord Salisbury Mithat Paşa'ya yazdığı mektupta «Sorumluluğunuz büyüktür. Vatanımızın mahvı da kurtuluşu da sizin elinizdedir.» demesine karşılık, Mithat Paşa bildiğini okudu. Toplanan özel vekiller meclisinde şiddetli nutuklar söylenmiş, böylece Sultan Abdülhamit (II) nin gözü yıldırılmıştı. Mithat Paşa'nın bu uzlaşmaz tutumu üzerine 20 ocak 1877 de konferans dağıldı.

Konferansın dağılmasıyla savaş kaçınılmaz duruma gelmiş ve Rus'ların, Osmanlı'larla savaşa girmek istemelerine rağmen Rus Çarı Alexandre savaşın kaybedilmesi ihtimalini düşündüğünden çekingen davranıyordu. Bu nedenle Rus generali İgnatief Avrupa merkezlerini dolaştı. 31 mart 1877 tarihinde Londra'da büyük devletlerin delegeleri toplandı. Karadağ'a bir miktar arazi terki ile yetineceklerini, Bosna-Hersek ve Bulgaristan islahatının da Babı-âli tarafından yapılmasına razı olacaklarını, islahat yapılmadığı takdirde hıristiyanları himaye edeceklerini, ordunun terhisini, Rus ordusunun terhisi için de Petersburg'a elçi gönderilmesini istediler. Fakat savaşçılık politika hailne geldiğinden Babı-âli 10 nisan 1877

tarihinde Türk ve Rus ordularının ayni zamanda terhisini Petersburg'a Osmanlı delegesi gönderilirken İstanbul'a da Rus elçisinin gönderilmesini istedi. Savaşın sonucundan korkan Çar Alexandre Petersburg'a elçi gönderilmesiyle yetineceğini, derhal gönderilmese bile vad edilmesinin dahi yeterli sayılacağını Babı-âli'ye bildirdi. Karadağ delegeleri de ahalisi tamamiyle hıristiyan olan Nişik kazasının terkiyle yetineceklerini bildirdiler. Böylece Tersane Konferansı kararları budana budana en hafif düzeye indirilmiş oluyordu. Ne yazık ki, Babı-âli'nin kısa görüşü yüzünden bunlar reddedilmiş ve en son 93 savaşı denilen Osmanlı Devleti'nin yıkımını hazırlayan üç büyük savaştan biri olan 1877-1878 Türk Rus savaşı 24 nisan 1877 günü Rusya'nın savaş ilânıyla başlamış oldu.

Savaş doğuda ve Balkanlar'da Ruslar'ın sınırı geçmesiyle başladı. Doğu cephesinde Gazi Ahmet Muhtar Paşa Ruslar'a karşı üstüste zaferler kazandı ise de Rusya'nın bitmek bilmeyen insan ve malzeme gücü karşısında, hiç bir yerden takviye alamayan Osmanlı Ordusu Erzurum'a kadar çekilmek zorunda kaldı. Blakanlar'da Komutanların birbirleriyle anlaşamamaları yüzünden ordunun büyük bir bölümü ciddî savaşlara giremedi. Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa bütün dünyanın hayret ve takdirini kazanan müdafaa savaşlarıyla 150 bin kişilik Rus ordusunu, 30 bin mevcutlu ordusuyla tam dört ay meşgul etmiş, Ruslar'ı hedefleri olan İstanbul kapılarından uzak tutmuş ise de insan gücünü aşan bu savaşlara rağmen Ruslar Edirne ve Çatalca istihkâmlarını aşarak şimdi Yeşilköy dediğimiz Ayastafonos'a kadar gelmişti.

Bu korkunç yenilginin sonucu imzalanan Ayas-

tafonos Andlaşması'nın Avrupa devletlerinin çıkarlarına aykırı olan maddeleri Berlin Andlaşması'yla yok edilmiş ise de Osmanlı Devleti'nin zararına olanları olduğu gibi bırakılmış, bu arada İngiltere Kıbrıs'ı almayı becermiştir. Bundan sonra devlet tek başına bütün Avrupa devletleriyle uğraşmak zorunda kalmıştır ki, takdim edilen muhtıralar bu buhranlı günleri ve Sultan Abdülhamit (II) Han'ın siyasî dehâsını belgeleyen tarihî vesikalardır.

HATIRATI SENİYYE

Sultan Abdülaziz'in cülûsundanberi geçen olaylar hakkında eksik hatırat

Merhum Sultan Abdülaziz'in cülûsundanberi belirip, saltanatının son günlerinde ve özellikle Sultan Abdülhamid'in cülûsundan bu ana değin görülen Osmanlı Devleti'ni ve İslâm milletini bunca sıkıntılar, zorluklar, büyük felâketlere düşüren ve şimdiki durumu ortaya çıkaran dehşetli fitne ve fesadın biricik sebebini açıklamak hamiyet borcudur. İşbu yirmibeş senede süregelmiş, tarihce gizli kalmış, umum halkın bilmediği fesat olaylarının kaynak ve asıl sebeplerinin araştırılarak açıklanmasıyla kamu efkârının önüne sergilemek farz olan sadakat borcudur:

Bugün ise din, devlet ve millete onyedi sene hayatını feda edercesine, milletine sevgisini göstermekle kalmamış ve pek çok faydalı, son derece esaslı hizmetler yaparak saltanat günlerini geçirmiş, devlet ve milletinin yükselmesine gayret göstererek deniz ve kara ordularını büyük devletlerin en ileri seseviyesine çıkarmış gerek maddî ve gerek mânevî ada-

letinin altında yaşayan 40-50 milyonluk milletini mes'ut ve müreffeh yaşatmaktan başka maksada hizmet etmemiş olan Abdülaziz Han, hiç bir hak ve adalete dayalı olmayarak taç ve tahtından, gayri meşru şekilde, zâlimce hal' edildikten, engizisyon mahkemelerinde dahi görülmemiş çeşitli eziyet ve işkencelerle altı gün sürekli olarak mânen katledildikten sonra altıncı pazar günü bir takım kanlı kaatiller tarafından katl ve idam edilmişti.

Böylesine Âlicenap bir pâdişahın katlinin tahkikatıyla uğraşılarak her türlü delilleri, kaatilleri, kaatillerin ortakları ve amirlerinin ikrar ve itiraflarıyla katlin biçimi dahi sabit olmuştur. Devletin bekâsının sağlanması ve milletin refah ve mutluluğunun devamı dolayısıyla ilk önce şimdiye kadar olup biten, zararlı hizmetleri dehşet verici eserleriyle meydanda bulunan fitne fesadın geçmişteki kötülüklerini keşif ve tahkik ile önünü almak ve bundan sonra bu gibi fitne, fesat ve kötülüklerin meydana gelmesine yer bırakmıyarak, şimdiye kadar, bu yolda davranışlara cesaret etmiş olanlar hakkında kanun ve şer'i şerif hükümlerini harfiyyen yerine getirerek tesirli ve ibret olucu şekilde cezalandırılmalarına başlamak (Allah bu gibi hallerden korusun) ve gelecekte bu gibi fitne fesada cesaret edeceklerin fitne ve fesatlarını önlemek, hikmet ve adaletin gereği bulunduğundan sözü geçen tahkikatın sonunda zatı şâhâneden yaptığım istirham üzerine lütfen Abdülaziz Han'ın cülûsundan bugüne kadar olup biten fesatlar ile Osmanlı Hânedanı'nın bir takım fesatçılardan çektiği mezâlim ve eziyetlerin ve işbu büyük mezâlimin yine adı geçen fesatçılar yüzünden düştükleri büyük felâketlerin gerçek sebepleriyle asıl kaynağını aşa-

ğıdaki biçimde ve kısaca beyan buyurmuşlardır: Şöyle ki:

4 Eylül Sultan Abdülaziz'in cülûsundan birkaç sene sonra aleyhinde fitne ve fesatlar çıkarılmış ve kendine suikast düzenlenmek istemişti. Bunların başında veliahd olan Murat Efendi bulunuyordu. O tarihten itibaren bu fesatçıların başına Mısır'dan kovulmuş Mustafa Paşa ile bunun düşüncesinde olan Mısır'ın bazı ileri gelenleri, **Köçe oğlu Agop** ve **Hıristaki Efendi** ile Ziya (paşa), Kemal (Namık Kemal) beyler, Sağır Ahmet Beyin oğlu Mehmet Bey, Şinasi Efendi ve Suavi mel'unu geçmişlerdi. Bunlar, kendi ifadelerinden de anlaşıldığına göre Mütercim Rüştü Paşa'nın evinde Mütercim Rüştü Paşa ve oğlu, Rıza Paşa ve oğlu, İbrahim Paşa ve daha isimlerini açıklamak istemediğimiz bazı büyük kişiler, bunlardan başka bunlar gibiler ve yardımcıları gece gündüz toplanarak, içkili eğlenceler tertipleyip, merhum Sultan Abdülaziz hakkında fitne, fesat düzenlemişlerdir. Bu fesatçıların yayınladıkları İbret ve Hürriyet gazeteleri ve **Güllü Agop**'un Gedikpaşa Tiyatrosu'nda Silistire gibi oyunları, yerli ve yabancı gazetelerle fitne, fesat çıkarıyorlardı. Bu yaptıklarıyla da yetinmeyerek bir takım fesatçı risaleler yayınlıyorlardı. Böylece umumî efkârı Sultan Abdülaziz ve Mahmut Nedim Paşa gibi sâdık devlet adamlarının aleyhine çevirmeye çalışıyorlardı. Çeşitli yerlerde sıksık ve en çok Koyalıdere çiftliğinde toplanıyorlar, merhum Sultan'ı kötülüyor, umumî efkârı ve yabancıları aleyhinde birleştirmek için yalanlar düzdürüyor, merhumu bir an önce makamından düşürerek yerine veliahdi geçirmek için çalışıyorlardı. **Hıristaki ve Köçeoğlu Agop dahi daima gerek malî ve gerek bedenî kısacası maddî ve mânevî bunlara hiz-**

met ediyorlardı. Veliahd Murat Efendi isteğini elde etmek ve niyetini gerçekleştirmek için gerekli parayı ya doğrudan doğruya bunlardan veyahut bunların aracılığıyla diğer kaynaklardan elde etmek istiyordu.

Merhum Sultan Abdülaziz'in hal'inden aşağı yukarı bir sene önce bu fesat cemiyetinin elebaşılarından Mısır'lı Halim Paşa veliahd adına bu fesat cemiyetinin kararıyla yüklüce borç para almak için Avrupa'ya gönderilmişti. Halim Paşa bu teşebbüsünde başarı elde edememiş, üzgün İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştı.

Sultan Abdülaziz'in hal'linden altıay kadar önce, yine o fesat cemiyetinin kararıyla Rüştü Paşa, Halim Paşa ve cemiyetin diğer ileri gelenleri teşvikleriyle Galata sarraflarından veliahd adına bir milyonluk bir borç almaya kalkışmışlardır. Bu paranın sağlanmasını da Hıristaki Efendi'ye havale etmişlerdi. Hıristaki Efendi durumu Galata sarraflarının başı **Zarifi Efendi**'ye bildirmiş, veliahdin bu borcun ödenmesi için verdiği teminata itimat ve emniyet edilmediğinden durumu Sultan Abdülhamit Han'a arz etmeyi kararlaştırmıştı. Bir gün **Zarifi Efendi** Sultan Abdülhamit Han'la görüşmek istemiş ve bu görüşmede:

— Kardeşiniz sarraflardan bir milyon liralık borç almayı tasarlıyorlar. Bunun için Galata sarraflarına başvurdular. Bu paradan ellerine ancak yüzde kırkbeşi geçebilecektir. Bir de teminat istiyorlar. Sarraflar verilecek teminatı yeterli bulmuyorlar. Herhangi bir durumda paralarının yitmesinden çekiniyorlar. Bu paraya kefil olur musunuz? Eğer söz verirseniz sarraflar istenilen parayı vereceklerdir.

Dedikten sonra çok gizli tutulmasını istirham eylemiştir.

Sultan Abdülhamit, bu teklife şu karşılığı vermişti,

— Ben maaşımla geçinmekteyim. Bu parayı kardeşim belki gayri meşru yolda.....

(Baş. Bk. Arş. Yıldız evr. K. 8 No: 926 Zr. 77)

MUHTIRAİ SENİYYE

Sultan İkinci Abdülhamit Han'ın imzasının bulunduğu 1293 (1877-1878) Rus savaşına ait II Muharrem 1295 tarihli yazı

Düşmanın Sekbanlı Köprüsü'nü tahrip ederek Edirne - İstanbul arasına girmek istediği, Edirne Valisi'nin telgrafından açıkca anlaşılmıştır .

Bu telgraf durumun ne derece korkunç olduğunu gösterdiğinden açıklamaya gerek yoktur. Bizce yapılacak birkaç şey vardır.

Birincisi — Düşman İstanbul tarafına gelecek olursa savunmak için askerî birliklerin güçlendirilmesi nasıl mümkün olur?

İkincisi —Askerin güçlendirilmesiyle dahi düşmanın geri püskürtülmesi imkânı kadere teslim olunamıyacağından payitahta ait olacak felâket ve sıkıntıları hafifletmek için ne gibi tedbirler alınması lâzımdır?

Üçüncüsü —Murahhasların vazifelerini kolay-

laştırmak ve barışı çabuklaştırmak için ne yapılmalıdır?

Dördüncü —Gelibolu istihkâmlarının kara yönü nasıl korunulacaktır?

Beşinci —Allah göstermesin Rusya hilâfet ve saltanat merkezini işgal edecek olursa hilâfet ve saltanatın hakları mahvolabileceğinden başka her tarafta islâmların esinliğiyle sonuçlanmış bir mesele nazarıyla bakılması gerekecektir.

Az zamanda heyetin toplanması ve olağanüstü meclis kurularak işbu irademizin tebliği, durumun ve zamanın fevkalâde olan öneminin dikkat nazarına şiddetli mecburiyet olduğundan bu önemli maddede lâzım gelen tedbirlerin geciktirilmeden alınması masadinden ileri gelmiştir.

II Muharrem 1295
İmza : Abdülhamit

(B. B. Ar. K. 9 yıl Evr. No: 1517 Zr. No : 72)

MUHTIRAİ HÜMAYUN

Sultan Murat ile annesinde kalan mücevherler ve silâhların ellerinde kalmasının câiz olup olmayacağına ve Sultan Murat'ın oğlunun askere silâhla karşı geldiğinden hakkında ne yolda işlem yapılacağına dair vekiller heyetine gönderilen sorulara ait varaka

I — Rahmetli Sultan Abdülaziz'in hal'inde bütün nakdi ile mücevherleri ve kıymetli eşyaları

Sultan Murat'ın annesinin yanında kalmıştır. Bu akçalar annesinin vasıtasıyla fesat komitelerine verilerek memleketin asayişi bozulacak ve hatta geçenki gibi üzücü olaya girişmeye sebep olacağı aşikâr olduğundan, bundan böyle de fesada âlet olabilecek nakdin özellikle kendisiyle annesine, Rüştü, Paşa'nın zamanında maaşlar tahsis olunduktan sonra adı geçenlerin elinde kalması yerinde olur mu, olmaz mı?

2 — Sultan Murat'ın elinde silâh bulunmaktadır. Bunlar, onun elinde kalsın mı ,yoksa kalmasın mı?

3 — Sultan Murat'ın oğlunun askere karşı silah kullandığı haber verilmiş olduğundan, adı geçenin geçmişini de herkes bildiğinden, bunun için, şer'an ve kanunen bu üç soruya bütün vekiller heyetinden kesin bir cevap verilmesi matlûbu şahanedir.

(B. B. Arş. Yld. Evr. Ks. 9 No: 1785 Zrf. No: 72)

MUHTIRAİ SENİYYE

1293 (1877-1878) Rusya Savaşı'nın çıkışına aittir.

Avrupa'nın bugünkü durumu ve Devleti Aliyye'nin yeri etraflıca düşünülür, Avrupa'nın iç ve dış gazeteleri dikkatlice incelenirse bundan onbeş yıl öncesine benzerliği görülür.

ARŞİVİN YARARI

Bugünkü durumu iyi görmek, gelecekte olanları iyice kestirebilmek için, çok kez geçmişi dikkatle

gözden uzak tutmamak yerinde olur. Önceki olayların içinde bulunmuş vekillerden ancak bir - kişi hayatta bulunmakta ve bulunanların dahi bazı meselelerden bilgileri olup, diğer bölümlerinden malûmatları bulunmamaktadır. Bu da o vakit bulundukları vazifelerin gereğidir.

Bilinmesi gereken şeylerin büyük bir bölümü Mabeyni-Hümayun ile Bâbıâli arasındaki özel ve resmî yazışmalarda olan şeylerdir. Bu gün işlerin çokluğu ve belki bu yazışmaların eski sadrı-azamların ellerinde kalmış olması nedeniyle, içindekilerini hakkıyle kavrayabilmek için, bunlara başvurmak imkânsızlaşmaktadır. Bunların lüzumsuz olduğu sanılarak bu yazışmaların içindekiler hiç yokmuş gibi kalmışlardır. Halbuki diğer yabancı devletlerde, herhangi mesele olursa olsun, o mesele için yapılan yazışmaların sırasıyla kayıtlı bulunması ve en küçük meselede bile izleyecekleri politikada büyük başarılar sağlamaktadırlar.

Bizde de geçmiş şeylere müracaat ederek, yapılacak işler için bu gibi yazışmalara bakmak gerekirken ve müzakere sırasında o meselenin vaktiyle ne yolda yürütüldüğü hakkında bilgisi olanlar tarafından düşüncesi söylenmiş olsa bile «Onlar geçti. Biz şimdiki duruma bakalım? Bu günkü olaya karşı ne yapmak gerekiyorsa onu düşünürüz. Yarın çıkacak olay için yapılması lâzım gelecek şey belirir.» Cevabı verilmektedir. Bunları belirtmekten maksadım, şimdiki durum ile geçirmiş olduğumuz meselelerin birbirleriyle olan ilişki ve bağlarını beyan etmektir. İleride dahi başımıza gelecek felâketleri mümkün olduğu kadar savmaya çare aramaktan ibarettir?

SAVAŞTAN ÖNCEKİ DURUM

Herkesin bildiği gibi bugünlerde Girit meselesi geçen on sene içinde de vardı. Rumeli'nde de Bulgarlar isyan etmişlerdi. Rusya, bu iki isyanı körüklediği gibi, İngiltere ve Rusya ile birlikte her iki isyanı da kışkırtmaktan geri durmuyordu. İngiltere, Devlet-i Aliyye idaresinin yolsuzluğundan, memurlarının ehliyetsiz ve zâlimliklerinden, halka eşit muamele yapmadıklarından söz ederek ahaliye bazı imtiyazlar verilmesini, hıristiyanların daima zulüm gördüklerini, refah ve mutluluklarını sağlama paravanasıyle islahat tekliflerinde bulunmaktaydı.

Rusya ile İslavlik ve Ortodoksluk yakınlığıyla Bulgairstan'ın bağımsızlığını teminat altına alarak, Devlet-i Aliyye'ye tahakküm etmeye, ırk ve mezhep birliği iddiasıyla Bulgaristan'ı sürekli olarak korumaya çalışıyordu.

O zaman İngiltere'de bugünkü kabine (Konslikit) kabinesi iktidarda idi. Gladiston bugünkü gibi açıkta idi. Gladiston bütün İngiliz gazeteleriyle, Bulgarların Türklerden çekmekte oldukları mezalim ve işkenceleri Karadağlıların yoksul olduklarını, ekip biçecek toprakları olmadığını, Giritlilerin de bir takım mezalim ve işkence altında bulunduklarını, Devlet-i Aliyye'nin bunlar hakkında ıslahat yapmak istemediğini ve yapamıyacağını yayınlatıyordu. Sırplılara gelince, bunların da refah ve mutluluklarının sağlanmasının gerekli bulunduğunu ileri sürdürüyordu.

Bulgaristan'ın Şevket Paşa'nın tabur ağası Mehmet ve Ahmet ağaların ve daha başka devlet memurlarının Bulgarların mal ve canlarının hiçe saydık-

larını, kızlarını esir alarak kullanmakta olduklarını gazetelerle yayınlamakta oldukları gibi, bir taraftan de Ermeniler hakkında şimdi Musa Bey'e yapılan iftiralara benzer suçlamalar yapılıyorlardı. Bulgarlar da Avrupa'ya delegeler göndererek hükûmeti seniyye hakkında, Şevket Paşa diğer memurlardan çektikleri mezalimden sızlanırlarken, gördükleri yardımlara teşekkür ediyorlardı.

Bu tarihten önce Devlet-i Aliyye'nin Düyunu Umumiye'de yaptığı indirimden ötürü, bir yandan hıristiyanlık açısından, öte taraftan malî çıkarları nedeniyle Avrupa'da Devlet-i Aliyye aleyhinde umumi efkâr teşekkül ettirilmişti. İşte bu sırada cülûsu hümayunumuz oldu.

Bu olayları kısaca anlatmaktan maksadım bunlardan bazıları cûlûsu hümayundan biraz önce, ise de, bunların birbirleriyle ilişkileri bulunduğundan birini diğerinden ayırmanın imkânsızlığı gözönüne alınarak bazılarını anlatmak gerekiyor.

İNGİLTERE AVRUPA'YI DEVLETİMİZE DÜŞMAN EDİYOR :

Bütün olayları sayıp dökmek yerinde olmayacağından bazılarını kısaca açıklamaya başlıyoruz :

Şöyleki : Cülûsu hümayunun hemen arkasından bütün Avrupa devletlerinin elçileri usulen itimatnâmelerini takdime geldiler. Bu sırada İngiltere elçisi özel olarak bir odiyans istedi. Kabul olundu. Bu kabulde Sadrıâzam Rüştü, Hariciye Nazırı Saffet Paşalarla Devlet Şurası Başkanı Mithat, baş kâtip

(eski sadrıâzam) Sait, Mabeyn feriki ve eski Konya Valisi Sait Paşalarla birlikte, İngiltere elçisi Mahut Eliot bulunuyordu. Eliot cebinden bir ufak kâğıt çıkardı. Bu kâğıtta bir takım isimler yazılıydı. Yani bu kâğıtta Şevket Paşa ve tabur ağaları Mehmet ve Ahmet ağalarla daha bir kaç isim yazılıydı. Bunların ahaliye ve özellikle hıristiyanlara, adalete aykırı bir çok zulüm ve işkenceler yaptıklarını uzun uzadıya açıkladı. Ve o günlerde İngiltere'nin İstanbul'da bir konferans toplanmasına çalıştığını bildirdi. Elçi, Şevket Paşa ile tabur ağaları Mehmet ve met Ahmet ağalar hakkında ne yapılması lâzım ise, bir an önce yapılmasını istedi. Zira konferansa bunların yaptıkları mezalim ve işkencelerin sebep olduğunu ileri sürdü. Zatı şâhâne bu işlerin adalete uygun çözümleneceğinden İngiltere'nin asla şüphe etmemesini, makama yeni cülûs edildiğinden merhum babalarının zamanında olduğu gibi İngiltere ile Devlet-i Aliyye arasındaki dostluğun sürdürülmesini arzu ettiklerini ve İngiltere'nin ciddî yardımlarını umduklarını beyan ettikten sonra, şu günlerde İngiliz gazetelerinin aleyhimize yaptıkları yayınlardan üzüldüğünü ve Düyûnu Umumiye hakkındaki tedbirin buna sebep olduğunu, bunların giderilmesinden memnun kalacaklarını beyan buyurdular. Elçi; teşekkürler ettikten sonra, «Şevket Paşa ile tabur ağaları Mehmet ve Ahmet ağalar cezalandırılmayacak olurlarsa çok kötü tesir edecektir.» diyerek kapıdan çıkmıştır.

KONFERANSI ÖNLEYİCİ ÇALIŞMALAR:

Elçi gider gitmez Saffet Paşa huzura çağrıldı. Konferansın devletlerce kararlaştırılmasının önlen-

mesinin gerektiği, bu konferanstan doğacak çok kötü sonuçlar üzerinde Saffet Paşa ile uzun ve etraflı bir görüşme yapıldı. Konferansın engellenmesi için hatırı humayuna bir çare geldiği, bunun da Edirne'de Avrupa'nın itimadını kazanmış bir müşirin başkanlığında olağan üstü bir mahkeme kurularak Rumeli için ileri sürülen durumun islahı yani Şevket Paşa ve diğerlerinin sorgularının adaletle yapılmasından İstanbul'da da memlekete yararlı, merkeziyet ilkesini bozmayacak bir komisyon kurularak (bir takım uşak bozuntusu adamların mutasarrıflıklara ve diğer memurluklara tayin olunmayıp) gerekli islahata teşebbüs edileceğinden, makamı âliye yeni cülûs buyrulmuş olmakla işlere yeni başlandığından söz edilerek bütün devletlere birer nota gönderilecek olunsa teklif olunacak konferansın önünü almaya muvaffak olacağız. Zira adı geçen konferans İstanbul'da toplandıktan sonra Sırbiye ve Karadağ ile Devlet-i Aliyye, Girit ve Rumeli'nin durumları, Rusya ile Devlet-i Aliyye arasında Babi-âli'nin sebep olduğu gerginlik ve soğukluk, gazetelerin yayınları, kamu efkârından Rusya aleyhindeki kaynaşmalar sebebiyle elçilerin Konferansta ağır teklifler yapacakları anlaşılmaktadır. Bu teklifler Devlet-i Aliyye'ce kabul olunmayınca işin savaşla sonuçlanacağı bellidir. Böylesine kötü bir sonuçla karşılaşılacaktır. Bütün bunları enine boyuna inceleyerek konferansın engellenmesi gerektiğini beyan ettim.

Saffet Paşa, gözlerinden yaşlar aktığı halde and içerek bundan başka yapılacak iş olmadığını söyledi. Eğer böyle yapılacak olursa konferansın engellenebileceğini, konferans toplanırsa devletin pek çok zararlar görebileeceğini sözlerine ekledi. Bunun üzerine Zatı şâhâne; «Sadrıâzam Rüştü Paşa'ya, selâmla bir-

likte bugünkü olayı, yeni elçi ile yapılan konuşmayı konferansın engellenmesi için Babi-âlice müzakere yapılması gerektiğini söylemesini ve yazılı olarak ta böyle bir irâdenin gönderileceğinin tebliğ edilmesini» söyledikten sonra gitmesine izin verildi.

Daha sonra başkâtip Sait Paşa huzura çağrıldı. Bu anlamda (yukarıda açıklanan anlamda) bir yazının sadrıâzam Rüştü Paya'ya yazılmasına irâde buyruldu. Bu tedbirin yerinde olduğunu Saffet ve Sait Paşa'lar da kabul etmişlerdir. Bu irâde, Babı-âli'ye hem yazılı, hem de sözlü olarak tebliğ edildi. Sait Paşa gidip durumu sadrıâzam Rüştü Paşa'ya bildirildiğinde sadrıâzam bu tedbirin uğur ve keramet olduğunu belirterek «Özel vekiller heyetince düşünelim. Gereğini arz ederim.» karşılığını verdi. Aradan dört gün geçti. Zatı şâhâne meseleyi tekrar sordular. Buna da «Evet arz edilecektir.» cevabı ile vakıt geçirildi. Böyleec bu tedbirin alınmasına meydan kalmadan bütün devletler birleşerek Babı-âli'ye adı geçen konferans teklifinde bulundular.

RÜŞTÜ PAŞA'NIN İSTİFASI :

Bu konferansa İngiltere tarafından bugün iktidarda bulunan, Lord Salisbury tayin edilmişti. **Aradan iki üç ay geçmişti ki**, yani cülûsun üçüncü ayında bir mülâkat oldu. Lord Salisbury ;bu görüşmede gayet dostca, Rusya ile Devlet-i Aliyye'nin arasında süregelen gerginliğin devamının hayırlı olamayacağını belirtti.

Konferansın toplanmasından bir kaç gün önce sadrıâzam Rüştü Paşa, Mithat Paşa'nın entrikalarıy-

la sorumluluktan çekinerek istifa etti. Zâtı şâhâne kendisinin, böyle bir zamanda işten çekilmesinin uygun olamıyacağını, ayrıca kendisine teveccühlerinin bulunduğunu, babasının yetiştirmesi ve emektarları bulunduğundan pek lüzumlu olduklarını, Mithat ve Mahmut Paşaların entrikalarına bakmayarak gelip zâtı şâhâneyi görmelerini irâde buyurmuşlardı. Mithat Paşa ile Mahmut Paşa'nın birlikte her iki tarafa oynadıkları entrikalar ve iğfalleriyle emniyetsizliğe çalışmalarının esassız şeylerden ibaret olduğu, Kurenadan Osman Bey vasıtasıyla Rüştü Paşa'ya bir gecede üç-dört defa bildirilmişti. Hatta bir defasında israr edecek olursa, istifasının kabul olunacağı haberi de iletilmişti. Rüştü Paşa hastalığından ve başka şeylerden söz ederek temarüz göstermişti. Daha sonra Rüştü Paşa'nın hatalarıyla, İslâm milleti ve pâdişahına karşı yaptığı kötülüklerin sonucundan çekinerek istifada direndiği eşinin açıklamasından anlaşılmıştır.

Diğer yandan eski Konya Valisi Sait ve Mahmut Paşa'lar başkurena aracılığıyla «Biz efendimizin hâini miyiz? Rüştü Paşa'nın tutumuna niçin merak buyuruyorlar? Katlanıyorlar? Efendimizin her ne emrü fermanı varsa bize irâde buyursunlar, Canımızı feda ederek işe bakarız.» gibi haberler gönderiyorlardı. Başkurena Rüştü Paşa'nın yalısından döndü. Paşanın hasta olmadığını, temarüz yollu sözlerle istifasında israr eylediğini bildirdi. Bunun üzerine, artık emaneti (sadaret mührü) alıp getirmesi için Osman Bey, Rüştü Paşa'nın yalısına gönderildi.

MİTHAT PAŞA'NIN SADRIÂZAMLIĞI :

Ne faydaki, Rüştü Paşa ile Mithat Paşa büyük inkılap zamanında (Sultan Abdülaziz'in hal'i) büyük adamları İstanbul'dan taşraya göndermişlerdi. O zaman Efendimiz İstanbul'da bulunanlardan Etem Paşa, Ahmet Muhtar Paşa ve Rauf Paşa'yı biliyorlardı. Ahmet Vefik Paşa inzivasına çekilmişti. Bunlardan başkaları da şimdiye kadar devlet hizmetinde bulunmamış kişilerdi. Bu nedenlerle Efendimiz Mithat Paşa'yı sadrıâzam tayin etti. Mithat Paşa sadrıâzam olunca, bir taraftan hayli zamandan beri kaynaşmakta olan halkı, Rusya'ya karşı savaşa teşvik ederken, diğer yandan Şerrullah Efendi(Şeyhulislam Hayrullah efendi) vasıtasıyla ilmiyeden asâkiri millîye adıyla asker yazdırmaya başladı. Öte yandan Kemal Bey (Namık Kemal) vasıtasıyla da Fransa'da olduğu gibi komün askeri yazdırıyordu. **Mithat Paşa, üniformasını giyerek (şimdiye kadar görülmemiş biçimde) Patrikhaneleri dolaşıp kendisini zito (yaşasın) diye alkışlattı. Bir takım olmaz vaadlerle Galata komseri Âbidin Bey (Abidin Paşa) eliyle palikaryaları gece ellerinde meşalelerle, Atina ve Fransa'da olduğu gibi, Camlı Köşk'ün önüne kadar zito, zito diye bağırtarak getirtti.** Yobazları başına toplayıp Camlı Köşk'ün önüne kadar gelerek zatı şahaneyi oraya davet ederek **«Biz savaş isteriz. İllâ savaş olmalıdır. Pâdişahım gençsin korkma? Bizim milyona yakın askerimiz vardır. Gömleğimize varıncaya kadar fedakârlığa hazırız. Bütün millet sizden bunu bekliyor.»** diye tehdit edici ve huzur bozucu teklifler öne sürdürdü.

Bu sırada Ahmet Muhtar Paşa, Anadolu orduları komutanlığına tayin edildi. Ahmet Muhtar Pa-

şa vazifesi başına gitti. Oradan silâh altında bulunan asker ile başı bozuk askerlerin, yani **Anadolu'daki bütün ordu mevcudunun otuz bin kişiden ibaret olduğunu bildirdi. Halbuki o vakte kadar bir milyona yakın askerimiz olduğunu söylüyorlardı. Serasker Redif Paşa da devletin üç yüz bin askeri olduğunu bildirdiği halde Ahmet Muhtar Paşa'dan gelen telgrafla mazuratlarının baştan aşağı yalan olduğu gerçekleşmişti.**

Bu aralık İstanbul Konferansı'ndaki İngiliz delegesi Lord Salisbury, özel kâtibi ile bir muhtıra gönderdi. İngilizce olan ve nezdi hümayunda bulunan, muhtırada, vekillerin davranışlarından şikâyet ediliyor, Devlet-i Aliyye'nin Konferansa red cevabı vermesi halinde başına gelecek felâketler etraflıca açıklanıyor, Rusya'nın büyük güce sahip olmasından ötürü, çıkacak savaşın sonucunun acıklı olacağı uzun uzadıya belirtiliyordu. İşbu muhtırayı getiren Lord Salisbury'nin özel bir mülâkat isteğinde bulunduğunu bildiriyordu. Bir gün sonra özel mülâkat yapıldı. Bu mülâkatta Lord Salisbury «**Gençsiniz, Konferans kararlarını kabul sizin için hayırlıdır.** Babı-âli itidalli davranmalıdır. **İş bu kerteye gelmiştir. Önceki Kırım savaşında olduğu gibi Fransızlar ve İngilizler size fiilen yardım edemezler. Fransızların durumu malûmdur. İngiltere yalnız başına yardım edemez.**» dedi.

Bu mülâkattan sonra Mithat Paşa, Şerrullah Efendi, Saffet Paşa, Namık Paşa, eski Konya Valisi Sait Paşa, Redif Paşa mebeyni hümâyûna davet edildiler. Bu toplantıda Cevdet Paşa'nın da bulunduğu hatırı hümayuna geliyorsa da toplantıda bulunup bulunmadığını Sait ve diğer paşalar daha iyi bilirler.

Bu toplantıda zâtı şâhâne paşalara «**Ahali ve herkese Rusya ile savaşacak yedi yüz bin asker olduğunu bildiriyorsunuz. Akşama sabaha tüfek patlamak üzeredir. Halbuki Ahmet Muhtar Paşa'dan alınan telgrafta üç yüz b.n asker yerine, otuz bin asker olduğunu bildiriyorlar. Lord Salisbury de böyle bir uyarmada bulunuyor. Halbuki siz şimdiye kadar İngiltere'nin Devlet-i Aliyye'nin dostu olduğunu, her hususta birlik olduğunu, yardım edeceğini, gerek bana ve gazetelerle halka açıklamış bulunuyorsunuz. İngiltere devletinin resmî delegesi bir savaş halinde İngiltere'nin Devlet-i Aliyye'ye yardım edemiyeceğini resmen beyan etmiştir. Bu durumda beni ve halkı aldattığınız, kandırdığınız anlaşılıyor.**

Avustur'yanın Bosna-Hersek hakkında Rusya ile ittifak halinde olduğu da bilinmektedir. Yunanlıların niyetleri de malûm... Devlet Karadağ'a karşı otuz kırk bin asker bulundurmak zorundadır. Bulgaristan'ın durumu ise ortada... Devletin elindeki tüfekler ve cephane de eksiktir. Bu durumda savaşa gitmek büyük sorumluluktur. Bundan daha büyük alçaklık tasarlanamaz. Bir taraftan softalar saraya kadar gelip «muharebe» diye bağırıyor, öte yandan en küçük çocuklar ellerinde tüfeklerle gösteri yapıyorlar. Uykumu ve sıhhatimi yitirdim. Bu duruma acele ve kesin çare bulunmalıdır.» buyurmuşlardı.

Bunun üzerine Mithat Paşa «İngilizler bize vaad ediyorlar. Efendimize yalan söylemişlerdir. Her halde İngiltere bize yardım edecektir. Biz politikacıyız- Mahmut ve Redif Paşalar askerimiz yediyüz bindir, demişlerdi. Böyle bildiğimiz için buna göre politika iz lenmiştir. Madem ki, kuvvet yoktur, bunun sorumluluğunun da onların olması gerekir.» demiştir. Mit-

hat Paşa'nın bu sözlerine karşı Mahmut Paşa da «Ben sevke memurum, benden top ve fişek istenirse bunları vermeğe memurum. Seraskerliğe ait olan işlere karışmam.» dedi. Zâtı şâhâne bunun Redif Paşa tarafından cevaplandırılmasını emir buyurdular. Redif Paşa da «Tek başıma sorumluluğu nasıl üzerime alırım? Bu bana hakarettir. Yalnız bu sorumluluğu bütün paşalarla birlikte kabul ederim.» diye karşılık verdi. Padişahımız tarafından öteki paşaların düşünceleri sorulduğunda, toplantıda bir sessizlik oldu. Vekillerden hiçbiri cevap veremedi. Cevap vermeyişlerinin de bir maksada dayalı olduğu anlaşıldı. Bunun üzerine Efendimiz «Vekiller odasına buyurunuz. Orada meseleyi enine boyuna görüşünüz. Kararınızı bir mazbata ile arz ediniz.» buyurdular. Paşalar üç-beş saat görüştüler. Fakat hiç bir şey arz edemediler. Zâtı şâhâne başkâtip Sait Paşa ile diğer Sait Paşa'yı gönderip müzakere sonucunu sordular. Mithat Paşa'nın, iş için mazbataya gerek yoktur. Mazbata yerine geçmek üzere, şimdi gereken cevabı Namık Paşa beyan buyuracaklardır.» demesiyle, Namık Paşa ayağa kalkarak «Allah'ın izniyle az çoğa galebe eder» mealindeki âyeti okuyarak yorumu yaptıktan ve «İşte bundan başka diyeceğimiz yoktur. Cevabımız bundan ibarettir. Efendimize böylece arz ediniz.» diyerek iki paşayı geri gönderdikten sonra dağılmışlardı.

MİTHAT PAŞA SAVAŞ İSTİYOR

Bunun üzerine zâtı şâhâne, konferansın verdiği kararları görüşmek üzre Mithat Paşa'nın başkanlığında umumî vekiller heyetinin toplanmasını, kong-

re kararlarının kabulü halinde başka bir şeye gerek olmadığını kabul edilmezse devletin savaşı kabul zorunda kalacağını açıkca belirterek düşünce ve tecrübesine çok güvendiği Rüştü Paşa'nın katılacağı umumî bir vekiller heyetinde tekrar müzakere edilerek bir karara varılmasını emir ve ferman buyurdular. Bu irâde Mithat Paşa'ya tebliğ edildi. Mithat Paşa bu irâdeye karşılık Rüştü Paşa'nın vekiller heyeti toplantısına katılmasının uygun olamayacağından kendisinin Âyan Meclisine tayininin yerinde olacağını yazılı olarak arzetti. Rüştü Paşa bu yazışmaları öğorenip çok üzüldü.

Bu sırada zâtı şâhane, devletin karşılaşacağı yakın tehlike ve Mithat Paşa ile arkadaşlarının tutum ve davranışlarından üzülerek hastalandı. Üç-beş diş çektirmek zorunda kaldılar. Dişçi Doreni ve doktor Kastori ameliyat yaptılar. Son derece rahatsız oldukları, konuşmaya dahi güçleri bulunmadığından Cuma selâmlığına çıkamadılar. Böylesine rahatsız oldukları halde Rüştü Paşa'yı sarayı hümâyûna davet ettiler. Ve paşaya «Paşa hazretleri sizi buraya çağırmamın sebebi konferans kararları Babı-âli'de müzakere olunacaktır. Bu kararların bir kaç maddesinin değiştirilebileceğini Mithat Paşa'ya söyledimse de kabul ettiremedim. Lâyihanın içindekiler baştan aşağı devleti savaşa sürükleyecek meydan okumalarla doludur. Devletlerden hiçbir müttefikimiz yoktur. O vardır diye israr ediyor. Saffet Paşa iki cami arasında kalmış gibi ne yapacağını bilemeyip ağlıyor. Mithat Paşa da ne söylediğini bilmiyor. Saffet Paşa'dan başka benim düşüncemde olan kimseyi göremiyorum. **Vekillerin hepsi Mithat Paşa'nın düşüncesinde... Devletin karşılaşacağı tehlikeyi göremiyorlar. İngil-**

tere'nin yardım edeceğine dair teminat aldıkları gibi; diğer devletlerin de yardımda bulunacaklarını kuvvetle zan ve tahmin ediyorlar. İnanışıma göre bunlar devletin bozguna uğramasından faydanlanmak istiyorlar. Siz Anadolu'lu bir Türk çocuğusunuz, babamın zamanından beri devletin nimetleriyle yetiştiniz. Tecrübeli olduğunuzu cülûsumdan önce biliyorum. Size olan teveccühümün derecesini de bildiğinizi sanıyorum. Buna göre devletimizin selâmeti ve uğrayacağı tehlikenin önlenmesi için sizi makama getireyim, umumî mecliste devletin gelecekte karşılaşacağı tehlikeleri meclisin bütün üyelerine, devlet adamlarına etraflıca açıklayın, benim arzumun da bu olduğunu anlatın. İşte bundan ötürü üzüntü ve kederimden hastalandım. Bunu üstünüze alır ve bana vaad eder misiniz?» diye sordular. Buna karşı Rüştü Paşa'nın ağlayarak; birçok dualar ettikten sonra elinden geldiği ve dilinin döndüğü kadar her türlü felâket ve zorlukları önlemeye çalışacağını, yani devletlerin yardımı olamayacağını ve devletin uğrayacağı felâket ve tehlikeyi mecliste etraflıca açıklayacağını, gözlerinden ırmaklar gibi yaşlar akarak beyan etmesinden zâtı şâhâne son derece memnun kalmış, oda kapısına kadar uğurlamışlardır. Rüştü Paşa'nın bu teminatı üzerine o gece istirahat buyurdular. Ne yazık ki o meclis'ten de bir fayda görülmedi. Meclis'te Mithat Paşa'nın düşüncesine katıldı. Çoğunluğun Mithat Paşa tarafından olduğunu görenler onun fikrine katıldılar. Bu da umumî efkârın bir kat daha kaynaşmasına sebep oldu. Aradan çok bir zaman geçmeden Rus orduları Kars ve Ardahan üzerindeki sınır geçtiler. Böylece savaş başlamış oldu.

Bu sırada toplantı halinde bulunan Meclisi Mebusan'ın ne gibi sebeplerle tatil edildiğini uzun uzadıya

açıklamanın yersiz olacağı bir tarafa, gelecek için gerekli delillerin beyanı uygun görülmüştür. Savaşın sürmesiyle Rus askerinin Ayatafonos (Yeşil köy)e geldiği bir zamanda Ahmet Vefik Paşa başvekil ve Saffet Paşa da Hariciye Nazırı bulunuyorlardı. Saffet Paşa'nın Ayastafonos sözleşmesi için oraya **gidip** geldiği bir sırada...

B. B. Arv. Yld. Evr. K. 8 No: 2009 Zrf No: 77

MUHTIRAI SENİYYE

1293 (1877-1878) savaşına ait bazı tebliğler ile Sultan Abdülhamit Han'ın imzasının bulunduğu 11 Muharrem 1295 tarihli varaka.

Düşmanın Sekbanlı Köprüsü'nü tahrip ederek Edirne ile İstanbul arasına geçmek istediği Edirne Valisi'nin telgrafından anlaşılmıştır.

Şu ifade durumun ne kadar vahim olduğunu gösterdiğinden, uzun uzadıya açıklanmasına lüzum görülmemektedir. Düşüncemizce bu işte söz konusu edilecek iki mesele vardır.

Önce düşman İstanbul tarafına gelecek olursa mümkün olan **müdafaayı** yapabilmek için askerî gücün geliştirilmesi ne şekilde mümkün olur? İkincisi; askerî kuvvetin çoğaltılması dahi düşmanın geri atılması imkânları (tecrübelerle görüldüğü gibi) kesin olmadığından payitahta ait sıkıntıları hafifletmek için ne gibi tedbirler almak lâzımdır?

Üçüncüsü murahhasların (delegeler) vazifelerini kolaylaştırmak ve barışı çabuklaştırmak için ne yapılmalıdır?

Dördüncüsü; Gelibolu istihkâmlarının kara yönü nasıl muhafaza olunacaktır? Beşinci; Rusya (Allah korusun) hilâfet ve saltanat merkezini ele geçirecek olursa, hilâfetin hakları ve saltanat mahvedilebileceğinden başka bu duruma, her tarafta, İslâmların kuvvetlerinin kırılması gözüyle bakılacağından, fevkalâde meclis olarak heyetin toplanıp, işbu irâdemizin tebliği, zamanın ve durumun olağanüstü niteliği gözönüne almaya şiddetle mecburiyet duyulmuş ve bu önemli maddede gereken tedbirlerin geciktirilmeden yerine getirilmesi maksadından ileri gelmiştir. II Muharrem 1295

İmza

Abdülhamit

B. B. Arv. Yld. Evr. Ks. 9 No: 1517 Zrf No: 72

MUHTIRAİ HÜMAYUN

Devlet-i Aliyye'mizin sınırdaş ve komşu olan Rusya ile iyi komşuluk ilişkilerinin muhafazasına pek çok çalıştım. Vaad ettiğimiz islahatın uygulanışı hakkında tekrar tekrar kuvvetli teminat verdim. Dinlenmedi. En son iş bu dereceye geldi. Devlet-i Aliyye'miz'in Rusya'nın ne haklarına tecavüz ve ne de namus ve şerefine taarruzda bulunmadığı meydandadır. Hiç bir meşru sebep de olmadığı halde, devletimize savaş ilânıyla memleketimize tecavüz etti. Almanya imparatoru insaflı, hak ve hukuka saygılı yüce bir hükümdardır. Devlet-i Aliyye'mizle böyle savaşa girişmekte Rusya'nın ne derece haksız olduğunu kendilerinin vicdanlarına havale ederim.

Tebeamızın refah ve saadeti için kendi öz irademle kanunu esasiyi (anayasa) tesis eyledim. Bir memleketin islahı ve iyi idaresi için dünyada bundan daha iyi ve büyük ne tedbir alınabilir? Halbuki Rusya bunu asla takdir etmedi. Konferansın teklif ettiği idarenin tamamı kabul edilecek olunursa devletin idaresi kökünden bozulur. Bunlardan kanunu esasinin hükümlerine **uygun olanları** kabul ettik. Uygulanacaklarını açıktan açığa taahhüt ettik. Bu taahhütlerimize itimad olunmadı. Bizden kefil istendi. Ne lüzum var? Almanya ile Fransa arasındaki savaşa bu kefalet maddesi sebep olmadı mı? Hangi zaman bir şey vaad ettik de yerine getirmedik? Bunlar bizimle savaşa bir bahane aramak gibi oldu. İşlerin bu merkeze gelmiş olmasından çok üzgünüm. Majeste imparatorun devleti Aliyye'miz hakkındaki iyi dileklerinin pek çok delillerini gördük. Bulunduğumuz **zor** durumda da kendlerinin dostluklarına güveniyorum. Ve bunun fiilî eserlerinin gözükmesini bekliyorum.

B. Arv. Yld. Evr. Ks. I No: 156/15 Zrf. No: 156

MUHTIRAİ HÜMAYÜN

Muhtelif maddelerden ve eski sadrıâzamlardan Etem, Sait ve Kâmil paşalardan söz eden irâde ve mütalâatı seniyyeyi kaplayan sadrıâzam paşaya yazılmış ayrıntılı tezkere sureti.

1293 (1877-1878) TÜRK RUS SAVAŞI :

Bugün Devlet-i Aliyye'nin ne derece zor durumda olduğu herkesin kesin malûmudur. Bugünkü durumu gözönüne alarak geleceği yeni bir şekilde temin

etmek gerekmektedir. 1293 senesinden bir-iki yıl önce açığa çıkmaya başlayıp, herkesin bildiği ortam barışı korumayı imkânsızlaştırdığından, Sırp savaşı çıkmıştı. Bu savaştan önce alınan kararların sonucu olarak ortaya çıkan İstanbul Konferansı, bu savaşın (1293 Rus Savaşı) çıkmasına sebep olmuştu. **O vakitki vekiller heyeti savaş istediklerinden, askerin hertürlü araç ve gerecinin tamam olduğunu, ahaliye ilân etmişler, İngiltere'nin yardım edeceği ve savaşa katılacağını resmî ve gayri resmî olarak duyurmuşlardır. Halbuki kaime zamanında bankanın 500 bin lira borç vermesine İngiliz elçisinin kefillik etmediği malûmdur.** O günkü durumu bütün ayrıntılarıyla açıklayarak sözü uzatmaya gerek yoksa da söze giriş olarak kısaca açıklanmasına lüzum görülmüştür.

Savaşın sonunda Rus askerlerinin İstanbul çevresinde bulunduğu bir zamanda Suavi Olayı'nın çıkması, efendimizin üç-dört gece huzurunun bozulmasına ve uykusunun kaçmasına sebep olmuştu. İşbu Suavi Olayı'nın üçüncü günü Kıbrıs Adası'nın İngiltere'ye depo olarak verilmesi ve diğer bütün idaresinin devletin elinde bulunmak ve Devleti Aliyye istediği zaman tahliye olunmak şartıyle ve sadece Rusya ile tekrar savaşın önüne geçilmesini önlemek maksadı ileri sürülerek Kıbrıs Andlaşması'na teşebbüs edilmişti. Buna karşılık İngiltere ile tedafüî ve tecavüzî bir andlaşma yapılmasına adı geçen devletin hazır olduğu bildirilmişti. Devlet ve saltanatı korumak yolunda Kıbrıs'ın geçici olarak terki gösterilen faydalara karşı bir hiç sayılmıştı.

Bâbı-âli'nin kararı üzerine andlaşmalar teati olunmak üzere zâtı şâhâne ile Kraliçe tarafından

imzalandığı taktirde (Allah korusun) devletin bir yabancı hükûmetin himayesinde bir prenslik oluvereceği anlaşılmıştı. O vakit bunun sakıncaları Bâbıâli'ye beyan buyrulmuş ise de Babı-âli adı geçen andlaşmanın olmuş bitmiş bir şey olduğunu, tastik buyrulmazsa iki devlet arasındaki ilişkilerin bozulacağını arz etmişti. O vakit hariciyede memur bulunan Sava Paşa aracılığıyla hükümranlık haklarına halel gelmeyeceğini İngiltere elçisi açıklamıştı. İngiltere elçisinden bir senet alınarak adı geçen Kıbrıs Andlaşması hükümranlık haklarına halel gelmemek şartıyla tasdik buyrulmuştur ki; andlaşmada saltanat-ı seniyye ve hilâfete aykırı olan bölümler bu şarta göre yokmuş kalıyordu. İngiltere, adı geçen andlaşmayı İngiliz elçisi ve o zamanki vekiller heyeti tastik etti; diyerek zâtı şâhânenin şartlı olarak tastik buyurmalarını yok farzedemez. Çünkü: devlet adamları, efendimiz tarafından seçildiklerinden, pâdişahın hükümranlık haklarını korumaya mecburdurlar. Buna ters politika izleyen bir heyet, ihtilâlciden başka bir şey olamaz. Mutlak ve meşruti idaredeki her devlette, bu, usul olarak olagelmektedir. Buna aykırı hareket için dayanılacak bir nokta yoktur. Kıbrıs Andlaşması'ndan sonra iktidarda bulunan, şimdiki kabinenin mensup olduğu parti zamanında Goche İstanbul'a geldi. Efendimize biri Fransızca, diğeri İngilizce olmak üzere iki mektup takdim etti. Bunlardan İngilizcesinden sorumlu olduğunu, Fransızcasından ise olmadığını beyan etti. İki mektupta da Kıbrıs Andlaşması'nın adı geçmeden devletin islahat yapmak zorunda olduğu, hükümdarın hâkimiyetinin asayiş nisbetinde olabileceği, hangi vilâyette, meselâ bugünkü Sasun olayları gibi olaylar çıkarsa orada hâkimiyetin o ölçüde azalaca-

ğını, yani terazinin bir gözünde nekadar asayiş varsa, diğerinde de o kadar hâkimiyet olacağı, ihtilâl çıkan yerde ihtilâlin hâkimiyete üstünlük kazanacağı açıklanmıştı.

SURİYE'DEKİ DURUM

O tarihte Suriye'de adını söylemeye gerek olmayan vali zamanında (Mithat Paşa) saltanat ve hükûmet aleyhinde sokaklarda yaftalar (bildiriler) yapıştırılıyor; ilânlar yayınlanıyor; adliye ve maliye işlerinden pek çok şikâyetler yapılıyordu. Yaşasın vali (Mithat Paşa) gibi, oradaki hâkimiyetini tastik babında bir çok olaylar çıkıyordu. Vali aleyhinde Bâbı-Ali'ye şikâyetlerin gelmesi üzerine bu duruma karşı alınması gereken tedbirlere dair İstanbul'dan düşüncelerine emniyet edilen Raif Paşa tahkik memuru olarak gönderildi. Raif Paşa'nın verdiği rapor üzerine vali değiştirildi. Raif Paşa'nın o günden beri sadakatle hizmet etmekte olduğu memnunlukla görülmektedir.

DIŞ MÜDAHALELER

Bundan önce çıkan Ölgün meselesinde Avrupa devletleri donanmalarını gönderip bu meseleyi, Yanya'ya kadar olan yerlerin Yunan'a terki, Rumeli'nde islâhat talebinde bulundular.

Ermeni meselesini ortaya atarak Anadolu'da da islahat yapılmasını istemişler ve bütün bu meseleleri devletin zararına tesviyeye kalkışmışlardı.

Şevketli padişahımız, Almanya İmparatoru ile

haberleşerek yalnız Ölgün meselesinin çözümlenmesi üzerine Almanya kendi donanmasını geri çekeceğini, diğer devletlerin de Almanya'ya bakarak donanmalarını geri çekecekleri ve yalnız bir devlet kalsa bile (İngiltere) o da tek başına kalacağından bir şey yapmaya gücü yetmiyeceği için, donanmasını geri çekmek zorunda kalacağı vaadi alınmıştı.

Avrupa devletleri, Mısır'daki idare gibi komisyon internasyonal kurarak devletin bütün maliye işlerini ellerine almayı düşündükleri gibi; besleyeceği askerin ve memurlarının sayısını da sınırlandırmak istiyorlardı. Bu madde vesikalarla belgelenmiştir. Mabeyni Hümayun'da dört gün dört gece müzakereler sürmüş, bir takım zorluklardan sonra, Allah'ın inayetiyle, muvaffak olunmuştur. Borçların karşılıkları ve bunun gibi çıkan pek çok zorluklar ve sıkıntılar bilinmektedir. Bundan sonra ve ansızın Rumeli olaylarında yanlış bir tedbir alınmış olsaydı, Allah korusun, pek korkunç sonuç meydana gelirdi.

ERMENİ MESELESİ

İşte devlet o vakitten bugüne kadar şimdiki duruma gelip, yine bir devlet olarak kalmıştır. Bu kadar gaileler arasında Maarif (milli eğitim) Nâfia (bayındırlık)ca meydana gelen eserler insaf sahipleri tarafından gizlenemez. **Bugün Devleti Aliyye, Avrupa devletleri arasında yerini almıştır.** Devletin sürdürdüğü tarafsızlık politikası sayesinde Avrupa'da barışın devam ettiği bütün dünyaca kabul edilmiştir. Barış bir kaç defa bozulma kertesine geldiği halde devlet tedarikli bulunduğundan, Allah'ın inayetiyle, barış korunabilmiştir. Son zamanda Sasun'da çıkan

ve aylarca süren üzücü olaylar üzerine bu iş hakkında seraskere ve valiye gereken tedbirlerin alınması emredilmişti. Mahallinden alınan telgraflara dayalı olarak, en son takdim olunan yazılardan, **Ermenilerin bazı İslâm köylerini yaktıkları, müslümanların karınlarına barut doldurup havaya attıkları, boyunlarına haç takıp gezdirdikleri, ve bunlara benzeyen birçok mezalim yaptıkları anlaşılmıştır.** Bu gibi vahşi ve korkunç davranışları ilgisiz ve sessiz karşılamak din ve hamiyyete sığar şey olmadığından, eşkiyanın saldırılarının önlenmesi için gereken kuvvetin sevkiyle, saldırganların yakalanmalarına karar verildi. İradei seniyyedeki soru üzerine eşkiyanın üç bin kadar olduğu, içlerinde yabancıların bulunduğu, yeni sistem yabancı tüfeklerle silâhlı bulundukları, arz olunmuştu. Üç bin kadar olan eşkiyanın üzerine, tabiî, gerekli kuvvetin gönderilmesi, savunma kuralına uygun hareket edilerek eşkiyanın toplanmasının engellenmesi ve bunların saldırılarına meydan verilmemesi emrü ferman buyrulmuştu. Eşkiyanın bulunduğu yere yalnız iki bölük asker gönderildi. Eşkiyanın çokluğundan ötürü, bölüklerin geri çekilme yollarının emniyette bulunması için ihtiyatlı hareket ettiler, dağlık ve bir tek hayvanın bile çıkması mümkün olmayan dağa ihtiyat ve zahmetle çıkabildiler. Bir sürü başı bozuk haşarat, askere karşı duramıyacağından, bir kısmı öldürülmüş, geri kalanı kaçmışlardı. Sözü geçen eşkiya üzerine asker gönderilmemiş olsaydı, gittikçe çoğalarak yangın gibi, etrafa sıçrayacağı ve büyük bir başbelâsı olacağı şübhesizdi.

İşbu fesadın kışkırtıcıları maksatlarının önüne set çekildiğini görünce hiddetlendiler. Türlü mezalim yapıldı; deyu, iddia ile, kaleme alınmayacak derecede, gazeteleriyle resmen bütün hıristiyan dünyası-

nı etkiliyecek biçimde iftiracı yayınlara kalkıştılar. Bu sırada bazı valilerin idaresizliğini, jandarmanın intizamsız olduğunu, kanun ve nizamların uygulanmadığını, valilerin Mabeyni Hümayun'a gereğinden fazla hulûskârlık gösterdiklerini, Maarif Nazırlığının Devlet-i Aliyye tebeası olan Ermenilerin İncil'lerini bile değiştirdiği yolunda kasıtlı ve düşmanca suçlamalara kalkışmışlardı.

Ermenilerin, elbiselerini değiştirip, İslâm kılığına girerek (ötede beride posta vurmak, yol kesmek ve daha başka büyük cinayetler işledikleri halde, bu cinayetlerden bizim gazeteler habersiz kaldılar. Bu cinayetlerin havale olunduğu mahkemelerden ve bu korkunç mezalime hedef olanlardan başka kimsenin bilgisi olmadı. Hükûmeti seniyyeyi suçlar yollu iftiralar ise halka duyuruluyordu. Daha önce çıkan Merzifon Olayı'nın, Sasun vakası durumuna gelmek istidadı varken oraya çabucak harp divanının gitmesi, vilâyete doğru ve işgüzar bir valinin tayini üzerine hadisenin önü alınmıştır. Bu maddelerin hikâyesinden maksat gelecekte bu gibi durumlarda pek küçük bir yanlış ve hoşgörü sonucu devletin büyük tehlike ile karşılacağının muhakkak olduğunu açıklamak maksadından ileri gelmektedir.

Bu tehlike de (Allah korusun) memlekette bir takım küçük küçük devletlerin kurulması, bunların çok kısa bir zaman varlıklarını korumasından sonra bir savaş ile yahut birbirlerini yok etmeleri sonucu bir konferans toplanarak Lehistan'nın bölüşülmesi gibi, bir taksim meselesinin de ortaya konulmasından ibarettir. **Bugünkü mesele Ermeni meselesi olmayıp, bu doğrudan doğruya küçük küçük devletlerin teşkili için Ermenilerin âlet edilmesinden iba-**

rettir. Çünkü: İslâmlar okullarda kötü eğitim görmüş olsalar da, anne ve babalarından aldıkları terbiyenin tesiriyle saltanat makamına ve hilâfete itaatli ve saygılıdırlar. İhtilâlciler, müslümanlarda ahlâkın henüz o derece bozulmadığını gördüklerinden, ahlâkları zehirlenmiş Ermenileri, bağımsız Ermenistan devleti kurma vadiyle, hırslarını ve iştahalarını tahrik etmektedirler. Ermenistan denilen yerler şimdi Rusya'nın idarasindedir. Hınçak denilen yer de vaktiyle İran şahlarından birinin idaresinde imiş... **Yapılan nüfus yazımı sonucunda Ermenilerin sayısı 900 bin dolaylarında gösterilmiş ise de Ermeni memurları kendi nüfuslarını çok göstermişlerdir. Türk memurlar, çok vakit, ayak basmadıkları yerlerin nüfusunu despot ve papazların söylediklerine göre yazdıklarından bu sayı çok mübalâğalıdır. Anadolu'da seyahat edenler, Ermenilerin ötede beride tek tük bulunduklarını görmektedirler. Erzurum bölgesinde Ermeni nüfusunun artması ise hükûmeti seniyyenin haberi olmaksızın Rusya ve İran'dan bir takım Ermenilerin bu bölgeye göçmüş olmalarından ileri gelmiştir.**

Önceleri beş-altı bin kişi iken şimdi 250 nüfuslu olan Bikranlı aşiretinin yazları geldikleri yaylaya, Türkiye'ye göçen işbu Ermeniler iskân edilmişlerdir. İnşa ettikleri kulübelerinin yakılmış olduğunu iddia ediyorlar. Halbuki kulübeleri taştan yapılmış olduğundan istenilse bile yakılamıyacağı, oraya gidip gezmiş ve görmüş doğru ve namuslu memurların maruzatlarından anlaşılmıştır.

RUMELİ'DEKİ DURUM

Rumeli, Selânik, Kosova, Manstır, Yanya ve İşkodra bölgelerine gelince: Buraları da ayrı ayrı teh-

like içindedirler. Buralarını Devlet-i Aliyye idaresinden çıkarmak için pençelerini açmış canavar düşmanlarımız bulunmaktadır. Anadolu'da Ermenilerin yaptıkları gibi, buralarda da eşkiya, papaz kılığında, bir takım politikacılar ahali arasında fesat çıkarmaktadırlar. **Bunlara karşı etkin tedbirler alan valilerin** fesadın kaynağı tarafından yapılan şikâyetler üzerine yerleri değiştirilmektedir. Kısacası, Rumeli'nin de yukarıda açıklandığı gibi, en az Anadolu kadar tehlikeler içinde bulunduğu üzüntü ile görülmektedir.

İNGİLTERE'NİN FESATÇILIĞI

Mısır'da bulunan kuvvetin (İngiliz kuvveti) nüfuzunun sonucu olarak Beyrut ve Suriye'de de, bugünlerde, fesat tohumları ekilmektedir. Birkaç yıldan beri Mekke ve Medine'de, öteden beri süregelen usullere göre yabancı tebaası olan hacıların mallarının ellerinden zorla alındığı, fitre ve zekât olarak verdiklerine itiraz yapıldığı, bunları hükûmetin zorla aldığı iddia olunmaktadır. Hindistan'da hacca gidip dönen hacıların Hicaz'da karşılaştıkları muameleleri memurlara bildirmeleri emredilmiş, böylece alınan bilgilerle bu memurlar (İngiliz memurları) tarafından raporlar düzenlettirerek kendi gaezteleriyle ilân etmektedirler.

Bingazi'ye seyyahlar (turistler) gönderilip oranın ahalisini ve Mehdi adı verilen şeyh Sünusi'yi kazanmak için tedbirler almaktadırlar.

Hicaz ve Yemen sahillerindeki bedevî Araplara yok pahasına silâh verilmekte olduğu gibi; Beyrut ve Suriye'de Farmason Cemiyeti adıyla bazı cemiyetler kurarak doğrudan doğruya devlet aleyhinde bulunmaktadırlar. Kısacası ahalinin fikirlerini hükûmet

aleyhine çevirmek maksadiyle her çareye başvurmakta, her teşebbüse girişmekte, ellerinden geleni esirgememektedirler.

ALINMASI GEREKLİ TEDBİRLER

İşbu tehlikeleri uzaklaştırarak devletin hayatını korumak bir şeye bağlıdır: O da devletçe alınması icap eden metin ve sağlam bir politika metodu tayin edildikten sonra, iç ve dış politikayı ona göre uygulamaktır. Buna aykırı ve bozucu en küçük bir işten şiddetle sakınmak, deniz ve kara askerinin intizamı, herhangi taraftan bir düşmanın saldırısı görülürse devletin ululuğu ve şanıyla, dini mübini İslâmı koruyabilecek bir güce sahip olmaktan ibarettir. Bunun için her fedakârlığı göze alarak her şeyden tasarruf etmek gerekir.

Bir kanun, bir memlekette devletin ve halkın hayatını teminat altına aldığı halde, aynı kanun bir diğer memleketi harap edebilir. Çünkü kanun halkın din, yaratılış, mizaç ve ahlâkına uygun olmalıdır. Burada iki mesele vardır: Biri kanun ve nizamları genişletmek, diğeri merkezi idare üzerine düzenlemek maddeleridir. İdareyi genişletme, yukarıda açıklanmış küçük küçük devletlerin kurulmasıyla sonuçlanacaktır. Merkezî idareye sıkı bağlığın da başka türlü sakıncaları vardır.

Bir vali, Alko Paşa gibi, tam bağımsız ve istediği gibi vilâyetin mallarını harcamaya, adliyesini teşkile, askerî birlikler sevk ve idareye, memurları tayin ve azle yetkili olursa, merkezî idare şöyle dursun, bu idarî genişlik değil, âdeta küçük bir devlet demek olur. Alko Paşa, beş sene valilik ettiği halde,

diğer vilâyetlerin valileri bir sene bile edemezler. Meselâ Sivas veya diğer vilâyetlere bu gibi geniş yetkiler verilirse İzmir, Konya vilâyetlerinin ve diğer vilâyet valilerinin yetkileri bazı kayıtlarla sınırlandırılmış olursa oralarda da ufak tefek ihtilâller çıkarak diğer vilâyetlerin durumlarını alacakları aşikârdır.

İSTİBDAT İSNADI

Zâtı şâhâne tarafınddan bazı Vekiller Meclisi mazbataları tastik buyrulmakta yahut reddedilmektedir. Bunlardan birini Bâbı-âli, **son günlerde Beyrut rıhtımının imtiyazı verildiği vakit rüsumat emini bulunan Hüseyin Fehmi Paşa'nın kendi başına kumpanya ile yaptığı bir senet uyarınca antrepoların belli bir zaman için kumpanyaya ait olduğunu kabullendiği için, bundan sonra memurların Bâbı-âli'ye bildirmeksizin böylesine senetler imza etmemeleri için gereken emrin verildiği arz olunuyor.** En serbest memleketlerde bile böyle hatalar yapan memurlar sorumlu tutuldukları halde iş geçiştirilip yanlışların düzeltilmesiyle yetinilmektedir.

Bunlara itiraz buyruldukta Bâbı-âli'nin nüfuzu yoktur. Ufak tefek işlerle uğraşılıyor. Zaptiye Nazırı Bâbı-âli'ye bir şey bildirmeden Mabeyni Hümayun'a yazıyor. Yalnız İstanbul'un asayiş ve emniyetinden sorumlu iken vilâyetlerle yazışmalara girişiyor; denilip, bunun da Mabeyni Hümayun'dan aldığı emirlere dayanılarak yapıldığı anlamı çıkarılıyor. «Efendimiz çok çalışıyorlar. Biz çalışalım. Efendimiz rahat etsinler.» diyorlar. Sadrıâzamlarının ihlâslı ve sadık fikirlerini nimet ve lûtufleriyle şereflendirmelerine karşılık diktatâr olmak istiyor, demelerinden

söz edip şikâyet buyuruyorlar. Gördükleri olgun davranışı tastiklerinden dolayı hoşnutluklarını beyan buyuruyorlar. Fakat diğer sözlerin gerçeklere uymamasından reddi ve yalanlanması lâzım geliyor. Bir kerre diktatör Paris'te birinci Napolyon olmuştur. Bu tâbiri her kim kendilerine uygun görürlerse kendisini hükümdarına karşı bir düşman ve ihtilâlcibaşı sayarak söylemiş olacaktır. O halde böyle bir fesatçının ağzını yırtmak veya yırttırmak gerekir. Bunun Efendimizle ilişkisi böyle bir fesatçının haketttiği cezayı gördüğünü duymasından ibaret kalır.

Ufak tefek işlerle uğraşmak konusuna gelince: Yirmi seneden beri görülegelen durum üzerine devletin geleceği ve çıkarlarını sağlamak ve devletin her türlü tehlikeden korunması, birtakım ihtilâlcilerin kötü niyetlerini engellemek olup, Bâbı-âli'nin nüfuzuna, şerefine, işlerine, zerre kadar, engel olmayacak derecede bazı valilere önemli olan maddeleri gelip çatmadan açıklamaları ve ahaliyi güzellikle idare etmeleri hakkında memuriyet mahallerine gitmeden önce çıkarılmış iradei seniyyeden başka bir şeye bağlanamaz. Bâbı-âli memleketin güzelce idare edilmesini arzu etmiyormu ki bunların nüfuzuna dokunduğunu söylüyor?

Meselâ: **Bir elçilik aracılığıyla limanda römorkör işletme imtiyazı istenilip, vekiller meclisince kabul olunuyor. Halbuki, limanda römorkör vapurlarını bir yabancı kumpanyanın istediği gibi kullanmasındaki sakıncaları sayıp dökmeye gerek yoktur.** İcap ederse sayılıp dökülebilir. Buralarını vekiller heyetinin düşünmesi lâzım gelirdi. Bunun gibi maddelere itiraz buyrulmaktadır.

Bu örneklerden biri de subay ve paşaların tayin, rütbe ve nişanları daha önce sadaretten arz olunur-

ken, yeni askeri tensikattan sonra Seraskerlik makamından doğrudan doğruya ve Seraskerliğin sivil memurları sadret makamı vasıtasıyla arz olunmakta iken, iş bu sivil memurlar hakkında Seraskerlik makamı birkaç günden beri doğrudan doğruya arz etmeye başladı; diye sızlanılıyor. Şevketmeap Efendimiz tensikattan beri ne biçimde işlem yapıldığını biliyorlarsa da nezaketen durum Serasker paşadan sorulduğunda, Seraskerlik makamındaki sivil memurların, suç sayılacak işler yapmaları halinde mahkemelerinin askerî memurlar gibi harp divanında yapıldığından, adı geçen memurlar hakkındaki maruzatın çoğunun doğrudan doğoruya ve bazen Bâbı-âli vasıtasıyla arz olunduğu arz edilmiştir. Buradaki bâzı tâbirini de Serasker paşanın nezaket gereği kullandığı anlaşılıyor. Zira: tensikattan sonra suistimallerin önünü almak, askerî fikirleri tedirgin edecek iltimaslı memurların bulundurulmasına yer verilmemek için rahmetli Ali Sâip Paşa zamanında dahi işler bu yolda yürütülmekte idi. İşte ufak tefek işler denilen şeyler bunlardan ibaret kalıyor.

Dairelerin nişan ve rütbeleri doğrudan doğruya arz etmeleri hakkındaki itiraza gelince: Rütbe ve nişanlar hükümdarlık hakkının birincisidir. Buna itiraza yer yoktur. Bununla birlikte doğrudan doğruya arz pek seyrek oluyor. Meselâ, bir yangında görelvilerin olağanüstü bir gayret gösterdikleri, yaverlerin gözleriyle gördüklerini arz etmeleri üzerine, padişahları tarafından taltif buyrulmaları, hükümdarlarına karşı sadakatlerinin artmasına sebep olacaktır. Buna itiraz etmeye teessüften başka bir şey buyrulmaz. Halbuki gerek sadaretten ve gerek Seraskerlik makamından Cumartesi ve Salı günleri rütbe, nişana dair yapılan maruzatın gereğinin yerine

getirilmesi ferman buyrulmaktadır. **Bir memurun yetersizliği veya ihmali sebebiyle bir yere tayini, yahut değiştirilmesi hakkında fikir beyan buyurmak istibdat mıdır?**

Ermeni Umumi Meclisi takma adıyla üç yıldan beri toplanmakta olan Ermeni Meclisi'nin toplanma zamanı geldiğinden söz edilerek, öncekilerin zamanında verilen izne dair yapılan arza karşılık, zâtı şâhâne tarafından Ermenilere bu meclis imtiyazı kimin zamanında verilmiş olduğu sorulmuştu. Bunun için devlet şurası, vekiller meclisi mazbataları, irâdei seniyyeyi bildiren tezkerenin takdimi de ferman buyrulması üzerine, üç tane örselenmiş kâğıt parçası takdim olundu. Bunlardan biri vekiller meclisi mazbatası müsveddesi (zabıtnamesi, imzası bulunmayan ve içinde bir çok değişmeler bulunan), ikincisi Ermeni nizamnamesi denilen, imzasız bir kâğıt ve üçüncüsü de her ikisi de imzalı bir tezkere (Sadaretle Mâbeyni Hümâyun'dan yazılmış çıkmalarla dolu) dir. Bunların hangi Sadrıâzam ve hangi başkâtip zamanında yazılmış olduğunu şimdi tayin etmek mümkün olamamıştır. Daha sonra Kâmil Paşa ismi ortaya atılmış ise de tarihe göre daha önceki Sadrıâzamın olması gerekiyor. Şevketmeap Efendimizce bilindiğinden, kendi zamanlarında olmadığı anlaşılmıştır. Devlet şurasından sorulduğunda hiç kimse kesin bilgi verememiştir. Mithat Paşa'nın devlet şurası başkanlığında bulunduğu düstura geçtiği rivayeti ortaya atılmıştır. İşlerin bu şekilde tutulmayıp da muntazam tutulması mı sadaret makamını ve devleti zor duruma sokuyor? Yoksa böylesine yanlışların önü mü alınmış oluyor?

Cenabı Hak insanları eşit yaratmamıştır. Bazılarının ellerinden iyilikten başka bir şey gelmez. Ba-

zıları da bunun tam tersi niteliktedir. İnsaf sahipleri bu sözlere ilgisiz kalamazlar.

Elçilerin «Sadrıâzamların nüfuzları yoktur. Kendi başlarına birşey yapamazlar» diye yaptıkları şikâyetlerin sebebi ortadadır: Çünkü; elçiler hükümdarın kayıp edeceği şey ile Sadrıâzamın yitireceğinin arasındaki farkı çok iyi biliyorlar. Meselâ **karanlık düşünceli bir yabancı gazete muhabiri, ne kadar iyi idare edilirse edilsin, Anadolu'ya gidip en küçük bir köyün neden Paris ve Londra gibi olmadığını ileri sürüp Devleti Aliyye aleyhinde yayın yapmaya kalkışacaktır.** Buna göre böylesine fesatçı bir muhabirin memlekete girmesini Efendimizi çirkin görmelerine karşı sadaret makamı hoş görebilir. İşte bundan ötürü **yabancıların memlekette başı boş dolaşmaları hakkındaki Ferman-ı Hümayun, sadaret makamının nüfuzuna dokunuyor.** Yabancıların kendilerine yararlı imtiyaz ve benzerlerini elde etmelerine karşı çıkan tarafın nüfuzunun giderilmesini arzulayacakları tabiidir. Hürriyet ve emniyet yoktur; sözleri buna eklenmekte ve bizimkiler de tamamiyle kabul ve tastik etmektedirler. Bizim elimizde bir şey yoktur; Maruzatımız kabul buyrulmuyor. Yabancılara ima, rümuz, veya gazetelerle, kabul buyrulsa işlerinize öncelik verilir; diye anlatılmağa çalışılmaktadır. **Cenabı Allaha' yemin olunur ki, böylesine davranmak, kendi kafamızı elimizle kesmek demektir.**

Bulgarsitan'ın durumu gözümüzün önündedir. **Niçin oradaki müslümanlar, Bulgar'ın imtiyazlarını elde edemediler? Ve ne için nüfusları nisbetinde Sobranya Meclisi'ne üye olamıyorlar? İşittiğimize göre; oradaki müslümnalar başlarına kalpak ve millî elbiselerini giyerek askerlik yaptıkları, vergi ödedik-**

leri halde neden her türlü aşağı hizmetlerde kullanılıyorlar? İşte bunların müslümanlık ve hıristiyanlıktan ileri geldiğini unutmamalıyız. Hergün Bosna ve Bulgaristan'dan göçün arkasi kesilmemektedir. Bir savaş çıktığında kendilerinin ve çoluk çocuklarının hayatları tehlikededir. Ne duruma düşecekleri kestirilemez. Bu durum bizim için yeteri kadar ibret olmuyor mu? Ki, hergün saltanat makamına çeşitli tabirlerle istibdat isnat ediliyor. Vücudumuzdaki benlerden daha az olan hıristiyan milletlerin hâkimiyetinde veya bir yabancı himayesinde mi yaşamak arzu olunuyor?

İngilizlerin Hindistan'ı elegeçirmelerinden, bu kadar sene geçtiği halde, Hindistan'da müslüman vali, mutassarrıf kaymakam var mıdır? Ahalinin ceplerinde altun para kaldı mı? Dahası var, ahalide nefislerini savunacak Avrupa silâhlarından bir tanecik silâh bulunuyor mu? İngiltere parlamentosu gibi büyük bir parlamentoda, şu ikiüç seneye gelinceya kadar, mecusî bir mebustan başka şu kadar milyonun haklarını, hiç olmazsa bir sözle, müdafa etmek çiin bir Hintli mebus görülüyor mu? Hükûmet bunların mal, mülk ve vücutlarından hayvanlar gibi yararlanmaktan başka ne yapıyor? Arasıra başları kadınlar gibi mücevherlerle süslenmiş hükümdarları (racalar) başlarındaki mücevherleri gösterip, hür oldukları fikrini yaymak için gezdirip duruyorlar... Biz de bunu isbat ediyoruz. Cenabı Hak Devleti Aliyyei Osmaniye'yi kıyamete kadar dâim buyursun... Bu devletin (Osmanlı devleti) sayesinde Mısır'daki müslümanların dinlerine ve haklarına ancak bir dereceye kadar tecavüz edebilmektedirler. Doğu'da (Allah korusun) yukarıda açıklanan durum gerçekleşecek olursa, Mısır ve her tarafın bu durumu ala-

cağı açıktır. Dünyada pek çok düşünceler bulunabileceğine göre yabancı devletin himayesine girmemizi arzu edenlerin eksik olmadığı inkâr olunamayacağı gibi bu yanlış fikrin karşısında olanlar da pek çoktur. Kısaca, istenilen şey, devletin varlığının korunmasıdır.

Devletin varlığı da çok kuvvetli askere sahip olmanın yanında, tebea hakkında Gülhane Hattı Hümayunu'un okunduğu tarihten bugüne kadar çıkarılmış, kanun ve nizamların hakıyle ve ihlâs ile uygulanarak kalplerinin hükümdarlarına sevgi, saygı ve bağlılıkla doldurulmasıyla sağlanır. Böyle bir takım aslı esası olmayan şeylerle uğraşılıp ta, bu maksat uğrundakiler tehlikeye atılmamalıdır. Hükümdarlarının şan ve şerefini artıracak söz ve işlerle birlik ve beraberlik sağlanmalıdır. Zorlukları, zamanında yolu yordamıyla arz etmekle, memleketin geleceği ve hayatı emniyete alınmış olur. Bunların dışında her ne söylense, bunun gizli bir maksat ve siyasete dayalı olduğu anlaşılmıştır. Bu gibi iddiaların tekrarlanması, zâtı şâhânenin hâlis niyetlerine göre bir yol tutulması, gereken maddeleri müzakere için bir komisyon toplanarak orada verilecek kararlar, Vekiller Meclisi tarafından da incelenerek belirlendikten sonra arz olunması maksada yönelmiş olduğu halde, yapılan maruzat, bu hâlis niyete ters olduğundan uzun uzadıya açıklanmasına ihtiyaç görülmemiştir.

ETEM PAŞA

Cülûsu hümayundan bugüne kadar devlet adamlarından pek çokları, sadaret makamına geçmişlerdir. Bunlardan dördünün vasıfları malûm ve âli olup

diğerleri tutum ve davranışları dikkate alınarak zamanın icaplarına göre tayin buyrulmuşlardır. Bu dört kişiden birisi (Allah rahmet eylesin) Etem Paşa'dır. Etem Paşa şevketmeap efendimizle şanlı babalarının hoşnutluğunu kazanmıştı. Etem Paşa yabancı dil bilen, kültürlü ve aynı zamanda askerî bilgisi de mükemmeldi. Zâtı Şâhâne'nin babalarına lisan öğretmenliği yapmış, iffeti, nâmusu ve doğruluğuyle ünlenmiş yüksek bir zattı.

Ne faydaki çevresine toplanan bazı fesatçılar kendisinin sinirli olduğu, diplomasî kurallarına göre hareket edemeyeceği yolunda mel'unca, kötü iftiralarda bulundular. Bu iftiraları işiterek çok üzüldüler. Üzüntülerinin ölümüne sebep olacağını beyan etti. Bir yandan bu iftiralar, bir yandan da İstanbul'da kendisini bilmez **haşerattan ibaret mebusların** ellerine bazı devlet adamları tarafından düzenlenmiş lâyihalar verilip, geceleri birkaç defa okuttuktan sonra dillerindeki bozukluğun giderildiği görülüp, tuti kuşu gibi nutuk irat edebilecekleri anlaşılınca, ellerine bin kuruş verilip mecliste irat ettirilen bu nutuklar sonunda Etem Paşa istifa etmiştir. Etem Paşa'nın istifasiyle yaptığı ve yapacağı sadık hizmetlerden devlet mahrum kalmıştır. Bu mebusların kışkırtıcıları Sadık Paşa, eski Maliye Nazırı Yusuf Paşa, Damat Mahmut Celâlettin Paşa ve diğerleridir.

SAİT PAŞA

İkincisi olan eski sadrıâzam Sait Paşa'ya gelince: Başkâtiplik makamına ehliyetli, nâmuslu bir kişi lüzumlu idi. Devlet adamlarından başkâtiplik vazifesini idare edebilecek kişilerin sicillerini ve yeteneklerini anlamak gerekti. Cülûsu hümâyûndan on

gün önce, orta derecede bir vazifede bulunan doğruluğuna sadakatine, inanılır birisine bu iş havale edildi. O da bir takım isimler arz etti. Bu isimler arasında Sait Paşa'nın da adı vardı. Sait Paşa'nın sır saklar, Arapça, Farsça dillerini çok iyi bilen, Fransızca'da okuduğunu anlayan ancak pratik eksikliğinden konuşamayacak derecede bu lisanı yeni öğrenmiş ise de az zamanda güzelce söyleyebileceği, iyi ahlâk sahibi olduğu, idaresini bilir bir kişi bulunduğu arz olunmuş, bu arîza üzerine kalbi hümâyûn tatmin edilmiş olduğundan, adı geçen Sait Paşa'nın Cülûsu Hümâyûn günü saraya gelmesi ferman buyrularak aynı gün başkâtipliğe tayin buyrulmuştur.

Bir müddet başkâtiplikte, bir zaman da Hariciye Nâzırlığı'nda bulundu. Düşmanlarının teşviki ile başvekil Ahmet Vefik Paşa'nın ısrarı üzerine Hüdavendigâr vilâyeti (Bursa) valiliğine gönderildi. Az sonra İstanbul'a çağrılıp sadrıâzam tayin edildi. Sait Paşa'nın bir kaç defa bu makama getirilmesi yararlı vasıflarının sonucu olmuştur.

CEVAT PAŞA

Cevat Paşa, cülûsu hümâyûn sırasında Şıpka'da ve diğer yerlerde askerî hizmetlerde bulunuyordu. Karadağ'a yabancı dil bilen bir askerî memurun tayini gerekiyordu. Cevat Paşa bu vazifeye seçilerek Çit köşkünde huzuru şâhâneye kabul buyruldukları sırada aşağıdaki hitaba nâil oldular:

«Sizi önemli bir vazifeye tayin ediyorum. Karadağ Prensi İstanbul'a geldi. Sadakatini arz etti. Onun devlete sadık kalmasını arzu ediyorum. Prensin Rusya ve Avusturya çıkarlarına âlet olmayıp Devlet-i Aliyye'ye sadık kalması için çok çalışınız. Bâbı-âli

tarafından zorluklarla karşılaşırsanız tesviyesini vaad ediyorum. Karadağlılar ile Gosineliler arasında çıkmış olan kavganın tekrarlanmamasına dikkat ediniz. Boş yere askerin idare ve işgaline meydan vermeyiniz.»

Cevat Paşa işbu irâdei seniyyeye uygun hareket edeceklerini vaad ettiler. Kendilerine özel şifre miftahı verildi. Karşılaşacakları zorlukları bununla arz etmeleri emrü ferman buyruldu. Memuriyet yerine bittiler. Gayret ve çalışmaları zâtı şâhânenin son derece hoşuna gitti. Daha sonra irâdei seniyye ile Girid'e memur edildi. Üstlerinin tazyikinden müteessir oldu. Sadakatlerine ve geçmiş vazifelerinde gösterdikleri başarıya güvenilerek zâtı şâhâne tarafından cesaretlendirildiler. Girit valivekilliğine tayin buyurdular. Daha sonra yabancıların etkisiyle ortaya entrikalar çıktı. Girid'in emniyet ve asayişini sağlaması yabancıların hoşuna gitmediğinden, asayişin bozulması için söylenen münasebetsiz sözleri bile özel şifre ile kendisinden sorulmuş, bu münasebetsiz sözü söyleyen azl olunmuştu. Böylesine yapılan âdil muamelenin değeri elbette takdir olunmuştur ve olunması gerektir.

Cevat Paşa, vekiller arasında yapılması gerekli görülen değişiklik sırasında hatırlanarak tereddütsüz İstanbul'a gelmeleri telgrafla emir ve ferman buyruldu. O vakitten beri sadaret makamında bulunuyorlar. Kâmil Paşa'nın şu bir sene, altı ay öncesine gelinceye kadar zâtı şâhânece endişe edilecek bir hali görülmüyordu.

Şevketmeap Efendimizin Cevat Paşa'ya karşı davranışları sadaret makamının şerefiyle uygun olmakla beraber bir de kişiliklerine mahsus, ayrıca baba muamelesi gösteriyorlardı. Esef olunur ki, son

ruldu. O vakitten beri sadaret makamında bulunumayıp hayret olunmaktadır.

Devlete hizmet için bunca yıllarını harcadıktan sonra yabancıların hezeyanlarıyla alkışlanmak memnunluk verici şeyler olmayıp emeklerin boşa gitmesidir. Bu sözlerin nâmusla ilgisi olduğu anlaşılır. **Sasun'da Ermenilerin giriştikleri saldırılara dair Bâbı-âli'den bir kaç defa mâruzatta bulunduğu halde herhangi bir tedbir almamıştır.** İngiltere elçisinin Van vis-konsolosundan aldığı raporlarla takdim ettiği notadan daha önce Bâbı-âli'nin bilgisi olduğu halde buna karşı bir tedbir almamıştır. İşe yabancı rengi verilmesi ve sorumluluğun Mâbeyni Hümayun'a yüklenmesi, İngiliz elçisiyle alınan kararın Rusya ve Fransa elçilerinin işlerinin devletin zararına tesviyesiyle sonuçlanmıştır. Meselâ **Beyrut rıhtımı ve römorkör imtiyazları, Beyrut şömendöfer parasına zam yapılması, Madagaskar'daki Fransız muharebesine lüzumlu katırların memleketten ihracına izin verilmesi gibi...** Her biri devlet hazinesine zararlı olan şeylerdir. Bir taraftan Rusya elçiliğinin alacağı meselesinde, Rusya elçisini kazanmak için vaad edilirken, diğer yandan işi umumi efkârdan gizlemek için hakeme havale olunması... İngiltere elçiliğinin bir takım içişlerimizin adı geçen elçiliğin devletince yapılması lüzumunun beyan edilmesi... Geçenlerde **Pangaltı'da bir takım cinayetler işleyen Mustafa Çavuş, altı saat sonra tutuklandığı halde, ertesi gün olayın gazetelerle ilân edilmesi emrü ferman buyurulduğu halde, ertesi günü ilân olunmayarak bir gün sonra Bâbı-âli'nin resmî gazetesi niteliğindeki Sabah Gazetesi'yle câninin adı söylenilmeden, dehşetli ilânı Aradan birkaç gün geçtikten sonra, câninin adının ilân edilmemesinin sebebi sorulduğunda yine ilân**

edilmemesi... Olaya dehşet ve terör havası verilerek elçilerin şikâyetlerine yol açılması...

Ermeni işleri hakkında sadrıâzam ve Hariciye nâzırı'nın, güvenilerek düşünceleri soruldukta; «**İnşallah iyi sonuçlanır. Fakat yabancıların ağızlarını kapamak için Ermenilerden jandarma yazılması, ehliyetli ve namuslu vallier ve memurların tayin edilmesi gerektiği, yabancıların isteklerinin de bunlar olduğu**» arz buyrulmuştu. Dün alınan haberlere göre: Elçilerin istekleri Ermenilerden jandarma yazılması, bazı yerlerde Ermeni memurlar kullanılması, Ermeni köylerine götürü vergi tarh edilmesinden ibaret imiş... Köylere götürü vergi tarhı yeni bir imtiyaz demektir. Kâmil Paşa'nın sadaretinde Uşak kazasında çevresi İslâm köyleriyle çevrili bir Ermeni köyüne böyle bir götürü vergi tarh edildiği işitilmişti. Bu işin tahkik edileceği haberi bazı gazetelerde ve elçilerin dilinde sadrıâzamın nüfuzu olmadığı yolunda söylentlere yol açması üzerine Arif Bey vasıtasıyla kendisine irâdei seniyye tebliğ edildi. İşlerin sadakat gerekince yollu yolunda yürümesi arzu edildiğinden kendisine diktatör olmak istiyor; diye suçlandığını arzetti. Bunu söyleyenin kendisini bir ihtilâlci sayarak söylemiş olacağından bir memlekette hükümdardan başka diktatör bulunamıyacağından bu sözü söyleyenin cezalandırılıp cezalandırılmadığı sorulduğunda, bu sözün Şevketmeap Efendimiz tarafından beyan buyrulduğunu arz etmesi çok gariptir.

Londra'da Ermeni komitesinin başı Stevenson'un İstanbul'a gelerek kendisiyle müzakereye girmek istemesinin benimsenmesi zâtı şâhânece anlaşılınca bundan vazgeçmek zorunda kaldı. Adıgeçenin son defa yayınladıkları risalede İslâm halifeliğinin çok

zararlı olduğu, Anadolu'da islahat yapılmasının gereğine dair makalelerin bulunması, buna karşılık çabuk tedbirler alınmasının arzı, Atina elçisi olan kardeşiyle muhaberesinde kullandığı özel şifre ile Sasun olaylarının sonunda hariciye nâzırlığının bilgisi dışında bu şifre ile kardeşine uzun bir şifre çekilmesi üzerine ertesi gün Atina gazetelerinin hepsi Sasun olaylarından ötürü Devlet-i Aliyye aleyhine makaleler yayınlamışlardır. Durumun kardeşi tarafından haber verilmesinden ötürü kendilerine diktatörlük isnadından sızlanıyorlar.

(★).....tarihli arizelerinde bütün işlerin Bâbıâli'de olup bitmesini, yani Şevketmeap Efendimize takdim olunacak mâruzatın hepsinin sadaret kanalıyla arz olunmasını, başka hiçbir taraftan mâruzat yapılmamasını, bir iş hakkında birkaç yerden telgraf çekilmeyip yalnız B:bı-âli'ye çekilmesini arz ediyorlar. Bu durumda Şevketmeap alacakları bilgi sadaret makamının arzlarından ibaret kalacağından memlekette taş üstünde taş kalmasa başka taraftan bilgi alınamıyacaktır. Bir de adı geçen arizelerde islahata memur olacak komisyonun yazılarını yalnız Bâbı-âli'ye bildirmesinin gerektiği arzolunuyor. Bunca asırlık bir devletin önemli işlerini yalnız kendi üzerlerine almaktan nasıl kaçınmıyorlar? Bunlar diktatörlük değil de nedir?

Bitlis Valisi Tahsin Paşa müslümanları koruduğu halde azl edilmiştir ve İstanbul'a bir an evvel gelip bildiklerini arz etmesi gerekirken ve Trabzon yolu dururken İskenderun yoluyla getirtilmesinin sebebi anlaşılamamıştır.

KÂMİL PAŞA

Kâmil Paşa'ya gelince: **«Kâmil Paşa Halep Valisi iken Zeytun'daki ayaklanma sırasında, bütün olayları devlet çıkarlarına uygun yürütmesi üzerine yabancılar; hakkında, pek çok şikâyetlerde bulundular. Bu şikâyetleri önlemek için azledildi. Bir zaman açıkta kaldı.** Sonra Evkaf nâzırlığına tayin edildi. nâzırlığında gösterdiği başarı üzerine sadaret makamına getirildi.

Not: Dosyanın arkasında kurşun kalemle bu muhtıranın aşağı yukarı 1312 (1896) tarihinde kaleme alındığı yazılıdır, (1)

(1) Bk. B. Ar. Yld. Evr. No: 2006 Ks. 9 Zr. No: 72

(★) Tarih metinde yoktur.

HÂTIRATI HÜMAYUN

Sultan Abdülhamit Han'ın eski Maarif Nâzırlarından Münif Paşa ile konuşması

İşbu 1312 senesi şewalin 27 inci Pazartesi gecesi mülâkatımızda, Ermenilerin fesatlarıyla Avrupa'da buna dair çıkarılan dedikodulardan söz edildiği bir sırada, tarafınızdan ortaya atılan bir sözün ne gibi siyasî bir maksadı içine aldığı anlaşılamadığından, ne demek istenildiği sorulmuş ise de bu sözün başka bir vakit açıklanacağı cevabı verilmiştir. Bu söze karşılık verilmesine gerek yoksa da, nezaket icabı bu sözün dış anlamına göre cevap vermeyi uygun buldum. (...)

Sözlerinizi ağzınızdan çıktığı, kulağımın işittiği gibi ayniyle beyan ediyorum. «Bir hasta için ya kendi, ya da bir diğeri tarafından çağrılan hekimlere,

hastaya mutlaka bir ilâç verilmesi teklif olundukta, hekimlerin verecekleri ilâcı hastanın mutlaka kullanması lâzımdır. Rusya, Almanya ve Avusturya devletleri ilerlediler; özellikle Rusya vaktiyle önemsiz iken bugün Avrupa'nın büyük devletlerinden sayılmaktadır. Biz geri kaldık. İlim ve fennin ilerlemesi mekteplerden çıkan diplomalı efendilerin kullanılmasıyla olur. Efendimiz verilen kararları kabul ile yerine getirmelidir. Bizde ziraat, sanat ve maarif geri kalmıştır. Mustafa Paşa gibi bir adamın maiyetinde bulundum. Ona bir şey anlatmanın imkânı yoktur» denilmesi üzerine bu hususta daha tafsilat verilmesini istediğimde «başka gece» diye cevap verdiniz. Sözünüze karşılık soru sormam lâzım geldi.

Kendilerinin hangi diplomaları vardır? Mekteplerin çoğunda öğretmenlik vazifesi yaptınız ve yapmaktasınız. Kendi elinizde diploma olmadığı halde bir okulda eğitim ve öğretime ne şekilde yetki kazandınız? O hekimlerdir ki; verecekleri ilâçlarla hastaya şifa verebilsinler. Buyurduğunuz, hekimlerin selefimize (Bizden öncekine) yutturdukları hapların kötülüğü hâlâ çekilmektedir. Kapuitülasyonlardan söz edildiği sırada kapitaülâsyonların bu hekimler tarafından kaldırılacağı cevabı verilmişti. Maarife pek çok para harcandığını beyan etmem üzerine, bizde Darülfünun (Ünievrsite) bulunmadığını, halbuki yeteri kadar para harcandığını söylediniz. Kısaca makamı saltanat hedef alınıp hekimlerin verecekleri ilâçların kabul olunmadığını, istibdat edildiği söylenmek istenmiş, yirmi yıllık emek heba edilmiştir. Bu söz gerçeklerin tam tersi ve garaza dayalı bir tecavüzdür.

Sanat ve ticaret konusuna gelince: Bunların ilerleyip gelişmesi, önce ticaret anlaşmalarını bütün

devletlerle, devlete gayet yararlı ve **yabancıların mallarından alınmakta olan yüzde sekiz gümrük vergisinin devletin istediği ölçüde alması hakkını elde edecek şekilde yapılması lâzımdır.** Meselâ: **İstanbul'da bir cam fabrikası kurulup 70 cm. uzunluk ve 50 cm. genişliğinde bir cam iki kuruşa satılsa, herkes camı oradan satın alır. Fakat Avusturya bu fabrikayı batırmak için bir sene zararına devam ederek camı bir kuruşa satarsa burada açılan fabrika kapanır. Yüzde sekiz gümrük varken böyle şeylerin yapılması imkânsızdır.** İşte sanat ve ticaretin gelişme ve ilerlemesine engel olan sebepler buna benzer şeylerden ibarettir.

Ziraat konusuna gelince: Bundan yirmibeş-otuz sene öncesine kadar şosa yolları yoktu. Demiryolu da yok gibi idi. Çiftçi yalnız kendisine yetecek, bir köyden diğer köye satabilecek kadar ürün yetiştirirdi. Yollar ve demiryolları yapıldıkça çiftçiler ziraata başladılar. Avrupa'daki gibi makine ile ziraat etmiyorlarsa da, bunun için zamana ihtiyaç olduğundan topraklarını eski usullerle işliyorlar. Amerika, Avrupa'ya rekabet ettiği gibi, biz de zararını her sene daha çok görmekteyiz. Bu rekabetten dolayı Fransa ve Almanya ve belki de Rusya memleketlerinde kullanmak ve dışarıya satmak için halkı sanata yönetmektedirler. Biz de halkı sanata yöneltelim, denirse bunun faydası çok az olur. Sanatkârların küçük küçük dükkânlarda kıt kanaat geçinebilecekleri kadar bir para sağlanabilir. **Gümrük anlaşmalarından ötürü büyük fabrikalar açmak mümkün olamaz.**

Kapitülasyonlara gelince: Bir iki devlet, Devlet-i Aliyye'nin iyiliğini isteyip te yüzde bir zammı isteseler bile diğerleri kabul etmezler. Çünkü: **Avrupa'da birlik ve beraberlik yoktur. Devletler iki takımdır. Ve daima böyle kalacaklardır.**

Maarife gelince: Mekteplerden çıkanların bazıları Avrupa Darülfünunlarına (Üniversitlerine) gönderilip, bunun için oldukça büyük paralar harcanmaktadır. Buraya bilgili profesörler getirilip, üniversitenin islahı düşünülmüş ise de maalesef arkasının takip edilmediği görülmüştür.

Bir de «Doğu halkı birbirini vurarak, mallarını yağlamakla yaşamaktadırlar. Avrupa'da ise herkes sanat ve ticaretle geçinmektedir.» dediniz. Gerçi devlet memurları ve askerlerin bulunmadığı boş yerlerde kendi başına kalmış Araplar ve diğer aşiretler içinde bu gibi durumların bulunduğu işitilmektedir. Fakat, bütün memlekette güvenlik ve asayiş yoktur; mânâsı çıkacak olan bölye bir söz, insaf ve selim akıllı birisinin söyleyeceği söz değildir. Cenabı Hak yerini cennet eylesin, **amcamız Sultan Abdulaziz Han bütün devlet işlerini birbiri arkasından Âli, Fuat, Mahmut, Hüseyin Avni Paşalar gibi** (Mahmut paşa bir dereceye kadar müstesna olmak üzre) **İstanbul'da Kemal ve bilgileriyle ünlenmiş kişilerin ellerine bırakıp, her ne dedilerse kabul etmişlerdi. Bunlar memleketi imar edeceğiz diyerek bir çok istikrazlar akt etmişler (borç almışlar) ve bu istikrazların yapılmasında yüzde şu kadarını keselerine atmışlardı. İki milyona yakın tüfek satın alınırken her devlette, bir satın alma sırasında, devletin başında olanlara yüzde bir miktar ayrılması meşrudur; diye rahmetli Sultan Abdulaziz Han'dan yüzde bir almaya izin aldıkları halde yüzde yarım da kendilerinden fazla almışlardır. Ve en son, işte bu hekimlerin verdikleri yaldızlı reçetelerle amcamızı bayıltmışlar; ayıltalım deyip kolundan kan almışlar her türlü maharetlerini gösterip Devle-i Aliyye'yi kımıldayamayacak derecede borca sokmuşlardı.** Gelirlerin büyük bir bölümü borçlara

karşılık tutulmuştur ki, şehrin temizliği için bile olsa bir küçük pul yapıştırıp bir gelir sağlamaya teşebbüs olunsa ona da el koymaya kalkarlar.

Bu hekimlerin aldıkları paralar ailelerinde kalmış olsaydı; bu gün bir banka kuracak, ya da memlekette bir imtiyaz alıp, ahalinin bir kısmını orada çalıştırıp, memlekette servet birikmesine sebep olabilirdi. Küçük esnafa yardım edilebilir ve küçük millî bankalar kurulabilirdi. Halbuki, haydan gelen huya gider, tekerlemesince **bunlar irtikâp ettikleri paralarla** şarapçı Azaryan ve Lorando'lar hesabı yanlış gösterip **zengin oldukları halde, sahiplerinin çoğunun ölümlerinde cenazelerin defni için para bulamadıklarından** söz edip dilekçe üzerine dilekçe **verdiler de cenaze masrafları hazieni hassai şâhâneden ödenmiştir.** Bu durum teessüfe şayan mıdır, değil midir?

Bu durumun sonucu olarak Huseyin Avni ve Mithat Paşa'lar fevkalâde büyük bir arzu ve emele düştüler. **Hüseyin Avni Paşa, burada, Napolyon Bonapart gibi bir diktatör olmak, Mithat Paşa da hürriyetçi görünerek büyük bir ihtilâli gerçekleştirmek maksadiyle, barışı kuvvetli esaslarla korumak mümkün iken savaş açtılar. Fransız komünleri bozgundan yararlanıp idareyi elde ettikleri gibi bunlar da bozgundan faydalanıp hanedanı, Nüzhetiye köşkünde katliâm etmeyi tasarlamışlardı. Rejans usulünü gerçekleştirmek için Napolyon'un yaptığı gibi, ayni plânla, terakkiperverlik aldatmacasıyla devleti tehlikeye attılar. Rusya, Almanya ve Avusturya üçlü ittifakı varken, İngiltere de çıkarlarını emniyet altına almak için bunlara umut vermiş olduğu halde, iki müttefike sahip bulunan Rusya'ya karşı pek az fedâkârlıkla barışı korumak, devletin gücünü artırmak gerektiği bir sırada gizli maksatlarını gerçekleştirmek için devleti savaşa-**

sokmuşlardır ki, bu savaşın sonunda Ruslar Ayastefanos'a kadar gelmişlerdi. Askeriye'de önemli mevkilerde bulunup, terakkiperverlik düşüncelerini benimseyenlerin adlarıyla, ne yaptıklarını bildiğimizden açıklamaya gerek yoktur. Bunların bir çok silâh teslim ettikleri ve Rusya'nın pek az kuvvetine karşı bir çok kuvvetimizi fedâ ettikleri de malûmdur.

Meselenin başlangıcından, yâni cülûsumuzdan, kendileri ayrılıncaya kadar başkanlığımızda, sarayı hümayun ve seraskerlikte toplanan meclislerin hepsinde hazır bulundunuz. Rusların **Ayastefonos'ta**, büyük bir kuvvete sahip oldukları, devlete bir çok ağır tekliflere kalkıştıkları sırada başkanlığımızda toplanan vekiller meclisinde vezirlerin, komutan evlâtlarımızın adalara gidelim dedikleri, donanmanın terki Rus askerinin şehri işgali tekliflerinden Cenabı Haktan başka kimsenin yardımına mazhar olmadan, her türlü fedâkârlığı göze alarak Allah'ın izni ve Peygamberimizin ruhanî yardımlarıyla devleti büyük bir tehlikeden kurtarmaya muvaffak olduğumuzu, hiç bir vicdan ve insaf sahibi inkâr edemez. Bu gibilerin kısası ilâhiye (kısas, öldüreni öldürme demektir) uğradıklarını görüp teselli olmaktayız.

Bosna ve Hersek'in de ne çeşit tehlikeye uğrayarak düşmanın eline geçtiği malûmdur. Toplanan mecliste rahmetli Eyüp ve Saffet paşalar hazır idiler. Burada da devlet kan döksün diye Saffet Paşa'nın düşüncelerini yerinde bulduğunuzu hatırlarsınız. Bundan sonra Mecliste beyan ettiğiniz düşüncenizden ötürü size vasıtalı olarak memnunluk gösterip teşekkür ettiğim halde, ikinci toplantıda evvelki düşüncelerinizle taban tabana zıt fikirde bulunduğunuzu esefle müşahade etmiştim..

Ölgün meselesinde devletlerin donanmaları gös-

teriler yaparak islahat adıyla memleketin bir takım otonomilere veyahut tevâifi mülûkâ (küçük küçük devletler) bölünmesiyle sonuçlanacak tekliflerde bulunmaları üzerine, Almanya elçisi Kont Haçfeld aracılığıyla doğrudan doğruya imparator Birinci Wilhelm'e müracaat olundu. Verilen karar üzerine yalnız Ölgün'ün terkiyle yetinilmesi başarılmış oldu. Bu başarı bazı devletlerin çıkarlarına o derece dokundu ki, hiddetlenip; elçiler, İtalya elçiliğinde toplandılar. Bu iş hakkında müzakereler yaparlarken İspanya elçisinin eşi kontesin bir kayığa binip elçilik binasının önünde gezerek «elçilerin başarısızlığına karşı gösteri yapıyorum» dediğini kendisinden işittim.

İstikrazlar sebebiyle Avrupa'ya borçlu bulunduğumuzdan, bu borçların ödenmesi için Avrupa'nın telkifi üzerine milletlerarası bir komisyon kurulmasına Babı-âli muvafkat etmek üzre iken, mâbeyni hümâyûnda üç gün üç gece meclis toplanıp Düyûnû Umûmiye'nin kurulması başarılmıştır. Avrupa'nın da bir diyeceği kalmamıştı. Bunların hepsini hatıra getirmek bir tarih yazmakla mümkündür. Hatırlananların ancak onda biri yazılmıştır. Cenabı Hakka şükürler olsun ki, Devlet-i Aliyye bugün yine bir devlettir. Bu kadar mektepler açılmış, teminat paraları devlete ve ahaliye yararlı olacak şekilde epeyce ce demir yolu da yapılmıştır. Vaktiyle zararlı şartlarla yapılmış olan Rumeli hattından dolayı hâlâ müzakerelerle uğraşılmaktadır. Halbuki Ankara hattının şartları bunula ölçülemeyecek derecede devlete faydalıdır. Sinop'tan yapılması istenilen hatta izin verilmesi de, ana hat yapılmadan önce yapılacak bu hattın, Rusya'nın işine yarayacağı düşüncesine ve diğer sakıncalara dayalıdır. Ana hat yapıldıktan sonra oraya da demir yolu yapılmasına karar verilmiştir.

Üç buçuk milyondan fazla olmayan Bulgarlar askerlerine bir milyon harcadıkları, Sırplar ve Yunanlılar da, böyle yaptıkları halde, biz, çok asker besliyoruz; memleketi jandarma ile idare etmeliyiz; diye terakkiperverler tarafından sözler söylenmektedir. Bunlar, asker beslemek memleketin imariyle olur. Memleket imar edildikten sonra askeri çoğaltmalıyız, diyorlar. Bu düşüncede bulunanlar, bir devletin himayesine girmeyi göze almış, kendilerinde dinî ve millî hisler kalmamış, şahsî çıkarlarından başka bir şey düşünmeyenlerdir. Bir çiftlik sahibi korucu ve köpek edinmeden önce ziraat ve imara kalkışmaz. Çünkü: korucusu olmazsa yabanî hayvanlar çiftliğe zarar verirler. Yahut bir başkası gelip orasını sahipsiz yer sayarak yararlanmaya kalkışır. Buna göre bir koruyucu lâzımdır ki; çiftlikteki işçiler emniyetle çalışabilsinler. Dışarısı ile alış veriş edecek olurlarsa değeriyle mal alıp versinler. Satacak güce sahip olamazlarsa komşularıyla yapacakları alış verişlerde ağır ve zararlı teklifleri kabullenmek zorunda kalırlar. Çiftliğin düzeni bozulur. Devletin durumu da aynen bunun gibidir. **Kuvvet olursa kapitülasyonlar da yavaş yavaş kaldırılır. Gümrük anlaşmaları da değiştirilir. Yabancılara verilmiş bir çok zararlı imtiyazlar da kuvvet sayesinde, hafifletilerek varlığı yokluğu bir hükmünde kalır. Devletin itibarı da o ölçüde artar. İç ve dış işlerimize karışamazlar. Devletin işleri kolaylaşır.**

Halbuki, bugün sokakta bir müslüman ile bir Ermeni kavga etse, bir tercüman işe karışıyor. Bunlar devletin tebeasıdır, sizin karışmaya ne hakkınız var? denildiğinde «El hükmü limen galeb» (hüküm galibindir) diye cevap veriliyor. Bunların istenildiği şekilde çözümlenememesinin sebebi şudur ki; en kü-

çük bir başarı bir çok düşman kazandırıyor, zorluklar çıkarılıp pek çok kâğıtlar doldurulmakla sonuçlanıyor.

Mâbeyni hümâyûn ve Bâbı-âli ayrı ayrı devletler imiş gibi hareket ediliyor. Kendi sözleriniz de bunu doğrulamaktadır. Sözlerinizin alt tarafını açıklayacak olursan, inşallah, yalan olduğunu isbatlayacak pekçok söz bulunabilir. Kalben pek üzgünüm. Devlete bu kadar yıl emek verdikten başka şahsiniza gösterdiğim karşılık üzerine böylesine adalet ve gerçeklere aykırı ve bir takım maksatlara dayalı sözlerle karşılaşmamızdan ötürü bu gece gözüme uyku girmedi.

B.B. Arş. Yld. Evr. Ks. I, No: 156/25 Zrf. No: 156

DÜYUNU UMUMİYE MESELESİ

Sultan Abdulhamit (II), Sultan Aziz zamanından kalan borçlarla Balkan isyanları ve 93 savaşının getirdiği malî sıkıntı, savaş tazminatı gibi ağır malî buhranla karşılaşmıştı. Devlet hazinesinin içte ve dışta hiçbir itibarı kalmamıştı. Devletin malî durumu nu düzeltip itibarını iade etmek, borçlar yüzünden Mısır'da olduğu gibi devletin başına bir gaile çıkmasını önlemek gerekiyordu. **Hükûmet 20 aralık 1299 (1881) senesinde Osmanlı Bankası ile Galata bankerlerinden kurulu bir heyetle anlaşarak dış borçlara karşılık senede 1.350.000 lira (yaklaşık 750 milyon lira)ödemek üzre «rüsumu sitte» denilen müskirat, balık, tuz, ipek, tütün ve damga gelirini bu heyete bırakmak zorunda kalmıştı.** Tahvil sahiplerinin temsilcileriyle müzakerelere girişip çok elverişli bir anlaşma yapmıştır ki buna tarihte «Muharrem Kararı» denir.

Yaklaşık 250 milyon lira (162 milyar) borç Muharrem Kararıyla 106 milyon liraya (79 milyar) düşürülmüştü. Bu anlaşma devletin bağımsızlığına uymamakta ise de borcun yarıdan aşağıya indirilmesi ve Mısır'da olduğu gibi dış müdahalenin önlenmiş olmasıyla cidden bir başarıdır. İngilizlerin Mısır Hidivi İsmail Paşa'yı borçlandırdıktan sonra Mısır'da ayaklanmalar çıkarıp, Mısır'a yerleştikleri düşünülürse büyük başarıdır. Sultan'ın muhtırası bu bakımdan önemlidir.

MUHTIRAİ HÜMAYUN

Komutan Berje tarafından devletin maliyesini kontrol altına almak üzere yapılan teşebbüslerden söz eden pâdişahın öğütlerini havi ikinci kâtip İzzet Paşa'nın Petersburg Elçiliğine 3 Kasım 1296 (1880) tarihinde çektiği telgrafın sureti (şifre).

PETERSBURG ELÇİLİĞİNE

Almanya Hariciye Nâzırının, saltanatı seniyyenin Berlin elçisiyle yaptığı bir iki görüşmede, maliyenin islah edilmesi hakkında ileri sürdüğü uyarmalar arasında malî denetleme kurulmakta olduğunu ima etmiş olduğu, elçi tarafından saraya arz edilmiştir. Bunu üzerine adı geçen nâzıra karşılık vermek üzre Berlin elçisine gerekli tâlimat verilmiştir.

Ancak bu defa alınan bilgiye göre; Osmanlı tahvillerinin Fransız hâmilleri tarafından Düyunu Umumiyeye gönderilen komutan Berje, Paris'te devletin maliyesini, devletlerin denetimi altına almak üzre bazı teşebbüslere girişmiştir.

Bunun için harp tazminatı meselesini ileri süre-

rek, Rusya tarafından Düyûnu Umûmiyeye memur tayin ettirmek üzere Petersburg'a gittiği anlaşılmıştır. (...) Komutan Berje her ne kadar Fransız ise de, Osmanlı Bankasının İngiliz müdürü tarafından, her nasılsa, İngiltere'nin çıkarlarına hizmete alıştırılmış, İngiltere'nin hizmetçisi ve Devlet-i Aliyye'nin de düşmanı durumuna girmiştir. İşte bu adam, sadece Devlet-i Aliyye'nin iç idaresini, Mısır'ın bugünkü idaresi biçimine koyarak, böylece İngiltere'nin, ötedenberi taşıdığı umutları gerçekleştirmek teşebbüslerinden, bir saat olsun vazgeçmiş değildir. Yani komutan Berje, Düyûnu Umûmiye'de bulunduğu müddetçe her neye teşebbüs etmiş ise, hedef olarak daima bu noktaya yönelmiştir.

Devlet-i Aliyye bazı tasarruflar yaparak maaşlar, tahsisatlar ve diğer ihtiyaçlarını emniyete alıp, bütçesini denkleştirdikten başka, yeniden elde ettiği gelirlerden 1,200,000 liradan daha fazla bir gelir sağlamıştır. Rusya'ya ödenecek harp tazminatını en sağlam gelirlerinden, vaktında ödeyerek hiçbir taksidini ertelemediği gibi, Osmanıl tahvillerinin fâizlerini, pul tuz gibi altı kalemlik vergiden toplayarak, idaresini, alacaklarını vekillerine tamamiyle ödediği gibi, Düyûnu Umûmiye kurulduğu tarihten şimdiye kadar bu idareye asla müdahale edilmemiş iken, şimdi böyle beklenmedik bir teşebbüsün ortaya çıkıvermesi anlamsızdır. Buna göre komutan Berje'nin ve belki Osmanlı Bankasının İngiliz müdürü ve başkalarının bu teşebbüsten biricik maksatları İngiltere çıkarlarına hizmet noktasında birleşme olacağına kesinlikle hükmetmek tabiidir.

Bu teklifin en hafif anlamı Devlet-i Aliyye'nin çıkarlarına, hükranlık haklarına açıktan açığa aykırı düştüğünden, buna her ne ad ve şekil verilirse

verilsin, asla izin verilmeyerek kesinlikle müdafaa etmek zorunda kalınacaktır. Ortak çıkarlar nedeniyle İngiletre'nin gelecekteki zararlı niyyetlerini birlikte müdafaa mecburiyetini takdir edegelen Rusya'nın dahi, saltanatı seniyyenin düşüncelerine katılarak bu gibi bir teşebbüsü reddeceği aşikârdır. Buna göre M. Şişkin'i hemen görüp yukarıda açıklamış olanları, uygun bir dille, inceden inceye belirttikten sonra, şimdiye kadar Rusya'nın, Devlet-i Aliyye'ye gösterdiği yardımı bu hususta da esirgememesini dilemeleri ve bu işte elde edilecek müsbet sonucun Zatı şahaneyi sevindireceğini bilmeleri emrü fermânı hümayûnu tebliğ ile cevapları önemle beklenir.

3 Kasım 1296(1880)

B.B. Arş. Yld. Evr. Ks. 9 No. 2617 Zrf. No: 72

HATIRAT-I SENİYYE

Avrupa siyasî durumuna dair Hatırat-ı Seniyye (Başkâtip Ali Paşa'nın elyazısıyla)

HAÇLI İTTİFAKI

Çok zamandan beri şark meselesi diye halkın dilinde dolaşan söz, üçlü ittifakı (ittifakı selase) meydana getirmiştir. Bu üçlü ittifak devletleri Rusya, Avusturya, Almanya devletleridir. Bunlardan Rusya, sözde şehir ve kasabalar fethiyle sınırlarını genişletmeye çalışmadığını, hıristiyanları himaye ve mutluluklarını sağlamak için çalıştığını beyanla, panislavizm politikası izlemektedir. Bunlardan Avusturya ve Almanya da kendilerini ileri atmamakta, görünürde, Rusya'nın niyyet ve teşebbüslerine katılmamakta olduklarını ortalığa yaymaktadırlar. Bunun, dünyadaki bütün milletleri al-

datmak ve özellikle Devlet-i Aliyye'yi kandırmak için uydurdukları hile ve dolaplar olduğu sonradan herkesin malumu olmuştur.

Şöyleki: Bu üçlü ittifak adı altında saklanıp gizlenegelen devletlerin ittihadı, yalnız işbu üç devletin birbirleriyle yaptıkları, ittifaklardan ibaret değildir. Devlet-i Aliyye ve bütün İslam milletleri aleyhine A.B.D. ve Brezilya imparatorluğuyla, bir iki ufak krallıktan başka, bütün yabancı devletler ve özellikle İslam kardeşliği iddiasında bulunan İran ile birlik oldukları meydandadır. Şimdi aleyhimizde izlenen politika birbiri arkasından çıkarılan buhranlarla isbat olunabilir. Çünkü: üçlü ittifak adını bırakıp yabancıların genel ittifakı tabirini ele aldığımızda, hislerimizi isbatlamak için ileri süreceğimiz deliller şunlardır.

İşbu genel ittifak yirmi senden beri devletler arasında kararlaştırıldığı halde; Rusya'nın eski Rusya meselesinden dolayı yorulması ve niyyetlerini gerçekleştirmek için bazı eksiklerini hazırlaması ve tamamlaması, Almanya'nın, Fransa ve Avusturya ile bozuşup uğraşması, İspanya'nın iç savaşı; İngiltere'nin A.B.D. ile arasının açılması üzerine, Hindistan sömürgesinden daha çok yararlanmaya çalışmasıyla meşgul olması; yabancı devletlerin Devlet-i Aliyye aleyhindeki kötü niyyet ve kararlarının ertelenmesine sebep olmuştur. Ancak aralarındaki din birliği az bir zamanda bu uyuşmazlığı barış ve uzlaşmaya döndermiştir. Rusya da hazırlığını tamamlamış, diğer devletlerden aldığı gizli talimat uyarınca işlerini yürütmeye mecbur olmuştur. Bir aralık Girit'lilerle Yunanlı'ları tahrik, daha sonra Hersek meselesiyle Karadağlıları teşvik ile yetinmeyerek, Sırpları ve Rumelideki Bulgarları da isyana çağır-

mıştır. Ve bunlardan Giritlilerle Yunanlılara gizlice fiili yardımlarda bulunmuştur. Hersek, Karadağlılar, Sırplar ile Rumeli Bulgarlarına da açıktan maddî yardımlarda bulunmuş; Devlet-i Aliyye'yi her yandan şaşırtıp kuvvet ve gücünü kırmış ve ondan sonra da yine aldığı gizli talimat gereğinden olmak üzre savaş ilan ederek düşmanlığını açığa çıkarıp isteklerini sonuna ulaştırmıştır.

Yukarıda açıklandığı gibi, bütün yabancı devletlerin birlik ve ittifakları olmamış olsaydı; bunların yapmacık da olsa, dostluklarını belirtmeleri lazımdı. Hiç olmazsa İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından olsun, Devlet-i Aliyye lehinde, Rusya'ya öğüt verici dil kullanmaları gerekirdi. Görünürde tarafsızlık gösterilmesi, Fransa'nın, Almanya'dan ve Almanya'nın da Fransa'dan çekinerek, uzaktan seyirci kalmaları bütün devletlerin ittifakından ileri geldiği gibi, Almanya, Fransa'dan çekindiğini beyan edip durur, Rusya ve Sırbıstan'a önemli ve kudretli asker ve subaylarını göndermiş, onlara askeri hizmette bulunmak isteyenlere, tarafsızlığa aykırı olarak, engel olmamıştır. Savaş plânları yapılıp gönderildiği gibi, Bismark tarafıdan gizli talimatlar da verilmiştir. Avusturya da Hersek meselesinin çıkmasında Kılk limanını nakliyemize kapamıştır.

Askerimizin satvetine dayanamayıp kaçan Hersek asilerine iyi kabul göstermiştir. Asilere her türlü yardımı yaptıktan sonra tedavi ederek yine askerimizin üzerine göndermiştir. Hersek asilerinin cinayetlerine, yaptıkları katlıamlara, ev ve köyleri yakıp yıkma gibi cinayetlerine ses çıkarmadığı gibi, tam tersine onları cesaretlendirip saldırtmıştır. Karadağlılar ile Sırplara bir şey demeyip belki de Rusya ile birlikte yardımdan geri kalmamıştır. Her

Devlet-i Aliyye'nin satın aldığı hayvanları bırakmamıştır. Bir müddet sonra da hayvanlar için bir hayli masraflar iddiasına kalkıştığı gibi, bazı adamlarını teşvik ederek işbu hayvanları yok pahasına sattırıp bedellerinin boşa gitmesine sebep olmuştur.

İNGİLİZ KALLEŞLİĞİ

En çok dost gözüken İngiltere ve Giritlilere ve Yunanlılara gizliden gizliye her çeşit hoşgörüde bulunmuştur. Bulgarların ayaklanmaları sırasında asilerin askerlerimize silahlarını terk ile, bağlı oldukları hükûmete itaata çağıran öğüt verici bildirileri dahi imzadan kaçınmış, **pek çok günahsız müslümanın ateşe atılarak çeşitli işkencelerle öldürülmelerine seyirci kalmış, müslüman kadın, çocuk ve sakatların diri diri gazla yakılmaları gibi vahşilik yapmış bir iki Bulgarı telef etmek mecburiyeti duyulur duyulmaz medeniyetten ve insanlıktan söz ederek kıyametler koparmışlardır.** Bulgarların, mazlum Türklere yaptıkları vahşiliklere inanmak istememiş. Devleti Aliyye'nin bu iş hakkındaki şikâyetlerine kulak asmamış olması, sözü edilen devletler ittifakının varlığına delalet eder. (...)

Devlet-i Aliyye'ye en çok dost görünen İngiltere şimdiye kadar sözde dostluğu yüzünden, yapılan tebligat ve öğütlere ek olarak Rusya meselesinin başlangıcında evvelce İstanbul'daki konferansta İngiltere murahhası Salisbury'nin kullandığı dil ve Rusya'ya sahip çıkması herkesce bilindiğinden söz etmeye lüzum görmüyorum. Bununla beraber bu konferans aslında bizi kandırıp harpsiz, olaysız kararlaştırılmış bölüşmeyi gerçekleştirmek için basit bazı esasların müzakereye konulmasıyla yapılmış ol-

duğu ve sonra teklif olunan kongrenin bu başlangıca bir sonuç verme maksadına dayalı olduğu bilinmkete idi. İngiltere, devlet-i Aliyye'nin ittifak devletlerinin niyyetlerine karşı çıkmasını kendi çıkarlarına daha uygun görmüş, bir taraftan da Rusya'yı savaş ilanına teşvik ve tahrik etmiştir. Ve yine Devlet-i Aliyye'ye hayirhah gözükerek Rusya'nın nüfuz ve savaş araç ve gereç eksikliğinden muharebe etme ihtimali bulunmadığını, savaş ilan edecek olsa bile sahte tehdit ve blöften ibaret bir şey yapabileceğini, halbuki Devlet-i Aliyye'nin yeni silahlarla donatılmış savaşacak pek çok muntazam askerinin bulunduğu ve yine pek çok savaş gemileriyle savaş araç ve gerecinin mükemmel olduğunu, olsa olsa paraya ihtiyacı bulunduğunu, bunun için yapılacak istikrazı (borçlanma)yı kolaylaştırıcı yardımlarda bulunabileceğini, bu sahte gösterişlere kulak verilmeyip Rusya savaş ilan eder etmez bütün güçlerle karşı çıkılmasını tavsiye etmiştir. Bütün umutların aksine Devlet-i Aliyye galip gelemezse, fiili yardımda dahi bulunacağından, sebat edilmesini gizlice bildirerek, her türlü teşvik ve tahrikten geri kalmamıştır. Savaşın başlangıcında Devlet-i Aliyye'nin kazandığı zaferler üzerine artık yardıma gerek olmadığından söz ederek, borçlanılacak paranın tedarikinde bulunacağına dair kuvvetli vaadler verilmiş iken, Anadolu tarafında meydana gelen yenilgiler üzerine, eğer Rusya, Kars, Ardahan ve Bev e Rumeli tarafından da Balkanları ele geçirirse herhalde Devlet-i Aliyye ile olan ittifakının belirtilerini açıklayacağını beyan ile, para hakkındaki vaadlerini tekrar teyit etmiştir. Bu işgaller olmuş, Rusya askerini Ayastafonos'a kadar sevk etmiş ve

hatta Batum tarafını da ele geçirmek istediği halde, yine sükût ederek Rusya ile uyuşma ve uzlaşmanın daha hayırlı olacağını öğütlemeye kalkışmıştır. Rus askeri Ayastafonos'a yaklaştığı sırada sadece İstanbul'da bulunan Frenkleri ve çıkarlarını korumak için donanmasını zorla Haliç ve İstanbul'a kadar sokmaya kalkışmaktan başka bir teşebbüsü görülmemiştir. Ve yine bu aralık hayırhahlık gösterisiyle bazı ihtarlara kalkışarak Rusya'nın tamamını Asya'ya çevirmeye çalışmıştır. Bunun vahimliği meydanda olduğundan, gereğinde İngiliz askerinin Anadoluyu'ya çıkarılması için yakın bir yerin asker ve savaş araç ve gereci için depo olmak üzere İngiltere'nin elinde bulundurulmasının Devlet-i Aliyye için hayırlı olacağından söz ederek aldatmaya girişip, Kıbrıs'ın geçici olarak idaresini ele geçirmek istemiştir.

Anadolu'da bulunan hıristiyanların (Ermeniler) himayesini sağlayıcı bir islahat yapılmasını ileri süren bir sözleşme düzenlenmesini teklif ve tavsiye etmesi üzerine, o zaman başvekil bulunan Sadık ve Saffet paşalar M. Layart'ın tekliflerini kabule israr etmişlerdir. **Böylesine acele bir sözleşme ile Kıbrıs'ın sadece bir vaad üzerine terk edilmesinin devletce pek zararlı ve pek çok sakıncalı görüldüğü Zatı şahane tarafından ihtar buyrulmuştur.** Bu ihtar değerlendirilememiş, Layart'ın teklifi Devlet-i Aliyye'nin hayatının başlangıcıdır; denilmiş ve buna muvafakat buyrulmazsa işin sonucu pek zararlı olacaktır; denilmiştir. Layart'ın gizli ve mahrem verdiği teminata ve Londra'dan aldığı telgraflara göre, dakika geçirilmeden bu işin bitirilmesinin çok önemli olduğu mealindeki bazı düşünceler arz olunmuş, bu düşüncelere emniyet buyrularak sözleşme imzalan-

mış ise de, ileride her hangi bir zorluk çıkmasına engel olmak maksadiyle istenilen sınırlama yapılmak üzere adı geçen sözleşmenin yukarısına yazılan hattı hümayunda **«Hukuku şahanem baki kalmak şartiyle»** cümlesi yazılmış ve bu anlamda M. Layart'dan bir senet alınmış ve saklanmıştır. Hattı hümayunun anlamı o vaktin gereğince M. Layart tarafından kabul ile adı geçen senet verilmiş olduğu halde sözü edilen hattı hümayunu teyiden verilmiş işbu senette yazılı olanlarla, gizli niyyetlerini uygulamaya elverişli olmayacağını M. Layart'ın daha sonra anlamış olmasından ötürü, yerine bir başka senet verilmek üzre bu senedin geri verilmesi birkaç defa istenmiştir. Senedin devletce hayırlı işlere yarayacağı ihtarıyla Babı-âli'ye gönderildiği bilinmektedir.

Bundan anlaşılan, politika bulutlarının gösterdiği belirtilere göre bu senedin geri alınmasıyla (Allah korusun) Kıbrıs adasının geçici idaresinin kuvvetlenmesiyle beraber, Anadolu'da böyle başı örtülü, gelişigüzel islahat yapılmasında israr edilmektedir. Rusya Asya'da ele geçirdiği yerlerden ilerler, Asya'yı işgal ederse, İngiltere'nin Hindistan sömürgesindeki tasarruflarına zarar verecektir. (...)

AVUSTURYA'NIN EMELLERİ

Avusturya'nın izlediği politika, Devlet-i Aliyye'nin bölüşülmesine ortak olma yolundadır. Çünkü: Bosna-Hersek'e nasıl girdiği ve nice nice saldırı ve mezalim yaptığı malumdur. Son olarak Yenipazar'ı ve Selânik sahilinde Akdeniz'e ulaşmak için İngilizlerin aldatma ve oyalama politikasını uygulamaya başlamıştır. Bu aldatıcı ve oylayıcı politikasının ge-

reği, Rumelinde müslümanlar ile Bulgarlar arasında meydana gelen çatışmalar çabucak iyi bir sonuca bağlanırsa, kendisinin de Yenipazar'ın işgalinden vazgeçeceğini ve Bulgarların silahlanmasının nefis müdafaasından ileri geldiğini; bizim taraftan İslamların hareketleri men edilirse, Bulgarların da her hangi bir uygunsuz harekette bulunmayacaklarını beyan eylemiştir. Devlet-i Aliyye'nin bu işteki çalışmalarının memnunluklarını gerektireceğine dair ifade ve tebliğlerinin de aldatma ve kandırma olduğunu beyana gerek yoktur. **Bulgarlar, kimlerin vasıta ve israrlarıyla silahlanmış iseler, müslümanlar aleyhine de o vasıtalarla tahrik ve teşvik olunmaktadırlar.** Buna göre bu tebliğat da birleşik devletlerin (ittifak devletlerinin) hile ve düzenlerinden ibarettir. Oralardaki müslümanların âciz durumlarına ve felâketlerine kimlerin sebep olduğu da meydanda bulunduğu halde, faraza denildiği gibi İslamlar hiç bir karşılıkta bulunmasalar, ve şikâyetler yapmasalar bile, yien Yenipazar'ın işgalinden ve kararlaştırılmış diğer teşebbüslerden Avusutrya'nın vazgeçmiyeceği aşikârdır.

İTALYA'NIN NİYYETLERİ

İtalya'ya gelince : İttifak devletleri kararlaştırdıkları bölüşmeyi gerçekleştirmek için, birbirlerine bazı bazı fedakârlıkta da bulunduklarından İtalya'nın Arnavutluk'tan biraz yer ele geçirme ve susma payı olarak ahalisi Alman olan az bir yeri Almanya'ya terk etmek teşebbüsünde bulunmuştur ki, Devlet-i Aliyye aleyhindeki bazı niyyet ve kararları bulunduğu ve gemilerini Arnavutluk sahillerinde dolaştırmaktan geri kalmadığının bilinmesiyle onun dahi

ittifakın içinde ve birlik olduğunu açıkca göstermektedir.

FRANSA'NIN SAHTEKÂRLIĞI

Fransa cumhuriyeti eğer bir zamandan beri görünürde sakîm hareketlerde bulunmamış ise, bu da İngiltere'nin Kıbrıs Adası'nı almasıyla Akdeniz'deki gemilerinin savaş seyrini kolaylaştırmaya muvaffak olmasından ileri gelmekte ve Akdeniz'deki ticaret yollarının İngiltere'nin eline geçmesini hazmedemeyerek kendisinin gidiş ve gelişini temin ve ticaret işlerini kolaylaştırmak için, görünürde Devlet-i Aliyye aleyhine kalkışmamaktadır. Ancak, panislavizme karşı elenizm adıyla bir kuvvet sağlayarak isteklerini yaptırmak için Yunanlıları destekleyip, tarafına çekmek üzre yukarıda geçen Yanya vilâyeti ve çevresinden Yunanlılara verilmesi teklif olunan yerlerin süratle Yunanistan'a terki için özel teşebbüslerde bulunduğu gibi, Yunanlıların savaş gemilerini çoğaltarak ve Akdeniz'de büyücek bir kuvvet bulundurarak memleketimizin parçalarından biri olan Cezayir'i vaktiyle ele geçirdiği gibi bazı yerleri bir oldu - bitti ile istilâ sebepleri hazırlamak niyyetinde bulunduğu anlaşılıyor.

YİNE HAÇLI İTTİFAKI

Yukarıda sayılıp dökülen ve açıklanan müşahedelerden başka Berlin Konferansı'nda, Ayastafanos Andlaşması söz konusu yapılmamış, Yunanlıların da Devlet-i Aliyye ile uzlaşmasından başka bir söz de geçmemiş idi. Ayastafanos Andlaşması, devletlerce teminat altına alınmamış olduğuna göre, bunun da hükmü kalmamış demekti .Buna göre konferans ka-

rarından başka bir şey yapılmamak ve Yunanistan'a bizim taraftan terk olunacak yerler için Devlet-i Aliyye'nin rızası olması gerekirdi. Halbuki Ayastafanos Andlaşması üzerine bir kesin sözleşme düzenlenmesi hakkında son defa yapılan teklifler, devletlerce benimsenmiştir. Gûya, görünürde yine hayırhah öğütler ve tebliğler yapılmasından vezgeçilmemiş olduğu gibi, Yunan hududunu düzeltme işinin bitirilmesini açıktan istemektedir ki, Yunanlıların istedikleri yerlerin bir an önce verilmesinden ibaret olan böyle bir teklife kalkışmaları Devlet-i Aliyye'yi bölüşmeyi, ittifak devletlerinin çok önceden kararlaştırdıklarını açıkca belirtmektedir.

Bizim için, Allah'ın yardımına dayanmakla birlikte, para bulunmadan tasarlanan islahatı yapmak ve bunların tasarladıkları zararlı niyyetlerini, elden geldiği kadar iptale çalışmak çok güç olmakla beraber, bu iş için alınması gereken tedbirlere süratle ve el birliğiyle teşebbüs etmek farz olmuştur.

(B. B. Arş. Yld. Evr. Ks. 8 NO: 2625 Zrf NO:77)

Not : Bu Hatırat-ı Seniyye'nin 1296 (1880) tarihinde yazıldığı sanılıyor.

MUHTIRAİ HÜMÂYÛN

Askerî levazım ile hudut istihkâmlarının tamamlanması hakkında Serasker'in başkanlığındaki komisyonun düzenlediği mazbataya dair Muhtırai Seniyye (Müsvedde halindedir.)

1 — Serasker Paşa'nın başkanlığındaki komisyonca düzenlenen mazbataya dair mütalâalar..

2 — Serasker Paşa'nın başkanlığındaki komis-

yonca düzenlenen mazbatada askerî eksikllerin tamamlanması için gerekli üç milyon liranın tedariki sebepleri etraflıca düşünülüp, müzakere edilmek üzre, bilinen kişilerden ve gerekirse maliye memurlarını da çağırmak üzre Bâbı-âli'de teşkili lüzumu sadrıâzam tarafından arz olunan komisyon hakkındaki düşünceler...

3 — Bir memlekette maarif, yol, geçitler ve diğer çeşitli gelişmenin meydana gelmesi, memlekette güvenlik ve asayişin sağlanmasıyla birlikte, düşmanların tecavüzlerinin önüne geçmekle mümkün olur. Bu da istihkâmlar ile askerî araç ve gereçlerin tamamlanması ve eksiklerinin giderilmesiyle olacaktır. Maarif ve emniyet sandıklarına ve başka yerlere âşar ve diğer devlet gelirlerinden pek çok paralar ayrılmıştır. Lüzumlu olan üç milyon liranın elde edilmemesi bir savaşın sonunda (Allah korusun) bir takım kayıplara uğramak demektir. Bu paranın istikfazla, borçlanılarak elde edilmesi de zararlı olacaktır. İşbu, öteye beriye ayrılmış âşar gelirlerinin fazlası geçici olarak bu işe ayrıldığı takdirde, bu paranın tedarik edileceğinin etraflıca düşünülmesi...

4 — Bulgaristan'a karşı girişilecek tedarik ve tedbirlerden hakkıyla faydalanabilmek ve gerçek savunmada bulunabilmek için askerlemizin Bulgar ordusundan önce sınırların lüzumlu noktalarını tutması gerektiği açıktır. Bu durum önemle müzakere edilmelidir.

5 — Bulgarlar oniki günde ordularını hududa sevk edebiliyorlar. Mazbatadaki hesaba göre biz pek geç kalacağız. Bu işe bir çare düşünülmesi...

Bulgarlar Avusturya'dan lüzumundan fazla manlıeher tüfekleri (belki de bedava) tedarik ediyorlar. Bizim toplardan belki daha iyi ve daha ucuz Ku-

rup Toplarıyla obüs mermisi ve diğer askerî araç ve gereç elde ediyorlar.

Para konusuna gelince : Bulgarlar, İngiltere, yada **Osmanlı Bankası vasıtasiyla ve pek az fâizle eksiklerini almaya muvaffak oldular.** Buna göre **Bulgarlara bu türlü yardımda bulunan devletlerin bir maksadı olması gerekir.** Bulgarların da bir yerde protesto, yada manevra yapmak bahanesiyle ansızın bir tecavüze kalkışmaları ihtimali kuvvetlenmektedir Ne yazık ki, bizimkiler, bir müddetten beri, Rusya gibi büyük bir devlet resmen savaş ilân etmedikçe ve bunu gerektirecek sebepler bulunmadıkça Bulgarların ansızın hücumuna ihtimal vermiyorlar. Bu gibi kuvvetli ihtimalleri düşünmemek teessüfe şayandır. Memleketin selametinin bunu düşünmeye bağlı olduğu farz hükmündedir.

Bulgarların, milis askerleri dahil, mahliher tüfekleriyle silâhlanmış ikiyüz bin askeri bulunduğu malûmdur. Ve yine Bulgarların 435 sahra topu, 20 cebel topu(at ve katır sırtında dağlara çıkarılan top demek), 36 kıta sahra obüsleri, belki de lüzumunda daha fazlasını elde edebilecekleri de bilinmektedir. Bulgarların manliher tüfeklerine mahsus yüzotuz milyon dumansız barutlu fişekleri olduğu; yakınlığı nedeniyle gerekirse Avusturya'dan kolayca elde edecekleri aşikârdır. Ve yine altmış binden fazla top mermileri de mevcuttur. Diğer araç ve gereçleri de buna uygun bir miktarda bulunmaktadır.

Bulgarların Edirne'den mi, yoksa Kosova'dan mı tecavüz edecekleri meselesinin askerlerce müzakeresi sırasında bazıları Kosova, bazıları da Edirne yönlerine ihtimal verdikleri halde, zannı âliye (Pâdişahın düşüncesine) göre, Bulgarların, en çok, Dedeağaç'ı tutarak Çanakkaleyi elde etmeye teşebbüsle-

ri ihtimali olduğu gibi, diğer bir kolordu ile (Allah korusun) İstanbul'u hedef almak üzre Edirne'ye sevk etmek düşüncesindedirler. Bu durumda Selânik bölgesindeki çıkarlarını elde etmiş olurlar. Bu harekâtın hemen sonunda, konferans toplanması veya Avrupa'nın müdahalesini sağlayabilirler. Bunu önlemek için Edirne, Kırkkilise (Kırklareli) veya diğer sınır boylarında Bulgarlara karşı istihkâmlar inşası için bilgili bir heyet tayin olunup, vali ve komutanın nezaretinde bütün ahalinin istihkâmlarda çalışmaları mceburi ve lüzumludur. İstihkâmların beş altı ay içerisinde, yani kışa kadar yapılması çaresinin düşünülmesi...

Kosova bölgesindeki istihkâmlara gelince : Gayet becerikli ve bilgili komutanlardan birkaç kişi gönderilerek plânda (masraflı şekilde) inşasına başlanmış istihkâmların (yeniden güzel noktalar tayiniyle ve tayin olunan noktalarda yanlışlıklar ve eksikleri varsa) değiştirilip, az masrafla ve düşmanın eline geçmiyecek şekilde inşası...

İşin aslı, noktaların iyice tayinidir. Bulgarlar Kosova'dan saldıracak olurlarsa yedi günde Selânik'e ineceklerinin askerlerce hesaplandığı söylenmektedir. Edirne'de bulunan kolordu, düşmanın kuvvetli saldırısı sırasında onu karşılayacağından, parekende bulunmayıp bir cephe üzerinde bulunmalıdır. Ve yine otuzaltı taburdan ibaret kuvvet, bir arada bulunduğundan, buna karşı bir başka çare düşünüp askeri muntazam bir durumda bulundurmak gerektiğinden enine boyuna düşünülüp müzakeresiyle arzı...

Bulgarların mevcut kuvvetlerine karşılık Serasker Paşa'nnı komisyon mazbatasında belirttiği üçyüz bin piyade, ellibin topcu, süvari, istihkâm,

bulundurulursa Bulgaristan'ı bir baştan öbür başa çiğneyip geçmek mümkündür.

Bu askerin nakli için nakil vasıtlarının çok büyük önemi vardır. Buna dair Bahriye Nazırının gösterdiği usülde idarei mahsusanın mevcut gemileri ve naklieynin yetişeceğini temin ediyorlar. Kurmay dairesinin ise bunun aksi düşüncede olduğu anlaşılmıştır. Gerçekten bir taraftan Bahriye Nazırının verdiği teminatın bazı yönleri, diğer yandan Kurmay Dairesinin mütalâası önemlidir. Bu da, idare vapurlarının her biri yolcu nakli hizmetiyle, uzak yerlere ve değişik uzaklıklarda bulunmaktadır. Lüzumunda bu gemilerin istenilen iskelelerde bulunup bulunamıyacaklarının düşünülmesi icap ettiği gibi, bazılarının süratleri pek az olduğundan ve durumun iyice araştırılmamış olduğu anlaşıldığından Bahriye Nazırlığınca bunu teminata bağlanması hakkında Bahriye Nazırlığı ile muhabere yapılması...

Ancak, birbirleriyle tam yardımlaşma durumunda bulunmaları ve bir de yapılacak istihkâmlara konulması gerekli toplarla, kalelere konulacak topların gemileri müdafaaya elverişli olmadığı, düşman birkaç gemi feda ettiği takdirde diğer gemilerini kolayca geçirebileceği söylenmektedir. Ak ve Karadenizin Bulgar hâkimiyetinden korunması, boğazlara gerekli topların yerleştirilmesi ve Boğazların tahkimiyle mümkün olabileceği mütalâa buyrulmakta olduğundan, bir kaç defa uyarıldığı halde bugün Boğazlar faydanılabilecek durumda değildir. Boğazların torpitolarla tahkim edilerek faydalı duruma getirilmesi için topların fennî biçimde ve düşman gemilerini geçirmeyecek şekilde yerlerine konulması...

Bulgarlara karşı sevk olunacak mekkâre ve top-

cu hayvanlarının sayısı mazbatada **elli beş bin beş yüz** hayvan olarak gösteriliyor. Bunların pek çoğu mekkâre ve süvari hayvanıdır. Bunlar da memleketin içinden sağlanabilir. Bir kaç defa hayvan satınalmak için komisyonlar gönderilmiş ise de başarı elde edememişlerdir. Başarısızlıkları da ehliyetsiz ve beceriksizliklerinden ileri gelmiştir. Halbuki Çerkezlerin oturdukları yerler ile Diyarbakır, Adana'dan Bağdat'a kadar yerlerde süvariye elverişli pek çok hayvan bulunmaktadır. Vaktiyle Anadolu'nun her tarafından nümune hayvanlar getirtilmişti. Adı geçen yerlerden, her bakımdan süvariye elverişli hayvan sağlanabileceği gibi, nakliye hayvanlarının da Anadolu'dan satın alınması...

Yalnız topcu hayvanlarının Macaristan, Avrupa ve diğer yerlerden satın alınma çareleri düşünülmelidir. Ve yine topcu bataryaları için 472 koşum takımına ihtiyaç gösteriliyor. Bu takımların da buıada, İstanbul'daki Saraçhane'de, mükemmel şekilde yaptırılması...

Bulgarların dumansız barutla dolu ve yukarıda sayısı belirlenmiş fişeğine karşılık, bizde ancak elli milyon fişek bulunmaktadır. Dumansız baruttan yapılmak üzre yeteri kadar fişeğin tedarikine çare düşünülmesi zaruridir.

Bu hazırlıklar için üçmilyon sekizyüzbin lira (yaklaşık olarak iki buçuk milyar lira) harcamak gerekiyor. Bahriye Nazırlığı bu hesaba en az beşyüz bin lira kadar harcamaya lüzum gösteriyor ki toplam dört milyon küsur lira (yaklaşık üç milyar lira) kadar masraf yapılması gerekmektedir. Halbuki gerçek bir hesap yapılırsa bunun yarısıyla bu işin gerçekleşeceği sanılmaktadır. Bu masraf kıskanılıp savaş hazırlığında bulunulmayacak olunursa (Allah

korusun) ilerideki yenilginin sonunda uğranılacak zararlar bununla nisbet kabul etmeyecek derecede ağır ve korkunç olacaktır.

Bütün bunların elde edilebilmesi için gerekli kararları almak, işi sıkı takip etmek, ait olduğu dairelerin hazırlanmasından Serasker Zeki Paşa sorumludur.

Genelkurmay Başkan Vekili Etem Paşa, ferik (orgeneral) Şakir Paşa ve Tevfik Bey ve Tophane Müşirinin seçeceği komisyon dairesince sorulacak sorulara cevap vermek üzre Kurmay Abdullah Paşa, Almanya'dan yeni tahsilden gele Topçu Yarbay Burhan Bey, Etem Paşa'nın seçeceği subay, inşa dairesi başkanı Enis Hüsnü Paşa, istihkâm ve süvari dairelerinden bir iki subay, şu iki gün içinde serasker ile topcu müşirinin katılmasıyla köşkte toplanıp, enine boyuna yapacakları müzakerenin sonucunda düzenleyecekleri mazbatanın arz olunması...

En çok istenilen hesapların doğru yapılması, harcamaların en az olmasıdır. Devletin yukarıda belirtilen dört milyon liradan fazla masrafa katlanacak gücü yoktur. Komisyonun, yarın Cuma Selâmlığından sonra en egç Pazartesine kadar mazbatayı düzenlenmesi... Serasker ve Bahriye Nazırının gönderdikleri plânlar iade olunur. Onlara da başvurulsun...

(B. B. Arş. Yld. Evr. Ks. İ No: 156/32 Zrf No: 156)

MUHTIRAİ HÜMAYUN

Arzedilen tezkerede Devlet-i Aliyye'nin tedarikli bulunması lüzumundan söz ediliyor. Halbuki, Devlet-i Aliyye gerek iyiliğini isteyen, dost sayılan

bir devlete karşı olsun ve gerek kötülüğünü isteyen diğer bir devlete karşı tedarikli bulunmak zorundadır. Bu tedarikler hem kara ve hem de deniz yönünde mükemmel olmalıdır. Buna göre arz olunan tezkerede belirtilen tedarikler Devlet-i Aliyye için alınması lâzım gelen tedariklerin onda biri bile değildir. Devlet-i Aliyye'nin kara ve deniz hazırlığı ne kadar mükemmel olursa, önemli çıkarlarının korunmasının kolaylaşacağı âşikârdır. **Bir devlete ittifak yapılmak istendiğinde gücü nisbetinde itibar göreceği tabiîdir. Kara ve deniz tedarikinin ne gibi şeyler olması lâzım geldiği şevketmeap Efendimizce belirtilmiştir. Bunların her biri hakkında irâdei seniyye çıkmamış gibi yeniden sorulması üzüntü ve şaşkınlıkla karşılanmaktadır.**

Burada Karadeniz Boğazı'na yapılması kararlaştırılmış ve irâdei seniyyesi de çıkmış bulunan istihkâm ile o çevredeki bazı evlerin alınması ve yıkılması gerektiğinden bunlar için 3500 lira (yaklaşık iki milyon yüz bin lira) **paranın çabucak ödenmesi hakkında tâ Eylül ayında ifadei seniyyesi tekrar tekrar çıkmış iken henüz Maliye Nazırlığı bu parayı ödemediğinden adı geçen istihkâmın, kış mevsimi yaklaşmakta olduğu halde, inşasında acele edilmemektedir.**

Her ne hal ise Devlet-i Aliyye'nin kara ve denizde alması çok lüzumlu bulunan tedarikler hakkında bir kaç defa irâdei seniyye çıkmış ve bunların da nelerden ibaret olduğu aşağıda sayılmaktadır.

1 — Fransa'dan en son sistem olmak üzre satın alınacak (bir buçuk senede teslim olunmak şartıyla) zırhlı ile iki kruvazörün paralarının tedariki için irâdei seniyye çıkmıştı.

2 — Almanya'da Cermen fabrikasına sipariş

olunan dört küçük torpito yerine iki büyük torpito satın alınmasının daha iyi olacağı bahriyeden arz olunmakla işin çabuklaştırılması şeref sadır olmuş iken...

3 — Altı adet, en son sistem, torpito vapuru Fransa yahut İngiltere'den, ehven fiyatla, satın alınabileceğinden, çok masrafa ihtiyaç yoktur. Bunların her ne kadar lüzumlu olduğu beyan buyrulmuş ise de maliyenin ödeme gücü olmadığından söz edilerek bir netice elde edilememiştir.

4 — Eski zırhlılar için olsun, yeni zırhlılar için olsun en son sistem hangi top ile donanmak lâzım geliyorsa, ve yine kale ve istihkâmlara ne gibi toplar konulması gerekiyorsa, etraflıca incelendikten sonra satın alınması; ve Çatalca'da bir poligon yaptırılarak denemelerinin hem yerlerinde ve hem de bu poligonda yaptırılıp, yeteri kadar satın alınması için bir çare aranılması...

5 — Eski zırhlıların, korvetlerin ve diğer gemilerin yeni sisteme çevrilmesi; düşmana karşı müdafaa edilebilecek duruma getirilmesi hakkında tekrar tekrar irâdei seniyye çıktığı gibi, bunlar için gereken paranın temini hususunda bir karar verilmesi...

6 — Donanmanın denize açılması ve talimi konusuna gelince : Almanya imparatorunun İstanbul'a teşrifleri sırasında karşılamaya gönderilen zırhlıların komutanları verdikleri raporlarda, gemilerin kazanlarının pek fena durumda oldukları, pek çok eksikleri bulunduğu, bunlarla talimin imkânsız ve tehlikeli olacağı arz olunmuştu. Bunlarla talim yapılması, denize açılmaları veya bir tarafa sevkleri gerektiğinde, bu gemilerin mükemmel bir duruma getirilmeleri bahriyeye havale edilmişti. Şimdi hangile-

rinin hazır ve hangilerinin eksik olduğu henüz bilinmediğinden bunların mükemmel tamirleri...

7 — Bizim ustalar eski sistem inşaatı biliyorlar. Bahriye inşaatları (gemi inşaatı) şimdi pek çok gelişmiştir. Zırhlıların yeni sisteme konulması pek çok masrafa bağlı olduğundan, bunlara yapılacak masraf karşılığında fayda sağlanamayacağı bazı fen adamları tarafından söylenmektedir. Bu nedenle Avrupa'dan gemi inşaatını bilen ustaların getirtilmesi...

8 — Bahriye tezgâhlarında bir kaç krovazör ve korvetin inşası için irâdeli seniyye çıktığından dikkat ile mütalaaya alınması...

9 — Akdeniz ve Karadeniz limanlarıyla, boğazalrdaki kale ve istihkâmların bir an önce inşalarının mükemmel şekilde tamamlanarak limanlara sabit torpitolar konulmalıdır. Bu torpitolar ucuz olduklarından torpito yapabilecek ustalar varsa bunlar mükemmel olarak imal ve inşa edilmelidir. Bunun için Avrupa'dan ehliyetli ve fennî bilgili ustalar getirtilmelidir. Adı geçen torpitoların elektrik telleriyle endaht edilmesi için gerekli yerlerde istasyonlar yapılmalıdır. Şili'de sabit torpitoların yararlı olduğu görülmüştür. Amerika tacavüzî hareketlerde bulunmadığından sahillerini sabit torpitolarla korumaya karar vermiş ve bundan iyi sonuçlar almıştır. Buna göre biz de tecavüzî hareketlere girişmeyeceğimiz, müdafaada bulunacağımızdan sahillerimize sabit torpitoların konulması çareleri düşünülmelidir...

10 — Erzurum'da Rusya'ya, Anadolu'da İran'a, Rumeli'nde Bulgaristan, Sırbistan, karadağ ve Yunanistan'a karşı mevcut istihkâmlar yapılması gerekmektedir. Bunların inşa ve ikmalleri hakkında

bir kaç defa irâdei seniyye çıkmıştır. Ahali, memleket müdafaasına yararlı hizmetlerden kaçınmayacağından, istihkâmların halka yalnız bir ekmek ve katık parası verilerek veya bir başka biçimde valiler bu inşaatlara yardımcı olmalıdır. Kurmay ve istihkâm subayları da nezaret etmeli, askerlerin çalıştırılması için ciddî bir çare düşünülmelidir.

11 — Geçenlerde Bâbı-âli'ye tebliğ edildiği gibi İstanbul'u Çatalca'ya bağlamak için 14 kilometrelik demiryolu yapılması, Dimetoka'dan Selânik'e dahi yeni bir hattın inşası çok lüzumlu olduğundan adı geçen demiryollarının inşası emniyet altına alınmalıdır. Ve bir de İstanbul, Bağdat'a bağlanmadıkça yeni bir demiryolu imtiyazı vermek yerinde olmayacaktır. Bunun için ahaliye hisseler aldırmalı ya da diğer gerekli çarelei düşünülmelidir. Nâfia Nazırına verilen emir uyarınca Bağdat devlet merkezine bağlanmadıkça, diğer bir imtiyaz verilmemelidir. Adı geçen hat inşa olunduktan sonra diğer gerekli demiryolları imtiyazı verilmesinde sakınca olmadığından verilebilir.

12 — Kara kuvvetleri için gerekli toplar ve mermilerin satın alınma ve tedariki çareleri düşünülmelidir.

13 — Mavzerin ikinci tüfeği çapındaki, mevcut Hanri Martini tüfeklerini küçük çapa çevirmek çok yararlı olacaktır. Almanya'daki Hanri Martini tüfeklerini küçük çapa çevirmek için bir lira isteniyor. Fransa'da imal olunan küçük çap Hanri Martini tüfeği için ise yalnız yarım liraya yakın para istenilmektedir. Her ne kadar Tophane'de bir tane küçük çapta Hanri Martini tüfek yapılmış ise de bunun devlete kaça mal olduğu belli değildir. Bu iki tüfeğin sağlamlık ve nişangâhlarının denemeleri ya-

pılarak, hangisinin istenilen nitelikte olduğu tesbit edilmelidir. Fransızların yaptığının maliyeti ucuzdur. Politika gözetilmeyip devlet çıkarı nerede ise ona göre hareket edilmesi tabiidir. Elde olan Martinilerin küçük çapa çevrilmeli ve şnayder vs.. gibi mevcut olan diğer tüfekleri satıp yeniden bir miktar daha küçük çapta Hanri Martini tüfeği satın alınmalıdır. Böylece jandarmalara da bu silâhlar dağıtılmalıdır. **Gerek bu tüfekler ve gerek satın alınmakta olan mavzerlerin fişekleri hep bir kalıpta olacağından fişekler ile barutun İstanbul'da yapılması çareleri düşünülmelidir.**

14 — Süvari askerleri, biri hafif, biri ağır ve biride Hamidiye Suvari alayları olmak üzre üç kısımdır. Buna göre süvarilerin mükemmel bir durumda olması için bunların binecekleri hayvanlar Adana, Sivas gibi vilâyetlerden ucuz fiyatla tedarik edilebilir. Çerkezlerde süvariye elverişli hayvan vardır. **Hayvan ihracını yasaklayarak süvari askerleri için lâzım olan hayvanlar memleketin içinden tedarik edilebilir.** Yalnız, Ertuğrul vilâyetinin hayvanları Macaristan'dan satın alındığı için vücutları iridir. Bunlardan çürük olanları yerine aralıkla Macaristan'dan hayvan getirilerek yenilenmelidir. Top çeken hayvanlarda Macaristan'dan getirtilmelidir. Bizim hayvanların vücutları ufak olduğundan süvariler ve topçular için lüzumlu hayvanların tedariki çareleri düşünülmelidir.

15 — Redif askerlerinin silâh elbise ve depolarının mükemmel bir şekilde inşa olunması, askerî islahat icaplarındandır. Adı geçen depoların inşasıyla elbiseleri tedarik olunmalıdır.

16 — Her tümen kendi levazım ve giyeceğini kendisi imal ve tedarik eylemelidir. İkinci tümen

giyeceğini satın alma ve imaline kendisi başlamış olduğundan ilerde bu durum diğer tümenlere de tamim olunmak üzre tahsisatlarının zamanında dikkatle tedarik ve tahsil olunması mülkiye memurlarının gayret ve hamiyetli idarelerine bağlı olduğundan bunun da bir çaresi düşünülmelidir.

17 — Askerî hizmet, yeni islahat uyarınca üç seneye indirildiği halde, askerlerin dört sene silâh altında kalması yersizdir. Ve bundan başka diğer devletlerde, sahillerinde oturanlar denize alışık olduklarından bahriyeye; ata inme ve binmeye alışık olanlar süvariye alındığı halde, bizde **kur'a efradı toplandıktan sonar bazen sahilliler, ömürlerinde işitmedikleri süvariye; ata alışık olanlar da bahriyeye veriliyor. Bu sebeple eğitimleri de güçleşiyor.** Bu durumun kötülüğü komutanlar tarafından da tasdik olunmuş ise de kur'a efradının toplanmasında mülkiye memurlarının gösterdikleri uyuşukluk ve ihmal buna sebep olmaktadır. Bu da adı geçen efradın zamanında toplanıp gönderilemediğinden ileri gelmektedir. Bunun da ciddi şekilde çaresi düşünülmelidir.

18 — Askerî islahatın hükümlerinden birisi de nakliyenin mükemmel olmasıdır. **Her orduda telgraf bölüklerinin bulunması lâzım geldiği halde, nakliye yetersiz ve âdeta yok olduğu gibi, telgraf bölükleri de teşkil olunamamıştır.** Bunların da çareleri araştırılmalıdır. Askerlerin taşımak zorunda oldukları çantalar hakkında bir karar verilerek tedarik edilmelidir.

19 — Ve bir de Fransa'nın Şişhane tüfeklerini kabul etmesi üzerine rahmetli **Halil Paşa, Tophane'de ordu için gerekli tüfeklerin imaline başlamıştı. Onun himmetiyle Tophane mükemmel bir fabrika**

haline dönmüştü. Şevketmeap Efendimiz, efendilikleri zamanında Tophane'nin bu mükemmel durumunu müşahede buyurmuşlardı. Daha sonra mavzer tüfeği kantratosu yapıldığı zaman, adı geçen Tophane'yi gezerek bir devletin elinde böyle bir fabrika olunca onun silâh ihtiyacını karşıladıktan başka imal edeceği silâhları dışarıya bile satabilir; demişti. Buna göre Tophanede bilgili ve silâh imaline tamamiyle vakıf bir mühendisin tedarikiyle birlikte, icap eden ustalar da Avrupa'dan getirtilerek Tophane.nin ıslahı çareleri aranmalıdır. Ve bir de Mavzer ile yapılan kontrato gereğince imal ve teslim edeceği tüfekleri ne kadar bir zaman içerisinde teslim edebilecekse, o müddetden önce parasının tedarikine bakılmalı; bu silâhların bir kısmının da Tophane.de yaptırılması (adı geçen ile muhabere ederek) çareleri araştırılmalıdır.

20 — Deniz nakliyesi sebeplerine gelince : Özel vapurlar var ise de bunların mükemmel bir duruma getirilmesi için bazı tasavvuratı şâhâne vardır. Bunlar da pek yakında tebliğ olunacaktır. Burada açıklanması uzun sürecektir.

21 — At cinsinin ıslahı da askeri ıslahat gereğidir. **Her ordu merkezinde bir hara yapılacaktır.** Her ne kadar bir iki orduda yapıldı ise de diğer ordularda, şimdiye kadar kurulamamıştır. Bunların tesisleri ise mülkiye memurlarının yardımlarına bağlı olduğundan, haralar Nazırı Muzaffer Paşa'dan gereken lâyihalar talep olunarak at cinsinin ıslahı çareleri dahi düşünülmelidir.

22 — Bir de memleketin durumuyla, **halkın cinsi (milliyeti), davranışlarına dair mükemmel bir askeri coğrafyaya lüzum vardır. Bunun için her valinin bir günlük jurnal tutması hakkında evvelce irade**

buyrulmuştu. Bu jurnal mükemmel bir istatistik olup o memlekette ithalat, ihracat ile çıkan olayları içine alacaktır. Buna bir karar verilerek yürürlüğe konulup konulmadığı arz edilmelidir. Askeri coğrafyadan elde olunacak yarara gelince: Meselâ Yemen'e bir subay gönderilmek lazım geldiği zaman o subayın adı geçen kıtanın durumu hakkında bilgisi bulunup bulunmadığı soruluyor. Halbuki, böyle bir şey elde bulunursa hangi subay olursa olsun, Yemen'de ne kadar nüfus olduğu, ne cins ve ne mezhepten oldukları, hangilerinin itaatlı ve hangilerinin âsi oldukları, ne gibi yerlerde oturdukları, mizaçlarının ne olduğu, hava şartları ve ikliminin nasıl olduğu, ne gibi tedbirler alınması gerektiği hakkında bilgi edinerek, memuriyete başlamış olacaktır. Halbuki, şimdi bilgisiz, gözü kapalı hareket edilmektedir. Bundan da idare ve siyaset bakımından pek çok zararlar ve sakıncalar meydana gelmektedir.

23 — Maliye, devletin hayatı demektir. İslahı da çok lüzumludur. Gerek idarenin intizamı ve gerek yukarıda sayılan şeylerin satın alınma ve tedariki devlet gelirleriyle giderlerinin denk olmasına bağlıdır. Bunun için devlet dairelerinde bazı lüzumsuz harcamaları kısıtlamak, diğer yandan yeni gelir kaynakları bularak maaşları her ay ödemeyi emniyet altına alacak tedbirlerin araştırılması lâzımdır.

24 — Memleketin güvenlik ve asayişini korumak için kullanılan jandarmaların ve subaylarının bir kısmı ehliyetsiz olup, memurluk vazifelerini yerine getirmekte kusur ve uyuşukluk göstermektedirler. Gerek jandarma erlerinden memleketin hakkıyla yararlanabilmesi ve gerek bunların üzerine tayin olunacak subayların askerî emeklilerden, disipline alışmış ve önceki vazifelerinde vazifeşinaslık gös-

termiş subaylardan olmasına dikkat ve itina edilmelidir. **Eşkiyanın, eşkiyalık edebilmesi için bir desteğe ihtiyacı vardır.** Bunların yataklarının bulunması için her vilâyette bir polis komiseri ile maiyetinde yeteri kadar polis memuru bulundurulmalıdır. Böylelikle güvenlik ve asayişin muhafazası çareleri araştırılmalıdır.

25 — Anadolu vilâyetleri gayet geniştir. Demiryolu da yoktur. Pek geniş oln bu vilâyetler valilerinin, vilâyeti dolaşarak memleketin durumu ve tebea hakında gerekli bilgileri edinebilecekleri düşünülebiliyorsa da, Anadolu'da yeniden bir iki vilâyet tesisi gerekiyorsa müzakere olunarak arzı...

26 — Jandarmalar arasında onda ikiden fazla olmamak üzere hıristiyan ve museviler (doğru dürüst hareket edecek olurlarsa) jandarma vazifesi yapabilirler. Doğruluktan ayrıldıklarında çıkarılırlar. Ancak bazı vali ve mutassarrıflar bulundukları yerlerin konsoloslarına cemile göstermek için çok sayıda jandarma yazmaya yetkili olmadıklarından bu, nizamnamede açıkca belirtilmelidir ki, bu yetki suistimal edilmesin.

B.B. Arş. Yld. Ks. 9 No: 2645 Zrf. 72

Not: Bu yazının tarihi (yaklaşık tarih 1308 (1892) yazılıdır.)

HATIRATI SENİYYE

Çeşitli hususlara dair 3 Cemaziyelaher 1305 ve 28 Şubat 1303 (1887) tarihli muhtırai seniyye

Hayli senelerdenberi devlet ve memleketin içinde bulunduğu maddî ve mânevî zorluk ve sıkıntılar cümlenin malûmudur. Büyük büyük istikraz-

lar akdiyle (borçlanmalarla) devletin gelirleri bu borçların fâiz ve baş paralarını ödemeye ayrıldığı zamandan beri, ortaya çıkan malî bunalım, devlet memurlarının maaşlarının muntazam olarak ödenememesi ve idarenin çeşitli dallarında birçok malzemenin sağlanamaması ve devletçe görülen bir çok eksiklerin tamamlanamaması gibi bir takım kötü sonuçlar meydana çıkarmıştır. Bu sıkıntıları elden geldiği kadar hafifletmek ve elden çıkan gelirleri bir başka şekilde sağlamak niyetiyle, memleketin servet kaynağı olan ormanlar, madenler, yollar, geçitler, ziraat, ticaret gibi refah ve mutluluk sebeplerini birleştirme yoluna giderek, bu konuda birçok imtiyazlar verilmişti. Bunlardan hakkıyla faydanılması, hazine ve devletin malî itibarını sağlayacak her türlü bayındırlık işlerinin uygulamaya konulması, birkaç kerre, tavsiye edilmiş ve uyarılmış ise de; her nasılsa imtiyaz elde edenlerin ehliyetsiz ve güçsüz bulunmaları mıdır, yoksa sözü geçen imtiyazlarda istenilen ve beklenilen iyi şart ve hükümlerin bulunmayışı mıdır? Her ne hal ise bir imtiyazdan umulan derecede yarar sağlanamamış ve beklenilen faydalı sonuç elde edilememiştir. **Daima malî bunalımdan söz edilmiş, fakat bu buhran ve sıkıntıların giderilmesi sebeplerinin nelerden ibaret olduğu gösterilmemiştir.**

Bugün Bulgaristan prensliğini teşkil eden bölge, vaktiyle Tuna vilâyeti idi. O zaman, asayiş ve güvenliği temin göreviyle orada bulunan askerin masrafı hazineden veriliyordu. Vilâyetin bütün geliri ancak mahallî memurları idareye yetişiyordu. Hazineye pek az bir gelir bağlanabiliyordu. Halbuki, bugün bu eyelatin silâh altında yüzbinden fazla asker beslemeye gücü yetmektedir. Sayısı evvelkinden daha

çok olan mahallî memurlarına öncekinden daha çok maaş ve tahsisatı muntazam ve sürekli olarak ödeme imkânını elde ettiği gibi, askerini tam olarak donatmakta; pek çok Krup topları, tüfek, cephane ve çeşitli savaş araç ve gereçleri satın almış, hudut üzerinde bir çok istihkâmlar yaptırdıktan başka, prenslik sarayı ve daha birçok binalar yaptırabilmiştir. Okullar yapılmış, bayındırlık işlerine çok para harcanmıştır. Bugün Bulgaristan'ın eskiye nisbetle belki üç dört kat fazla gelir elde ettiği ibretle görülüp anlaşılmaktadır.

Yunanistan'a terk edilen Yenişehir eyaletiyle Avusturya'nın işgalinde bulunan Bosna-Hersek eyaleti de, ayni maddî gelişmeye ulaşmıştır. Bunun da sadece muntazam idarenin iyi sonucundan ileri geldiği inkâr edilemez.

Adı geçen eyaletlerde işbu gelişme eserleri görüldükçe ve bizde de pek az gayret ve himmet harcandığı takdirde, bu gibi gelişmelerin kolaylıkla elde edilebileceği düşünüldükçe bugünkü durumdan samîmi olarak üzülmemek, ve sebeplerine teessüf etmemek mümkün değildir. Maddî ve mânevî gelişmeyi temin etmek ve ahalinin mutluluğunu sağlamak üzere pek çoklarının ademi merkeziyet usulü taraftarı oldukları meçhul değildir. Ademi merkeziyet usulü bizde adeta otonomi hükmünü almıştır. Meselâ Girit adası gibi büyük bir bölge, bu duruma düştüğü gündenberi, hazineye birşey göndermemiş, yalnız gümrüklerinden birazcık gelir gönderilir iken o da son zamanlarda kendilerine terk edilmiş olduğundan, bugün adı geçen ada üzerinde elimizde sadece mânevi bir nüfuzdan başka birşey kalmamıştır. **Adadaki askerlerimizin, camiler, dinî binalar ve tek-**

kelerin harcamaları dahi hazineden gönderilmektedir. Devletin bir parçası olan adanın, devlete hiçbir faydası olmadığı gibi, arasıra zorluklar ve meseleler çıkararak zararı dokunmaktadır. Adıgeçen ada sahip olduğu otonomi sayesinde günden güne devlet merkeziyle bağlarını gevşetme, koparmaya çalışmakla yetinmeyerek, her sene Yunanistan'a iane adıyla çok çok paralar göndermekte olduğu gibi, devlet merkezinden tamamiyle ayrılarak Yunanistan'a katılmak emel ve arzusunu hedef edinmiştir. Bugün her türlü gelirini kendisi harcamaktadır. Yunanistan'a ilhakında bu gelirin o devlete ait olacağı tabii olduğundan, gelirinin yüzde doksanbeşini Yunanistan'a terki göze almaktadır. Yine **bu otonomi imtiyazına dayanarak Girit adası hıristiyan bir validen başka vali kabul etmiyor.** Ahalisinin elinde mükemmel silâhlar bulunduğundan Avrupa'da ve Devleti Seniyye'de en ufak bir karışıklık çıkınca bundan faydalanmaya kalkışıp ihtilâl çıkarmakta; devlete büyük zorluklar ve sıkıntılar hazırlamaktadırlar.

İşte, **otonomi usulünün devlet için âşikâr bunca sakınca ve tehlikeleri Girit ve şarkî Rumeli örnekleriyle ispatlanmış iken, yine pek çok kişiler vardır ki, bir takım çıkarcılar ve yufka akıllıların fesatçı beyanlarına kapılarak, ademi merkeziyet ve otonomi usullerinin bütün vilâyetlere uygulanması lüzumundan söz etmektedirler. Bundan devlet ve millet için doğacak zararları ve tehlikeleri asla göz önüne bile almamaktadırlar.**

Adalet işlerinin yürüyüşüne bakılınca adliyenin de islah edilmesi için pek çok şeylere ihtiyaç bulunduğu belirir. **Memleketin her yerinden, adliye memurları aleyhinde şikâyetlerle dolu telgrafların gelmediği hiç bir gün yoktur.** Bu duruma bir son veril-

mezse islahın güçleşeceğini tahmin etmek güç değildir.

Jandarma da umulduğu gibi emniyet ve asayişi sağlayamamaktadır. Bu hususta da şikâyetler gece gündüz biri birini kovalıyor. Bir yerde eşkiya türeyince jandarma kuvvetinin yetersizliğinden söz ediliyor. Jandarmaya yardım etmek için askerî birliklerin kullanılmasına lüzum görülüyor. Polis idaresi de muntazam değil.. Asayiş ve güvenlik yeter derecede değildir. Bazı vilâyetlerde henüz polis teşkilâtı kurulmamıştır. Pek çok vilâyetlerde de varlıklarından istenildiği kadar yararlanılamamaktadır.

Bazı memurlar vazifelerini hakkıyle ve tamamiyle yerine getirmemekle beraber geleceğe emniyetsizlik ve umutsuzlukla bakmaktadırlar. Bu, devlet ve milletini seven, azıcık dinî, vatanî hamiyyet ve gayreti olan bir kişi için büyük bir bayağılıktır. **Bunlar kendileriyle birlikte devlet ve memleketin izmihlâlîne (yok olmasına) başlıca sebep bulunan bir takım yanlış ve tehlikeli fikirlere kapılmışlardır. Bu bâtıl (yalan yanlış) düşüncelerini anlayan yabancılar, bunları takdirle karşılayıp tasdik eder görünüyorlar ise de içlerinden yererek alay etmektedirler.**

Hıristiyan ahali ise yabancıları kendi milletlerinin koruyucusu bildiklerinden, onlarla aralarında bir çeşit gayret, düşünce birliği ve bağlantı görmekte olmalarıyla gelişme umutlarını da yabancılarda hissederek onlara yardım ediyor ve sevgi gösteriyorlar. Böylece yabancılar, yani Avrupalıların düşüncelerinde müslümanlar ile hıristiyanlar arasında bizim zararımıza büyük fark ortaya çıkıyor ki; bunun ilk sonucu bizim yok olmamızın onlarca arzu edilecek dereceye varmış olmasıdır. **İstanbul'da yüce Türk Milleti yerine başka bir milletin hükmetmesine hem ra-**

zı oluyor ve hem de buna bütün güçleriyle çalışıyorlar.

Avrupa devletleri bu düşüncelerden ileri gelen düşmanca bir gayretle pek küçük vesilelerden yararlanmakta, memleketin herhangi bir yerinde önemsiz bir olayı ele almakta ve durumu ölçüsüz derecede büyütmektedirler. Kendi tebeamızdan, millet ve mezheplerine göre falan yahut filân devlet bunların korunacağını bahane ederek hemen müdaheleye kalkışmakta ve o zaman memleketi işgal ve istilâ edeceklerinden söz etmektedirler.

Şer'i şerif hükümleri ve âdil kanunlarımızın sayesinde yaşayan bunca milletler ve muhtelif kavimlerin, gerçekten sahip oldukları hürriyet ve serbestlik Avrupa memleketlerinin hiç bir yerinde görülmemiştir. Bu da hürriyetlerini kazanmak bâtıl (yanlış) düşünceleriyle devletten ayrıldıktan sonra gerçek esirliğe düştüklerini anlayan milletlerin şahitliği ile sabit olduğu halde, adı geçen millet ve kavimlerin hürriyetlerini elde etmeye tahrik ve teşvik fesatçı bir düşünceden başka neye yüklenebilir? Avrupalılar tebea-i şâhânenin gücünden fazla vergi ile yükümlü olduğu iddiasında da bulunamazlar. Çünkü, **vergi mükellefleri olan ahali arasında en az vergi veren bizim halkımızdır.** Gerçekten hükûmeti seniyye bir meşrûti hükûmet olduğu halde, Mebusan Meclisi kapatılmıştır. Açılışıyla beraber iki defa toplanmış bulunan **işbu Meclis, devlet, memleket ve saltanat yararları aleyhinde giriştiği, beklenmedik politikasiyle dost ve düşmanın alay konusu durumuna düşmüştür. Milletin vekilleri ve memleket çıkarlarının hizmetçileri olması lâzım gelen mebuslar paraya olan aç gözlülüklerinden bir takım nüfuzlu kişilerin dalkavukları kertesine düşmüşlerdir. Hıristiyan mebusla-**

rın herbiri ise, kendi milletinin emel ve maksatlarını yürlüğe koymaya pek çok çalışıyorlardı. Ermeniler Ermenistan hakkında nutuklar çekiyorlar; Rum - lar da Tırhala ve diğer yerler hakkında isteklerini yaptırmaya girişerek Meclis'in içinde; vekillere emretmeye cesaret etmişlerdir. Mebusan Meclisi devam ederek bunların, işbu tahakkümlerine meydan verilmiş olsaydı, az zamanda hırs ve emelleriyle devletin en yüce makamlarını işgal edebilirlerdi. Mebusan Meclisi devlet ve memleketin gelişmesine yarayacak yerde, az zamanda içinde birçok zararların meydana çıkmasına sebep oldu. En son da memleketin maddî ve mânevi gücünü felç eden Rusya savaşına sebep olmakla sonuçlanmıştır. Bir müddet daha devam etmiş olsaydı, daha pek çok zararların gittikçe büyüyüp korkunç şekil alabileceğini tahmin etmek güç değildir. Allah korusun, memlekette nifak tohumları ve aldatmacalar öylesine gelişir; öylesine genişlerdi ki her tarafta karışıklıklar ve ihtilâllerin çıkmasına sebep olurdu.

Çoktanberi Ermeniler ve onların yardımcıları tarafından tasarlanan, birlik ve gayelerini elde etmeğe çalıştıklarını gösteren, Konya bölgesine kadar genişletilmiş **Ermenistan Prensliği** düşünce ve tasarıları gerçekleşmiş olacak; Girit adası da memleketten ayrılmış olacaktı. Kısacası -Allah korusun- memleket parça parça bölüşülerek şan, şevket ve iktidarı çok yücelere varmış olan Osmanlı Devleti bugün başka devletlerin nüfuz ve hükmü altına girmiş, küçük bir idareden ibaret kalmış olacaktır.

İşte, henüz tecrübesiz ve memleketin gerçek yaralarının neler olduğunu tam olarak kavramamış ve bir taraftan da birçok fesatçı ve sinsi düşmanların hile ve desiselerine kapılarak devlet ve millet için

esaslı tehlike sebepleri olan bir takım maddelerini, bilerek veya bilmeyerek, mutluluk ve gelişme sebebi sanan kişilerin elinde; **Kanun-u Esasî'nin kazalı ve tehlikeli bir silâh olduğu görüldüğünden, Meclis'in süresiz olarak tatiline, saltanat ve devletin hayat ve huzuru adına zaruret duyulmuştur.**

Devlet ve memleketini gerçekten sevenler için ideal olacak iki hakîkat, yani iki yüce gaye ve vazife vardır ki; bunlardan birisi daima devletin toprak bütünlüğünü gözönünde bulundurmak, buna karşı olacak her türlü tutum, davranış ve teşebbüslere karşı çıkmak, ikincisi de memleketin imar, refah, mutluluk ve gelişme sebeplerinden hakkıyle yararlanarak, devletin varlığını koruması, güçlenmesi, zenginleşmesi ve ahalisinin de mutluluk, güvenlik ve emniyet içinde yaşamalarını sağlamaktır. Mebusan Meclisi; bunu garanti edebiliyorsa, toplanabilir. Değilse, açılması devlet hayatı için tehlikeli ve memleket yararlarına zararlı olduğundan bu gerçekler tamamiyle itiraf ve tasdik edilmelidir.

MALİYE İŞLERİ:

Memleket zor durumdadır: Maliye karışık, devlet gelirleri idareye yetişmiyor, servet kaynaklarından yararlanılamıyor.. Sağlam bir gelir olmak üzere elimizde yalnız gümrük gelirleri kalmış iken, bunun da bir borçlanmaya karşılık olarak ayrılması halinde, artık devletin elinde memleket gelirlerinden hemen hemen hiç bir şey kalmayıp yabancılara borçlanmaların karşılığı olarak ayrılmış bulunacak demektir. Yabancılar ise; her türlü bahane ile memleket işlerine karışma fırsatı aradığından, devlet gelirlerinin ellerinde bulunması halinde, bu gelirlerin

iyi idaresinin çıkarlarına uygun olduğunu ileri sürerek -Allah korusun- Mısır'da yaptıkları gibi memleket idaresini ellerine alıp muradlarına ermiş olacaklardır ki, bunun sakınca ve zararlarının ne derece büyük ve müthiş olacağı hamiyetliler katında aşikârdır. **Memleket tabiî hazinelerle dopdolu olduğu halde bunlardan gereği kadar yararlanılamaması cidden hayret edilecek bir şeydir. Diğer devlet ve memleketlerde kupkuru taşlardan bile büyük faydalar elde edildiği, hergün yeni bir yolda servet çoğaltıldığı, memleket imar edildiği halde, memleketimiz diğerlerine göre en çok geri kalmış olan memleketlerden biri durumundadır.** Bu gerçeği içimiz sızlayarak ve üzülerek görmemek elde değildir. **Bu hususlar hakkında cülûsu hümayundan beri birkaç defa ve etraflıca irâdei seniyyeler Bâbı-âli'ye tebliğ olunmuş ise de, şimdiye kadar hiçbir faydalı sonuç görülememiştir.**

RÜŞVET VE KÖTÜ AHLÂK:

Yabancılar devlet memurlarını rüşvetçilik ve kötü ahlâk ile suçluyorlar. Bu çirkin sözler memurlar ve ahalinin kendi aralarında dahi dönüp dolaşıp yabancılara ulaşıyor. Onlar da bu çirkin sözleri seyahat kitapları ve gazeteleriyle yayınlıyorlar. Yabancıların hakkımızdaki işbu çirkin suçlamaları görülüp işitildikçe büsbütün hayıflanıp üzülmemek elden gelmiyor. En son Fransız elçisi Marquie de Neville'in elçiliği sırasında İstanbul'dan geçen bazı Fransızların yayınladıkları seyahetnamelerde görülen bir çok suçlamalar arasında, özellikle bir fıkra dikkat çekici olmuştur. Adı geçen seyyahlar (turist) İstanbul'dan ayrılırlarken gümrükte eşyalarının muayene edilmemesi için elçilerinin araya girmesini istemeleri üze-

rine, Fransız elçisi «Bu işte benim iznime ve araya girmeme ihtiyacınız yoktur. Burada bahşiş (rüşvet) ile her işgörülür. Gümrük memurlarına birazcık bahşiş verirseniz eşyalarınıza dokunmazlar» demiş... Ve gûya, gerçekten seyyahlar böyle yapıp gümrük vergisinden affedilmişler... Bazı gümrük memurlarının bu gibi üzücü davranışları devlete pek çok zararlar vermektedir ki, o da mücevherat ile birçok kıymetli eşyanın ve özellikle memlekete girmesi yasak olan silâhlarla zararlı ve tehlikeli maddelerin hem gümrükten geçmesi hem de gümrük vergisinin kaçırılmasıdır. **Silâhlarla, yasak edilmiş eşyaları (İstanbul Galata ve Beyoğlu mağazaları sergilemektedirler. Düşmanlar ve anarşistler bu sayede istedikleri anda baştan ayağa silâhlanabildiklerinden bunların devlet ve memlekete ne kadar zararlı ve korkunç sonuçlar getirebilecekleri aşikârdır** Bir an önce önünün alınması gerektiği açık olduğundan, vekillerin bilinen dirâyet ve işgüzarlıklarına havale olunur. **Memurların tayinleri sırasında yemin ettirilmelerinin faydadan hali olmayacağı hatıra gelebilir** Ancak bütün devlet memurları arasında bu gibi şeylerin olduğu doğru değilse de vilâyetlerden her gün gelen şikâyetleri gözönüne alarak düşünmemek elden gelmiyor İrtikâp ve irtişaya alışık bazı memurların varlığı ve iş başında bulunmaları devlet ve memlekete maddî ve mânevi pek çok zararları mucip olduğu gibi, saltanat ve hükûmeti seniyye bir takım rahatsız edici, fesatçı düşünce taşıyan bir devletin elçiliğine cesaret vererek zâtı şâhâne ve kutsal hakları aleyhinde aldatıcı teşebbüsler ve yayınlara kadar gitme cesaret ve cür'etine sebep oluyor Aslında hırslı olmakla beraber, maksat ve niyetine varabilmek için de her türlü vasıtayı seçme âdeti olan o devletin

başlıca emeli saltanat ve hükûmeti seniyye üzerinde bir nezaret hakkı elde ederek, bütün memlekette nüfuz sağlamaya ve Devleti Aliyye'yi kendi çıkarlarını korumak ve elde etmek maksadiyle kuvvetli bir silâh olarak kullanmaktan ibaret olduğundan, mânaviyatı sönmüş, din, diyanet ve hamiyet damarları kurumuş olan işbu memurların irtikâp ve irtişalarıyle buna âlet oldukları anlaşılıyor.

Ahlâk bozukluğunun işbu üzücü eserleri İngiltere ve Avrupa'da bir çok kitaplara geçmiş olduğu gibi, 78 senesi sonlarında Petersburg bilginlerinden Dr. Tamaşof'un bastırmış olduğu kitapta da nakil ve hikâye edilmiştir. Bu gibi şeylerin yayınlanması fesada meyilli olanları teşvik ve cesaretlendirmek maksadiyle yapıldığından, ne derece zararlı olduğunu açıklamaya ihtiyaç yoktur. Bu çeşit yayınların saltanat ve memlekete olan zararları yalnız memleketin içine ait kalmayıp, Avrupa'da da bizim için büyük zararlarla sonuçlanmaktadır. Çünkü: Avrupa devletlerinden ve ahalisinden pek çoğu bizi ve memleketimizi gereği kadar bilmediklerinden, bu gibi yayınları aynıyle gerçek telâkki ederek içlerinden bize karşı iyi düşüncelere sahip olanlar varsa, onları dahi aleyhimize çevirerek, zamanında o devletin yardımından bizi mahrum eylemektedir. Sözü edilen yayın sahipleri hıristiyan tebeamızı söz konusu ettikleri sırada hıristiyanları yücelterek övmekte, bizden zulüm ve işkence gördüklerini beyan etmektedirler..

MAARİF:

Hıristiyanlar, biribirlerine olan bağlılıkları ve cemaatlarının maddi ve mânevi gelişmesi için yardımlaşıyorlar. Meselâ kilisesi olmayan en küçük bir mahalle veya köyde iane toplayıp hemen kiliselerini

yapmaları, mekteplerini günden güne çoğaltmaları, ya da islah ve tamamlamaları kısaca buna benzer her türlü gelişme ve ilerleme sebeplerini elbirliğiyle temin eylemeleri övülmelerine sebep oluyor. Üzüntü ile itiraf edilebilir ki, bizde camiler ve mescitlerimiz harap olduğu vakit ya büsbütün terk ve ihmal ediliyor, yahut onarımı için hayli zaman geçiştiriliyor. **Mekteplerimizin programları, yetiştirdikleri öğrencilerin zihinlerine din, devlet ve vatan sevgisini tamamiyle yerleştiremiyor.**

Düşmanlarımızın aldatıcı, karıştırıcı düşüncelerini ayırmaya güçleri yetmiyor. Bilgileri yetersiz ve bizim için uygulanması imkânsız olmakla beraber bu mektepler için ve genellikle maarifin yayılması maksadiyle bunca paralar harcandığı halde, doğru ve gerçek bilgili olarak okullardan çıkan gençlerimizin sayısı hıristiyan okullarından çıkanlara göre çok az bulunuyor.

SONUÇ:

İşte gerek memurlarımızın islahı ve gerek adliye, zabıta, maliye ve siyasîyemizin iyi yürütülmesi, memketin servet kaynaklarından hakkıyla yararlanılması ve her türlü suistimalin önü alınarak devletin şan, namus, şeref ve haysiyetini yüceltmek, sağlamakla birlikte, malî itibarı iade etmek ve bütün devlet idaresini faydalı biçimde islah eylemek. **memur için iş aramayıp, iş için memur aramak, ehliyetli, becerikli, hamiyetli olmayan memur kullanmamak, bu yetenekleri olanları mükâfatlandırmakla beraber, rütbe ve nişanları hakkı olanlara vermek, sözün kısası fitne ve fesatçı ve kötü niyyetli devletlerin, şimdiye kadar, bazı memurlarımızda gördükle-**

ri kötü ahlâk ve hâinliğe istidatları sayesinde ortaya çıkan cesaretlerini kırmak ve yok etmek için devletçe gayet esaslı ve sağlam bir yol tutulması lâzımdır.

Vekillerimiz, sadakat, maiyet ve ehliyet gibi yüce ahlâk sahibi olduklarından; işbu hayatî önemdeki tedbirleri alacakları zâtı şâhânece bilindiğinden, bu iş için her birisinin ayrı ayrı dinî, millî hamiyetlerine istinat buyrulmaktadır. Durumun uzun uzun, inceden inceye ve mahrem olarak müzakeresiyle sonucun mükemmel bir lâyiha ile atebi ulyaya arzı matlûptur.

8 cemaziyel aher 305 ve 28 şubat 303
B.B. Ar. Yld. Evr. Ks. 9 No: 2008 Zrf. 72

MUHTIRAİ SENİYYE

Devleti Alliyye'nin tarafsızlığında, silâh altında pek çok asker tutulması gerekeceğine dair, sadaretten takdim olunan muhtıra üzerine, ikiye bölünmüş olan devletlerden hangi tarafın ittifakına girilmesinin etraflıca düşünülüp, açık delilleriyle gelir ve harcamalarda denkleştirme sağlamak için gerekli tedbirlerin araştırılması hakkında muhtırai seniyye

Bir devletin çıkar ve haklarını koruyabilmesi varlığını sürdürebilmesi, memleketin önem ve genişliği ile uygun savaş gücüne sahip bulunması zaruri ve tabiîdir. Bu savaş gücünün faydalı olması da, durumun ve zamanın icaplarına göre mükemmel bulunmasına bağlıdır. Harp gücünü mükemmelleştirmek için de yeni gelirlerle savaş araç ve gerecinin tedariki lâzımdır. İşte, bu gerekçe ve nedenlere göre,

bütün devletler (hatta küçük hükûmetler) ordularını çelikten yapılmış toplar, mükerrer ateşli (seri ateşli) tüfeklerle, donanmalarını dahi torpidolar, istimbotlar ve bunları takibe yarayacak süratli vapurlar ve bunun gibi yeni silâhlarla donatmak için gece gündüz aralıksız vakit ve para harcamaktadırlar. Yunanis'tan bile geçenlerde yaptığı istikrazla üç zırhlı tedarik eylemiştir.

Devlet-i Aliyye-i Osmaniye bu gereği takdir ederek giriştiği askerî islahat uyarınca, gereğince silâh altına alabileceği bir milyon ere yetecek silâhların, bugün elde bulunanından başkasını, tedarik için mükerrer ateşli silâhlardan nümuneler getirterek uzmanlardan kurulu komisyonlarda tekrar tekrar muayene ve tecrübe ettirmiştir. En son Almanya'nın, pek çok tecrübelerden sonra kendi ordusuna kabul edip, dağıttığı mükerrer ateşli mavzer tüfeğinin istenilen nitelikte ve hepsinden üstün olduğu görülerek seçilmiştir. **Bu tüfeklerden şimdilik lüzumlu olan 550 bin kasaturalı ve 50 bin süvari filintasi hanri martini tüfekleri fiyatlarından 12 kuruş eksiğine 363 kuruşa (aşağı yukarı 2000 lira) kararlaştırıp, son derece elverişli şartlarla, kontratoya bağlandığı gibi, kaleler ve istihkâmlar için gerekli 7 si 35,5, 32 si 24 lük kale topu olmak üzere çeşitli çapta 891 top, 100 bin sandık mavzer fişeği ve diğer araç ve gereç ile bahriye (deniz kuvvetleri) için şimdiye kadar satın alınan torpito atmaya mahsus geçerek vapuru ve yine inceden inceye tahkikattan sonra gayet ucuz fiyat ve elverişli şartlarla, aynı zamanda, bu topların yerlerine konulması için yapılacak harcamalar dahil olmak üzere sözleşme yapılmıştır.**

Hazinenin içinde bulunduğu sıkıntılardan ötürü işbu satın almaların taksitlerinin ödenmesi ve adı

geçen silâhlar ile araç ve gereçlerin satın alınmasının nasıl bir lüzum ve ihtiyaçtan ileri geldiği göz önüne alınınca bunların tedarikinin, dakika geçirilmeden, gereği âşikârdır. Buna göre bunların bir an önce sağlanması için bir istikraz (borçlanma) yapılması gerekmektedir. İstikraz, gerçek bir sebebe dayalı olmaz, faydalı şaıtlarla yapılmaz ve yerine harcanmazsa memleketin yıkım sebeplerinden olacağına da şüphe edilemez. Devlet ve memleketin güçlenmesi, imarı, gelişmesi için gerçek ihtiyaçlar üzerine, elverişli şartlarla yapılmalıdır. Yerine harcanacak istikrazın da faydalı ve yararlı olacağı bellidir.

(...) Şu kadar ki: **Bundan on sene öncesine gelinceye kadar hazine Avrupa'ya aşırı derecede borçlanmış olduğundan bu borcun fâizi baş paranın yarısına yakın bir bölümü yutmuş bulunuyordu.** Ölçüsüz borçlanmanın sonucu olmak üzere, devlet; gelirlerinin bazı bölümlerini, memurlarının çoğu yabancı olan, Düyuni Umumiye'nin idaresine ayırmak zorunda kalmıştı. Bu durum ortada iken böyle bir borçlanmaya gidilecek olursa, sonraları alacaklıların Devlet-i Aliyye'ye müdahalelerine sebebiyet verilmiş olur. Yukarıda belirtilen savaş araç ve gereci için gerekli paranın, zararları görülmüş ve denenmiş olan dış borçlanma kapısını tekrar açmamak üzere iç borçlanmaya teşebbüs olunmasına lüzum ve mecburiyet görülmüştür. Gerçi birbiri arkasından çıkan karışıklıklar ve olaylar memleketin umumî servetine pek çok zararlar vermiş ise de, bir zamandan beri memleketin imarı ve halkı zenginleştirecek yatırımlara girişmek için imtiyaz isteyenlerin dilekleri kabul olunmuş ve daha bir çok imtiyazlar verilmekte olduğundan (Allah'ın lûtfu ile) halkın pek kısa bir zamanda zararını giderip tasarlananın çok üstünde servet ve

saadete erişecekleri şüphesizdir. **Halkın sadık sınıfları bağlı oldukları devletin güçlenmesini, yücelmesini sağlayacak olan bu mali tedbirin gerçekleşmesine himmet etmekle vatanperverliklerini göstermiş olacaklardır.**

B.B. Arş. Yld. Evr. Ks. 9 No: 2627 Zrf. No: 72

MUHTIRAİ SENİYYE SURETİ

26 Muharrem 1307 tarihli muhtırada, Devlet-i Aliyye'ce izlenen tarafsızlık politikasının gereği olarak silâh altında bulundurduğu ihtiyat askerlerin masrafları hazinenin katlanamayacağı ağır bir yük olmuştur. Askerin, geri bırakılması imkânsız, yiyecek ile araç ve gerecinin bedellerini ödeme mecburiyeti, bütün devlet ve memur hizmetlilerine senede dört aylıktan fazla maaş verilememesine sebep olmaktadır. Bu da Devlet-i Aliyye'nin yüce şan ve itibarını zedeleyecektir. Bu durum iki sonuçtan birinin ortaya çıkmasına sebep olacaktır ki; bunlardan birisi; gelirlerden biri bölümünün daha Düyunu Umumiye idaresine verilerek fâiz ve baş parasını sağlamak üzere dışarıdan birkaç milyon liralık borçlanmadır. Halbuki bu borçlanmanın fâiz ve baş parasına ayrılacak para, uzun bir zaman için, devlet gelirlerinden eksileceğinden, iki sene sonra hazine daha zor durumda kalacaktır. İkincisi ise Devlet-i Aliyye'nin olağanüstü asker bulundurmanın sakıncalarını gidermek için şimdiye kadar izlenen tarafsızlık politikasından ayrılıp ikiye ayrılmış olan devletlerden birinin ittifakına girmeyi beyan ile bir zamandan beri devletlerce kabul edilip, memleketin eksikleri varsa, geliştirip az zamanda gereği kadar asker bulundurma kuralına uymaktır. Yakında Sırp ve Bulgar askerlerinin eği-

timleri bitip dağılmalarından sonra buralarda güvenlik ve asayişi koruyacak kadar asker bulundurulmalıdır. Bir taraftan da kesilmesinde sakınca olmayan mülkî idare maaş ve harcamaları düzenlenerek devlet geliri korunmalı ve geliştirilmelidir. Bunun için mülkî idare ile maliyenin düzene konulması sebeplerinin araştırılıp tamamlanması gerekliliğinin durumun icabı olarak göründüğü beyan ve arz kılınmıştır.

Devlet giderlerinden, karşılığı bulunmayan bölümün borçlanmalarla kapatılması geçici bir çaredir. Bunun sonucu maliyeyi kat kat zorluklar altına sokarak malî sıkıntıyı şiddetlendirmektir. Hükûmet içinde hükûmet demek olan Düyunu Umumiye idaresine bırakılan vergilerin birer birer kurtarılmasına tedbir bulunması arzulandığı sırada, yeni bir borçlanma karşılığı adı geçen idareye yeni bir gelir hazırlamak kesinlikle hoş karşılanacak bir şey olmadığından, şimdiki malî sıkıntıyı hafifletecek ve giderecek başka bir çare aramak lâzımdır.

Şimdiye kadar izlenen tarafsızlık politikasından ayrılıp ikiye bölünmüş olan devletlerden bir tarafın ittifakına girme konusuna gelince: Tekrar tekrar söz konusu edildiği üzere, **devletlerarası ittifaklar, çıkar ve maksat birliğine yönelik olduğundan, Devlet-i Aliyye'nin siyasî maksadının ne olması lâzım gelmektedir? Bu maksat hangi devletlerin çıkarlarıyle birlik ve beraberlik içindedir? Önce bunlar belirtildikten sonra, ittifakına gireceğimiz devletlerin bize ne gibi durumlarda, ne türlü yardım edeceklerinin ve yine Devlet-i Aliyye'den ne yolda bir yardım bekleyeceklerinin ve savaş çıkması halinde galip ve mağlûp olma durumunun Devlet-i Aliyye'ye ne gibi fayda ve zararı olacağının belirtilmesi ve kararlaştırıl-**

ması lâzımdır. **Devlet-i Aliyye'nin tarafsızlıktan göreceği zarar ile, birlikte ittifaka girmekle elde edeceği kârın neden ibaret olacağının, her türlü ihtimaller, etraflıca düşünülerek delilleriyle açıkça kâğıt üzerine konulmadıkça bu bapta bir karar alınmasının mümkün ve yerinde olamayacağı bellidir.**

İttifak konusunda evvel ve sonra takdim kılınan lâyiha üzerine, bu yolda sorular irad buyruldukça yeterli ve kandırıcı cevaplar arz edilmeyip «tarafsızlığa devam edelim» sözleriyle konu geçiştirilmiş ve bir zaman sonra da ittifak konusu bir başka zemin üzerine tekrarlanmış olduğu esefle görülmüştür.

(...) Hayli zamandan beri uygulanmasıyla uğraşılan askerî islâhat, Devlet-i Aliyye'nin gereğinde düşmanlarına karşı çıkarabileceği askerî gücü yetişmiştir. Her türlü araç ve gereç mükemmeldir. Pek kısa bir zamanda toplanıp yığınak yapabilme imkânı vardır. Gerektiğinde bir milyonu aşkın askerî kuvvetin eğitilmiş ve mükemmel olarak toplanabilmesi için, gerekli komutan ve subaylar daima elde bulundurulmaktadır. Eğitim taburları mevcutlarının, belli bir sınırdan eksik olmaması askerî islahatın esasının en önemlisidir. Bunlardan başka Rumeli, Anadolu ve Arabistan'daki sınırların korunması Yemen, Girit ve bunlar gibi nazik yerlerde güvenlik ve asayişin sürdürülmesi, diğer vilâyetlerde jandarmaya yardımcı kuvvet, eşkiya takibinde ve tenkilindeki önemli vazifeleriyle birlikte, bazı vilâyetlerde vergilerin alınmasının yerine getirilmesi için askere ihtiyaç vardır.

Almanya'dan özel olarak subaylar getirtilerek askerî islahatın tamamlanmasıyla az zamanda asker toplanarak yığınak yapılmaya çalışılmakta ise de memleketin her tarafında demiryolu bulunmadığın-

dan askerî nakliyat kara ve deniz yoluyla yapma zorunda kalınmaktadır. Halbuki Almanya'da sınırın bir tarafına sekiz-on gün içinde asker sevki mümkün olabiliyorsa da burada ayni uzaklıkta bir yere onbeş-yirmi günden önce asker toplanamayacağı aşikârdır.

(...)**Gelir ve giderin denkleşmesi için Bâbı-âli'ce askerlerin azaltılmasından başka çare gösterilmemektedir. Halbuki bunun imkânsızlığı da askerî idarece defalarca yapılan müzakereler sonucu isbatlanmıştır.** Buna göre malî dengenin başka tedbirlerle sağlanması lâzımdır. Malî islahat sadece Maliye Nâzırına bırakılmamalıdır. Bütün vekiller, memurlar, taşralarda da valilerden en küçük memura kadar bütün vazifelilerin işbirliği yaparak, bu önemli emre itaatı kutsal bir vazife bilerek elbirliğiyle çalışacak olurlarsa, taşralarda, ileri gelenlerin bir takım küçük memurların ve şunun bunun kötü ellerinde kalıp devlet hazinesine girmeyen gelirler de devletin eline geçmiş olacaktır.

Her vilâyet, harcamalarını tasarruf kuralına uyarak, suistimallerin ortadan kaldırılmasına gayret ettiği takdirde, önemli faydalar sağlanıp, maliye işleri oldukça muntazam yürümeye başlayacaktır. Bir yandan da her tarafta tesis olunan bayındırlık eserleriyle, memleket imar edildiği ve ahalinin serveti yavaş yavaş arttığı halde, bugüne bugün Avrupa'da alınmakta olan vergilerle nisbet kabul etmeyecek derecede aşağı olan vergilerden, zam edilme imkânı olanlarının artırılmasıyla hazine gelirleri bir kat daha gelişecektir. Böylelikle gelirler giderlerden daha fazla olabilecektir. Bu durumda devletin şan ve itibarının bir kat daha yüceleceği aşikârdır.

İşte bütün bunlar cülûsu hümâyûnun başlangıcında rastlanıp geçmiş meselenin (93 savaşı) çıkma-

sıyla Devlet-i Aliyye'nin bunca yaralara uğramasına sebep olan hallere tamamiyle benzediğinden, Allah korusun, böyle bir durumun tekrarlanmasıyla büyük bir tehlikeye düşülmemek için, işin etraflıca müzakere edilerek mutlaka kesin bir karar alınıp mazbata ile arz olunmalıdır.

Aslının aynıdır
Süreyya

27 Muharrem 1307

Not: Bu muhtıra sarayı hümayın Başkâtipliğinin 27 Muharrem ve 11 Eylül 1305 (1889) tarihli yazısıyla Sadarete gönderilmiştir.

B.B. Arş. Yld. Evr. Ks. 9 No: 2646 Zrf No: 72

MUHTIRAİ HÜMAYUN

Yabancı Devletlerin Hakkımızdaki Niyyet ve Maksatlarının Müslümanlara Gereği Gibi Anlatılması İçin Tercümanı Hakîkat Sahibi Ahmet Mithat Efendiye Hitaben Çıkarılmış Muhtırayı Seniyye

Bir müddetten beri İngiltere'nin izlediği politika ile, özellikle Gladiston'un politikası bilinmektedir. Demek oluyor ki: Mahut politikanın devamı (Allah saklasın) Devlet-i Aliyye'yi alt üst edecektir.

Rusya'nın politikasına gelince : Onunki de İngiltere'nin Devlet-i Aliyye aleyhine izlediği politika gibidir. Yalnız çıkarları başka yöndedir.

Avusturya, İtalya ve Yunanistan, politikalarını aleyhimizde birleştirmişlerdir. Fakat aralarında birlik ve uyarlık olmadığından, bunlara karşı kolayca müdafaada bulunmak mümkündür. Şu üç devletten ikisinin ayrı ayrı hâmileri vardır. Meselâ Yunanis-

tan'ın hâmisi Fransadır. Akdeniz ticaertini sadece adı geçen iki devletin elinde bırakmamak için Avusturya'nın hâmisi de İngiltere'dir. (...) Şu halde Devlet-i Aliyye için en zararlı düşman Rusya ve İngiltere'dir. Eğer bunlara karşı milletimiz hulûsu niyyetle aralarında birlik ve beraberlik kuracak olursa, devlet bunların ikisinin ortasında bir politika izleyebilir. Fransa, İtalya, Avusturya ve Yunanistan'dan gelecek zararları kolayca önleyebilir. Zira Rusya'nın maksadı bütün İslavları himayesine almak olduğu gibi, Avusturya da bu düşüncede bulunduğundan yukarıda açıklandığı gibi Devlet-i Aliyye iki devlet arasında izleyeceği politika ile kendisini tamamiyle kurtarabilir.

İngiltere'nin (Allah göstermesin) Devlet-i Aliyye'yi tevaifi mülûk (küçük küçük devletler) şekline koymaya çalıştığı açıktır. Meselâ Arnavutları Arnavutluk, Ermenilerin bulundukları yerlerde Ermenistan ve bütün Arapların oturdukları yerlerde Arap devletleri, aynı zamanda Türklerin oturdukları yerlerde de Türkistan tabiriyle otonomi değil, anatomi yapmaktan ibarettir. Ve bu sırada halifeliği İstanbul'dan Arabistan'daki Cidde veya Mısır gibi bir yere kaldırarak halifeliği kendi himayesinde bir âlet yapıp bütün müslümnalara istediği gibi tasarruf etmektir. **Yalnız şurasına teessüf olunur ki; bizim bazı jön Türk denilen çapkın bozuntusu herifler, el ve ayaklarıyla İngilizlerin şu maksatlarını güçlendirmek için gece gündüz çalışarak böylesine bir kötülüğü fiile çıkarmaya çabalamaktadırlar.**

Devletin vekilleri içindeki sosyalistler de istibdadı pâdişahtan alıp kendileri müstebit olmak için geceli gündüzlü (1) elçiliklere baş vurarak bu maksadı temin etmek için İngilizler'den bir çok paralar almaktadırlar.

Bir devlet ve miletin var olabilmesi için ancak bir kaç şey lâzımdır.

1 — Din ve o dini korumak için bir parça taassup,

2 — Maarif,

3 — Milliyet

4 — Servet ve sanat.

Ne yazık ki; **tam bilgili olan adamlarımız pek azdır. Tam tersine yarı bilgili olanlarımız ise pek çoktur. Onun için milliyet ve dinin ne demek olduğunu bilmezler. Daima yabancıların alkış ve paralarına aldanırlar. Maarif yok denecek kadar az olduğundan servetle de olsa müdafaa edemezler. Tam tersine memleketiimzdeki hıristiyanlar oldukça bilgili oldukları gibi kendi mezheplerince dindar ve dinlerini koruyacak kadar da taassupları bulunmaktadır. Böylelikle milliyetlerini korumaktadırlar.**

Servet ve sanat konusuna gelince: Memleketimizdeki zenginler, emlâk ve akar sahipleri ve tüccarlar da bunlardır. Bizi karşılarında bu durumda gördükçe, her dakika teşekkür eder ve bizi daha kötü bir duruma sokmak için yani, bütün bütün yok etmek üzere gerek politiklarını gerek kılıç ve kalem ve gerek paralarını aleyhimize kullanmaktadırlar.

Mahut iki devlet (İngiltere ve Rusya) ile diğer devletler bunları himaye ederler. Bu devletlerin maksatlarını bunlar dahi (hıristiyanlar) üstün tutarlar. Hep bir dinde bulunduklarından bu durumdan geceli gündüzlü yararlanmaktadırlar.

Buna göre yukarıda açıklandığı gibi milletin birlik ve beraberlik içinde olması arzusuyla Devlet-i Aliyye için iki mâhut devletin arasında bir politika izlemesi zarurî ve lâzım görünmektedir.

Tercümanı Hakikat sahibi Efendi!

Eğer kendisi Osmanlı, babası Ahmet ve anası Fadime, dini de islâm ise, özellikle sabahleyin uykudan kalktığı zaman minarelerde müezzinleri görerek «Esselatü hayrün minnennevm - Namaz uykudan hayırlıdır» seslerini işitmek torunlarının mezarlarının Osmanlı Devletinin payitahtı olan İstanbul şehrinde olmasını istiyorlarsa, müslümanların umumî efkârını şu noktaya toplaması tabiidir.

Devletlerin niyyet ve maksatlarının, yeteri kadar, şu yolda **olduğunu müslümanlara bildirir...**

(I) Uzağı görüş budur işte : İttihat ve Terakki «Hürriyet» iddiasıyla ortaya atıldı. Ama hürriyeti, darağaçları ve kan göllerinin içinde aramadı mı?

(B. B. Arş. Yld. Evr. Ks. 9 No: 2638 Zrf No: 72)

MUHTIRAİ HÜMAYUN

Osmanlı Devleti'nin içişlerinde ötedenberi görülen eksiklikler ve suî istimaller herkesce bilinmektedir. Devlet idaresinde yürütülegelen usullerin zamanın ihtiyaçlarını karşılamaya, hakkıyla, yeterli olduğunu inkâr edilemez. Özellikle her idare dalında uygulanmakta olan usuller, saltanatın (Devletin) çıkarlarını koruyucu nitelikte olmadığı gibi, devlet bütünlüğünü, sadık olan tebea ile milletin gerçek yararlarını ve özellikle devletin ayakta kalmasını sağlayan dini mübini islâmı sağlıklı şekilde koruyamamaktadır. İçinde bulunduğumuz asır ve zaman icaplarından ve çevrili olduğumuz çeşitli milletlerle yürütülen türlü tülü ilişkilerin zorlamaları gereği olarak, şimdiki idare usulünü islah, memleketin servetini çoğaltmak, devletin gelirini artırmak, devleti güçlendirmek kısaca geleceği her yönden garanti etmek lüzumu aşikârdır. Bunun için alınacak isabetli

sağlam ve değişmez tedbirlerle devletin her türlü idare dalının durumunu islah hususunda bir dayanak, bir temel hareket noktası olmak üzere aşağıdaki düşünceler ortaya atılmış. Alınacak tedbirlerde daima işbu temel düşüncelere göre davranılması hakkında irâdei tâcidarî şerefsadır olmuştur. (Pâdişahın iradesi çıkmıştır.) Şöyleki :

1 — Bâbı fetva (şeyhulislâmlık) da gereği kadar tam bilgili kişilerden bir yüce islahat komisyonu kurulacak, bu komisyon medreselerle Şer'iye mahkemelerinin durumlarının islahı hakkında ayrıntılı bir lâyıha düzenleyip, zâtı şâhâneye takdim eyleyecektir. Bu komisyon medreselerin islahı, talebi ulûmumun (dinî eğitim gören öğrenciler) yoksulluktan ve itibarsızlıktan korunması... Müderrislerin (dini bilgiler öğreten hocalar) geçim şartlarının düzeltilmesi... Tahsisatı ilmîyenin (medreselere ayrılan paralar) suistimalden korunması... Öğretilen bilgilerin kolaylaştırılıp geliştirilmesi... Vakıf gelirlerinin tahsilinin düzene konulması... Öğrencilerin övünülecek huylar edinmeleri, kötülüklerden ve kötü huylardan kaçınmaları için tutum ve davranışlarının belirlenmesiyle tahrik edici şeylerden sakınmaları... Kısaca medreseler başlangıçlarındaki gibi darülfünun (üniversite) durumuna getirilip günümüzün bilgilerinden de paylarını almalıdırlar.

Şer'iye mahkemelerinin islahı hususunda Şer'i Şerif hükümlerinin hakkıyle ve tamamıyle yerine getirilmesi... Rüşvet kötülüğünden uzaklaştırılması... Müslümanları hoşnut ve memnun etmesi... Kısaca Adâlet ve hakkı şer'i yapmak üzere şer'iye memurlarının muktedir, salih, iffetli ve doğru kişilerden tayini için gerekli islahat tedbirlerinin alınmasına ciddî olarak teşebbüs olunmalıdır.

2 — Harbiye idaresinin islahı için, yeni tensikatta (yeniden düzene koymak) görülen eksiklerin değiştirilip tamamlanmasıyla askerlerin, gereğinde, en az bir zaman içerisinde silâh altına alınabilmeleri, savaş eksikliklerinin tamamlanması, savaş için ayrılan paraların suistimalden korunması, savaş tesislerinin korunmasıyla düzenlenmesi ve iyi idaresi, disiplinin kuvvetlendirilmesi ve sağlanması, yani askerî kanunların düzene konulup, yerine getirilmesi, askerî okulların islahı için programlarının düzenlenmesinde en önce Dini Mübini koruma sebeplerinin sağlanması hakkında tedbirler alınması kısaca din ve devletin koruyucusu ve bekçisi olan işbu vatan evlâtlarının durumlarının islahı için Harbiye Nazırlığı tarafından ayrıntılı bir lâyıha kaleme alınacaktır.

3 — Bahriye ve Tophane-i Amire idareleri tarafından da yukarıda söz üedilen hususlar temel prensip alınıp kendi işlerine tatbik şekline göre tafsilatlı bir lâyiha kaleme alınacaktır.

4 — Adliyenin islahı ise daima adâlet ve hak temeline oturmalıdır. Bu işte alınacak tedbirler bu esaslara uygun olmalıdır. Ancak bunda da temel noktaların göz önüne alınması lâzımdır. **Meselâ sadık tebeanın haklı şikâyetlerine yer bırakmamak, adliyenin kanunlara göre işlemesi için hiç olmazsa nizamiye mahkemelerinin birinci ve ikinci başkanları, savcılar, müfettişler İslâmdan başka dinlerden olanlar arasında tayin olunmaması usulünün konulmasıyla korunması...** Hukuk mekteplerinde, mülkiyede, idarede İslâm dini aleyhine derslerin okutulmaması.. Bu mekteplerin programlarının böyle yapılması, yani **yeni yetişenlerin önce dinlerini ve dinin tabiî sonucu olan vatanperverlik, hamiyyet, millî gayret düşün-**

celerinin öğrenciler arasında gelişip yerleşmesi... İdarede merkeziyet usulünün bütün zihinlerde yerleştirilip güçlendirilmesi, kısaca **Türk ve müslümanların günden güne gelişip kuvvetlenmesi sebeplerinin araştırılması esasları üzerine Adliye Nazırlığı tarafından tafsilatlı bir lâyiha kaleme alınacaktır.**

5 — Maarif Nazırlığı tarafından da Adliye Nazırlığının lâyihası gibi bir lâyiha kaleme alınacak ayrıntılar bütün ilk, orta ve yüksek okulların mevcut programlarından din ve siyasete zararlı olan maddeler çıkarılacaktır. **İlk önce öğretmenlerin dinlerini, hamiyyet ve millî gayretlerini güçlendirici ve artırıcı olması, bilgileri ve Avrupalıların bilgisi derecesinde genişleme ve gelişmesi esasları üzerine gereken mükemmel açıklıkta olacaktır.** Öğrencilerin de bu prensiplere uygun bilgi ve fazîlet sahibi olmaları çok lüzumludur. Maarife ayrılan paralar suistimalden ve israftan korunmalıdır. Vilâyetlerde de maarif ve nafia (bayındırlık) işlerinin gelişmesi, imtihan usullerinin sıkılaştırılması esaslarının da önemle göz önüne alınması gerekir. Kütüphane ve müzelerin ve bütün ilmî tesislerin suistimaldan korunup, yeniden düzenlenmesi ve ıslahı.. Eski eserlerin korunması ve çoğaltılması yollarının araştırılması pek çok lüzumludur.

6 — Maliyenin ıslahı için Maliye Nazırlığında nazır ve müsteşar Tandrof ve daha bazı bilgili kişiler tarafından bir lâyiha kaleme alınacaktır. Bu lâyihada gerekli ıslahat gösterilmekle beraber, devlet gelirlerinin yararlı biçimde düzenlenmesiyle, alınma ve gelişme sebeplerinin gittikçe artması çareleri araştırılacaktır. Memur maaşları muntazam ödenmelidir. Kısaca her türlü suistimal ve israfın önünün alınması çareleri düşünülecektir.

7 — Nafia işlerinde (bayındırlık) Nafia, Ticaret ve Ziraat nazırları tarafından bir lâyiha kaleme alınacaktır. Bu lâyihada memleketin bütün servet kaynaklarından faydalanmak yolları etraflıca gösterilecektir. **Tebeadan nafia işlerine hizmet edecek şirketler çıkacak olursa, eşit şartlarla, onlar, yabancılara tercih edilecektir.** Her türlü işte politika konusu inceden inceye düşünülecektir. Devlet ve memleket çıkarları üstün tutulup gözetilerek korunacaktır. **Yapılacak sözleşmelerdeki şartlar önce devleti koruyucu, devlet geliri ile umumî servetin gelişip yaygınlaşmasına yararlı olacaktır.**

8 — Vakıflar idaresi hakkıyla muhtaç olduğu islahatı bütün tafsilâtı içine almak üzere evkaf nazırlığı tarafından bir lâyiha kaleme alınacaktır. Bu lâyihada malları, vakfiye tesislerinin suistimalden korunmasıyla, memurlarının durumlarının islah ve düzeltilmesi ve vazifelerini iyi yapmaları noktaları önemle göz önüne alınacaktır.

9 — Jandarmanın memlekette tesisi pek çok msarafı gerektiriyor. Buna maliye hazinesinin tahammülü, jandarma hizmetinin askerlere gördürülmesi, Polis idaresinin mükemmel bir şekilde düzenlenip geliştirilmesi... Gereğinde askerin polise yardımcı olabilmesi için nizamnamenin kaleme alınması gerekir. Jandarma adıyla bir ayrı idarenin ihdası, memlekette milis askerlerine benzer, bir idare kurmak demektir. Bunun memlekete zararlı olduğu meydandadır. Bunun rastgele ihdasının, bugünkü durumdan ötürü, daha vahim ve zararlı olacağı açıktır. Adeta (Allah saklasın) mahallî hükûmetlerin elinde büyük bir kuvvet olup, zararlı düşünce sahipleri bundan yararlanmak hevesine düşecekler, bir çok kötülüklere sebep olabileceklerdir. Polisin tamamiyle muntazam

bir durumda tesisiyle jandarmadan tamamıyla vaz geçilmesi... Buna göre yukarıda açıklandığı gibi, gereğinde polise askerî yardımın eklenmesi pek çok faydalar getirecektir.

Vilâyet idarelerinin islahı konusuna gelince : Bunun için bir lâyiha düzenlenmiştir, uygulamasına geçilmek üzeredir. Bunda daima devletin hayat sebebi olan merkeziyet usulu temel olarak alınmıştır. Buna göre valilerin yetkileri yeteri kadar genişletilmiştir.

(B. B. Arş. Yld. Evr. Ks. İ No: 156/26 Zrf. No:156)

MUHTIRAİ HÜMAYUN

Akdeniz Boğazının Tahkimi Hakkında Eksik İki Muhtırai Seniyye

Bilindiği üzere İngiltere ile Rusya arasındaki ilişkiler gittikçe nazikleşmektedir. Bugün Viyana ve Londra elçiliklerinden gelen son haberlere göre göre iki devlet arasında bir savaşın çıkması an meselesidir.

Devlet-i Aliyye, son savaştan beri hâlâ gerekli kuvveti istenilen ölçüde gerçekleştiremediğinden, savaş arzulamamakta olduğu gibi, bu savaşa katılmak ta çıkarlarına ters düşmektedir. Bu iki devletten hangisinin tarafına meyil gösterecek olursa, diğerinin şiddetli düşmanlığına hedef olacaktır. Tarafsızlık politikası dışında bir politika izlendiği takdirde; bir taraftan Rusya'nın öncüleri olan küçük Balkan devletleri; Sırp, Karadağ ve Yunanlılar ayaklanacaklardır. Çıkaracakları pek çok zorluklar yüzünden gücümüz dağılacaktır. Diğer yandan İngilizlerin de hükûmeti seniyye'yi kendisiyle birleşmeye zorlamak için donanmalarınnı Boğaz'dan geçirmeye çalışacağı,

Anadolu ve Suriye sahillerinde çeşitli zarar ve ziyanlar vermeye kalkışacağı aşikârdır. Aslında devlet hangi siyaseti takip ederse etsin, payıtahtın kapısı ve anahtarı demek olan Boğazlar'ın her türlü tecavüzden korunması lâzımdır. Esasen bu iş hakkında alınması gerekli tedbirlerde kusur ve gevşeklik câiz değildir. Çok önemli ve lüzumlu olan bu iş ehemmiyetle gözönüne alınarak, hemen gerekli tedbirlerin alınıp, uygulanması için gayet gizlice, Tophane ve Tersanei Âmire subaylarından sadakat ve ehliyetleri denenmiş ve **hiçbir elçilikle ilişkileri bulunmayan** bir kaç yetenekil subayın tayiniyle, Boğazların istenilen ölçüde tahkim ve güçlendirilmesi için ne yapılmak lâzım geleceğinin ve konulacak torpitoların nerelere ve ne sayıda konulması gerektiğinin, kalelerdeki kuvvetin miktarını göstermekle beraber, eksiklerinin nelerden ibaret bulunduğu ve ne yolda tamamlanabileceğinin serian tahkikiyle.....

Asaf Paşa, Akdeniz Boğazıyla (Çanakkale) Akdenizde bulunan bütün istihkâmların düşmana karşı ne derecede müdafaada bulunabileceğini tesbit etmek ve her türlü tecavüze dayanabilecek bir duruma getirmek üzere Boğazlara yapılacak inşaata nâzır ve müfettiş adıyla tayin buyrulmuştur.

Bu yerleri gezmek, masrafı gerektirdiğinden, almakta olduğu maaştan başka işbu önemli memurluğun maaşı olarak adı geçene 15 bin kuruş maaşın tahsis olunması... Sürekli olarak gezeceği yerler için bir vapur ayrılması... Ve evvelki tezkerede emr olunduğu gibi adı geçen istihkâmların süratle inşalarına başlanılması ve tamamlanılması... Yardımcısı Rostok Paşaya da mükâfat olmak üzere 500 kuruş maaş verilmesi... Bunlar, verilen irade uyarınca haftadan haftaya ortak rapor takdim edeceklerdir. İdaredeki

memurlara gerekli tenbihler ve teşvikler yapılmalı, dinlememeleri halinde şiddetle sorumlu olacakları bildirilmelidir. Ve yine sahillerdeki torpitoların yerine konulmasıyla idaredeki askerlerin ateşli talimlerine nezaret edecek subaylar arasında ihtiyar ve sakat olanlar varsa arz edileceklerdir. Talimler sırasında subaylardan bilgili ve kudretli olanlar yapılan işleri görmek üzere bulundurulacaklardır. İstedikleri kadar mühendis ve subay bulunduracaklardır... (Yaklaşık tarih 1306 - 1890)

B.B. Arş. Yld. Evr. Ks. 9 No: 2641 Zrf. No: 72

MUHTIRAİ HÜMAYUN

Yunan Meselesi Hakkında Muhtırai Hümâyûnlar...

Yunan meselesinin çözümlenmesi hakkında Berlin Konferansı kararlarından dönmüş bulunan Avrupa devletleri arasındaki muhaberelerin sonucu olarak bu iş için bir hakem meclisinin toplanması ve bir fen komisyonunun teşkili veyahut bir konferans toplanıp müzakerelere girişilmesi hususları söz konusu edilmektedir. Bunlardan biri, Avrupa hakem meclisinin toplanması hususunda çoğunda yatkınlık hissedilmektedir. Bunun da devletin nüfuz ve geleceği üzerindeki vahim tesiri açıktır. Bu iş hakkında devletler tarafından bir karar verilmeden hükûmeti seniyye'nin kabul edebileceği çözüm şeklini bildirmesi lüzumunun çok acele olduğu açıktır. Biri de bir konferans toplanması maddesidir ki; İstanbul'da böyle bir konefransın toplanması ve devletleri davet maddesi tercih olunarak mazbatası huzuru âliye (padişaha) takdim kılınmıştı. (...)

Bir taraftan Yunan'a belirtilen araziden fazla arazi verildiği diğer yandan para tedariki için bir takım geniş ve mahsuldar arazisinin öşrünün yabancılara satıldığı, bir taraftan da islahat ve diğer namlarla devlet idaresinin temellerine rahneler açıldığı takdirde bu devlet ve hükûmetin sonu ne olacaktır? Her yandan böylesine taksime devam olunduğu halde, Osmanlı Devleti denilecek nesi ve neresi kalacaktır? **Zenginler yabancı, mülk sahipleri yabancı, sanat sahipleri yabancı olduğu halde pek az bir zaman sonra Osmanlılığın bekası acaba mümkün olabilir mi?**

Yunan'a ayrılan araziden fazla arazi terkine rıza gösterilmediği, Yunanistan.nın da Devlet-i Aliyye'ye karşı savaşa kalkıştığı takdirde, müdafaa için yeteri kadar asker var mı? Ve bunların araç ve gereçleri tamam mı? (...) İşte bütün bunlar göz önüne alınarak Yunanistan hududuna, mükemmel bir ordunun donatılarak, sevki çarelerinin süratle araştırılması ve işin önemi nedeniyle gayet acele olarak saltanatı seniyye elçilerine lüzumlu talimatlar gönderilip, Hükûmeti seniyyenin eski kararından asla geri dönmeyeceğini ve devletlerin bu iş hakkında müzakereye davetlerinin hemen bugece inceden inceye tedkikiyle durumun mazbata ile cenabı tâcidâriye (pâdişaha) arzı...

II

Aydın Valisi Mithat Paşa'nın sadareti sırasında Devlet-i Aliyye ile Rusya arasında çıkan soğukluğun neticesi olarak durum gittikçe zorlaşmış, o vakit alevlenmek üzere bulunan savaşın zararları akıllılarca apaçık olduğu esnada zâtı şâhâne tarafından Bâb-âli'ye tebliğ buyrulan özel irâde ve tezkerede meselenin savaşa dönüşmemesi için tedbir almaktan

kaçınılması, heyecanlanmış ahalinin sakinleştirilmesine çalışılması tekrar tekrar tavsiye buyrulmuş ise de umumi efkârın son dereceye varması, gazetelerin Rusya hakkındaki yakışıksız dilinin kötü tesirinin meyvesi olarak kaderin hükmüne boyun eğilmiş. Cenabı Allah'ın yardımına dayanılarak savaşa girişilmişti.

Üzücü sonucun neden ibaret olduğu malûmdur. Bu gün ise Yunanistan kendi çıkarları için uğraşan bunca dostlarına dayanarak hiç bir hak ve yetkisi olmadığı halde zaptetmek isteğinde bulunduğu araziyi istilâ etmek için istikrazlar akdiyle (borçlanarak) savaş hazırlıklarına süratle devam etmektedir. Ve her taraftan yardımlar alıp, hudut boyunda her gün gönüllüler artmaktadır.

Yunanlılarla Avrupalıların isteklerine uymanın memleket ve devleti büyük tehlikelere atmak demek olduğunu inkâr edenlere verilecek cevap bulunamaz. Savaşmak bir takım yeni gâileler ve zorlukların çıkmasıyla birlikte sonu meçhul her türlü zararlı ve vahim ihtimallerle dolu bir çok üzücü ve perişan edici durumların ortaya çıkmasına sebep olabilir. Fakat zafer kazanıldığı takdirde bazı faydalar da umut edilebilir. Savaşsız isteklere muvafakat ise, yine sonucu meşhul ve her türlü vahîm ve zararlı sonuçlar vermesi, bir çok üzücü ve yıkıcı durumların belirmesini çabuklaştırmak demektir; bir yarar elde edilmesi ihtimali de yoktur. (...) Hükûmeti seniyye doğu veya batıda asayişin korunması ile sadece devletlerin arzularına bir cemile göstermek halis niyyetiyle, 3 ekim 1296 (1880) tarihli notasında, Yunanistan'ın haksız talebine karşı ne derecelere kadar müsaade gösterebileceğini beyan etmiş ve bu hususta devletlerin adaletli ve haklı düşüncelerine müracaat-

la en az ,savaş çıkmaması için Yunan kabinesi üzerindeki nüfuzlarını kullanacaklarına itimat edilmişti. Bu defa Fransa tarafından yapılan bir teklif üzerine işbu mesele için bir Avrupa hakem meclisinin teşkili ileri sürüleceği, devletlerin de bu teklife yatkın görüldüğü anlaşılıyor. Hükûmeti seniyye her ne sebebe dayalı olursa olsun adı geçen notasında vermiş olduğu kesin karardan dönmeyi, şan ve nâmusuna hiç bir şekilde yakıştırıp muvafakat eylemeyecektir. Özellikle Yunanistan tarafından belirlenen son hudut hattından fazla bir şey terkine gidildiği takdirde, esasen Ölgün meselesinde notamıza aykırı davrandığımızdan başka politikamızda sebatsızlığımıza bir ikinci örnek daha göstermiş olacağız. (...) Yunanlılar işbu karara bakmayarak savaş ilânına kalkışırlarsa Allah'ın yardımıyla memleketimiz ve haklarımızı korumak için şiddetle karşı konulacak ve müdafaa edilecektir. Gerekirse komutanlarımıza düşmanı kendi toprağı üzerinde takip ve Osmanlı askerinin işgal ettiği yerlerin zaptı emri verilecek, çıkacak olayların sorumluluğu Yunanistan'a ait olacaktır. Daha sonra da yapılan masraflara karşı tazminat olmak üzere, devletin Avrupalılara terkini kararlaştırmış olduğu arazinin terkinden kaçınılarak, Yunanistan'a bir karış toprak bile verilmeyeceği gibi; harp tazminatı alınmadıkça Yunan topraklarını işgalinde bulunduran Osmanlı askerlerinin bu topraklardan çekilmeyecekleri beyan olunmalıdır.

Kısaca, 3 ekim 1296 (1880) tarihli notamızın hükümlerini açıklamak en doğru ve güzel yoldur. İşbu karar ve açıklanan hususlar uygun görüldüğü takdirde, Yunanistan hududunda çok sayıda asker toplanması ve her türlü araç ve gerecinin hazırlanmasıyla tamamlanmasının inceden inceye müzakere

edilerek kararın mazbata ile arzı cenabı mülkûkâne emri olmakla...

B.B. Arş. Yld. Evı. Ks. No: 156/42 Zrf. No: 156

MUHTIRAİ HÜMAYUN

Ölgün Meselesi Hakkında Muhtırai Seniyye

Vekiller Meclisi'nde şu noktaların önemle göz önüne alınması cenabı mülûkâne gereğidir ki: Şimdiye kadar devletler birbiri arkasından ısrarla Hükûmeti Seniyye'ye, Karadağ'a bir takım yerlerin terkini teklif etmişlerdir. En son teklif olmak üzere Ölgün bölgesinin, Ölgün kasabası dahil olduğu halde, Karadağ'a teslimini istemişlerdir. Ölgün terk edilirse deniz gösterisine teşebbüs olunmayacağı hakkında elçiler tarafından, gayri resmî ve sözde dostane, vaadlerde bulunmuşlardır. Halbuki bir taraftan Ölgün'ün terki için böyle çalışılmakla beraber, diğer yandan **meselâ İtalya konsolosu gibi resmî bir memur Arnavutluk ahalisini gizlice İtalya tâbiiyetini kabul ve talebe teşvik etmekte ve bu işte her türlü aldatma teşebbüslerine girişmektedir.** Alınan haberlere göre bu işte bir dereceye kadar muvaffak olmuşlardır.

(...)Ölgün'ün terkine muvaffak olur olmaz, ittifaklarını bozmadan Hükûmeti Seniyye'ye, diğer emellerini gerçekleştirmek için, baskı yapmaktan geri durmayacaklardır. Bu isteklerini de elde ettikten az sonra, diğer istekler ileri süreceklerdir. Bu durum, hareketlerinden anlaşıldığından (Allah korusun) onların bu isteklerine müsamaha gösterildiği takdirde. pek yakında Osmanlı Devleti'ni bir kuru namdan ibaret bırakmaya çalışacaklardır. Buna da hiçbir vicdan, hamiyet ve din sahibi razı olmayacaktır. Böylesine yıkıcı bir politikaya karşı tam metanet ve sebatla

mukavemet ve her hususta bir haçlı davası demek olan işbu zâlimce tutum ve davranışlara karşı İslâm'ın bekası düşüncesine dayanmaktan ve bu görüşün sonucu olmak üzere yabancıların her türlü müdahale ve tecavüzlerine sebat ile karşı çıkmaktan başka çare yoktur. Karadağ'a terki devletçe kararlaştırılmış bulunan toprakların terkinden sonra, artık devletlerin hiçbir şekilde istekte bulunmayacakları, gösteriden de tamamiyle vaz geçecekleri hakkında resmî ve kesin teminat elde olunamadığı takdirde arazi terki, âdeta düşmanın gelecekteki isteklerini davet etmek demek olacaktır.

Devletler, istenilen teminatı vermekten istinkâf ettikleri takdirde, ileride devletin mahvına sebep olacak daha bir takım isteklerde bulunacaklarını itiraf eylemiş olacaklardır. İslâmlığın böylece hıristiyanlığın elinde darmadağınık yok olmasına hiç bir şekilde rıza ve muvafakat gösterilemiyeceğinden ona göre gerekli tedbirlerin alınmasına teşebbüs olunması hususları dahi enine boyuna göz önüne ve incelemeye alınmalıdır».

B.B. Arş. Yld. Evr. No: 2634 Zrf. No: 72

MUHTIRAİ HÜMAYUN

Yenipazar meselesiyle bazı siyasi meselelere dair vekillere yazılmış Muhtırai Seniyye

Herkesce bilindiği üzere Rus askeri Edirne'dedir. Görünürde Rodop dağındaki ayaklanmayı bahane ederek Şarkî Rumeline çekilmeyeceği, Edirne'de kalacağı anlaşılmakta olduğu gibi, Avusturya da hedefi olan Selanik'e varmak için Yenipazar'a girmiştir. Beri taraftan Yunanlılar da isteklerine ulaşabil-

mek için tecavüzlere başlamışlardır. İtalyanlar da kendi hisselerini aramaya kalkışacaklardır. (...)

Allah korusun, şu hallerin gelip gözümüzün önünde duran Lehistan'ı taksim ettiği gibi Rusya'nın, ötedenberi niyyeti olan bölüşmeyi ortaya çıkarıp Rumeli'nde Devlet-i Aliyye'nin hükûmeti İstanbul çevresine sıkıştırılmış olacaktır.

Bu durumda devletin varlığı tehlikeye düşeceğinden aşağıdaki meselelerin açıklanmasına başlandı.

1 — Kongre kararı gereğince Rus askerinin, şimdiye kadar, Edirne'den çekilmesi lazım gelirdi. Bir takım bahanelerle çekilmeyi geciktirmektedir. Büyük devletler kongre kararını yerine getirmekte acele edip, Devlet-i Aliyye'yi zorlayıp Varna, Şumnu, Batum'u tahliye ettirdikleri halde, Rusya'ya da Edirne'den şarkî Rumeli hududuna çekilmesi teklifinde bulunacaklar mı?

2 — Avusturya Yenipazar'ı eline geçirdiği halde, Selanik'e kadar ilerlemez mi?

3 — Avusturya askeri Yenipazar'a geldiği gibi, Yunanlılar da tecavüze başlamazlar mı?

4 — İtalya bu duruma bakarak kendi hissesini almak için kendini mecbur görmez mi?

İşte bütün bu meseleler Devlet-i Aliyye için gayet tehlikeli ve ağır şeylerdir. Çünkü, Devlet-i Aliyye Rumelinde geri kalan topraklarını böylece Avusturya, İtalya, Yunanistan'a verdiği halde Anadolu'da Kıbrıs andlaşmasıyla, bir dereceye kadar, İngiltere'nin nezareti altına girmiş bulunmaktadır.

Eğer Sadık Paşa'nın Başvekilliği zamanında islahatin Kıbrıs andlaşmasına kesin olarak sokulması hatası tasdiknamei hümayunun yukarısında **«Hukuku şahaneme asla halel gelmemek şartıyla»** diye yazılan hattı şerif konulmamış ve İngiltere elçisinden alınıp

Babı-âli'ye gönderilmek üzere nezdî âlide (padişahın elinde) saklı bulunan senetle düzeltilmemiş olsaydı; İngltere'nin islahat bahanesiyle Anadolu'daki niyyetini uygulamasına nasıl engel olunacaktır? Bu islahatın Devlet-i Aliyye'ye faydalı olacak şekilde yapılması kazıyyesi elde edilmiş ise de, Rumeli'nin düştüğü şu karışık durum gibi, İngiltere de Anadolu'daki asıl maksadını yaptırmaya kalkışacaktı. Şu günlerde Saray-ı Hümayun'da geceli gündüzlü birbiri arkasından toplanan meclislerde, işbu esaslı tedbirler ortaya konulmamıştır. Bâbı-âli ve Saray-ı Hümâyun'da toplanan meclislere gönderilen irade ve mütalaai seniyyelerden de bir sonuç alınamamıştır. Dünkü gün Babı-âli'de toplanan mecliste, çekilmesine karar verilen telgraf, yukarıda sayılıp dökülen tehlikeleri engellemeye yeter olmadığından, bir daha incelenmesi lazımdır. Şu zor ve tehlikeli durum göz önüne alınarak, Devlet-i Aliyye'nin selameti ve kurtuluşu tedbirlerinin vakit kayıp etmeden araştırılması lazımdır. Savaşı göze almadan memleketin parçalanmasını kabul ile, işin harp taliine havalesi arasında bir denge yapılarak, devletçe bir politika izlenmesine karar vermek mukaddes bir vazifedir.

En son alınna telgraflara göre, Avusturya askeri Yenipazar'a onyedi-onsekiz saat uzakta bulunmaktadır. Avusturya askeri bu derece yaklaştığı halde, bir müddet daha vakit geçirilirse, Avusturya askerinin Yenipazar'a girmesine seyirci kalınacaktır. Avusturya öncülerinin bu mesafeyi bir kaç saatta alarak Yenipazar'a girmeleri akla gelebilir. İşin birgün dahi geciktirilmesine tahammülü yoktur. Şimdiden Yenipazar'a kudretli ve ehliyetli ibr komutanın emrine birlikler verilerek ve lüzumlu görüldüğü takdirde o çevrede toplanmış olan Arnavutlar silahlandırılarak, ha-

kim noktalarla lüzumlu mevziler çabucak tutulmalıdır.

(...) Bu layıhanın içindeki mütalaatı âliye (padişahın düşüncesi)nin herbiri üzerinde müzakere yapılarak bunların kabula şayan olup olmadıkları hakkında, delillere dayalı gerekli cevabın bugün vekiller meclisine verilmesi beklenir. Aslına uygundur.

Ali Fuat 10 şawal 95

B.B. Arş. Yld. Evr. Ks. 9 NO: 2642 Zrf. 72

MUHTIRAİ HÜMAYUN

Bosna ve Yenipazar Sancağı Hakkında Muhtırai Seniyye ve Gizli Andlaşma Sureti

Meydanda olan güç meselelerden biri de şarkî Rumeli'nin muhtelif askerlerle işgali meselesidir. Avusturya ile Bosna ve Yenipazar Sancağı için tam sözleşme yapılıp yapılmamasıyla, Yunan hududunun düzeltilmesi maddelerinin fevkalâde önemi vardır. Bu üç önemli mesele üzerinde son derece derin düşünülüp, incelendikten sonra, devlete faydalı olacak, ileride her hangi bir pişmanlık ve vahim bir netice ile karşılaşılmayacak şekilde bir karar verilmelidir.

Sonradan bazı yönleri düşünülmemiş yahut arza cesaret edilememiş gibi özür ve sakatlıklar ileri sürülmesine yer bırakılmamak üzere, şimdiden herkesin tam bir hürriyetle fikir ve düşüncelerini açıklamaları lâzımdır. Ve bir de Avusturya ile yapılacak sözleşme, fikir birliği ile kararlaştırılırsa, Bosna'da bulunan müslim ve gayrî müslim her sınıf tebea hangi memlekete gitmek ve göçmek isterse Avusturya'nın engel olmaması ve bunlara kolaylık

ve yardımda bulunması, orada kalacak her sınıf tebeanın can, mal, ırz ve namuslarının devamlı olarak güvenlik ve emniyette bulundurulmasıyla mescitler, mabetler, yurtlar ve meskenleriyle din ve mezheplerinin her türlü saldırıdan korunması lâzımdır. Bunlardan başka ahalinin yurt ve mekteplerine, devletçe kesin mecburiyet olmadıkça askeri ve mülki memurlardan birisinin girerek huzursuz etmemesi ve daha bazı şeyler sözleşmeye eklenip konulmasıdır. Bosna ahalisinin Avusturyalılardan gördükleri muameleleri ve karşılaştıkları durumu belgeleyen dilekçeler ile Yunan hududu işi hakkında bazı fikir ve düşünceler bulunan ve Bosna komseri Âbidin bey tarafından başkâtipliğe gelerek arz ve takdim edilen lâyihanın okunup mütalâasıyla ve gerekirse adı geçenin meclise çağrılarak izahlar ve bilgiler alındıktan sonra yukarıda yazıldığı gibi şu iki madde ile birlikte Şarkî Rumeli'nin işgali meselesi hakkındaki düşünce ve mütalâalar arz olunmalıdır. Sözleşmenin yapılmasına oy birliği ile karar verilecek olursa, yukarıda yazılan şartlara gereken ilâveler konulmadıkça kabulü âli olmayacağından bu husus dahi dikkat ve itina ile göz önüne alınmalıdır. Özel ve kesin olarak şerefsâdır olan emrü fermanı pâdişahî gereğince zikr olunan dilekçe ve lâyiha ilişikte sunulmuş olmakla.....20 recep 96 (1879)

GİZLİ SÖZLEŞME TERCÜMESİ

Yenipazar sancağını muhafaza etmekte olan muhtelif askerlerden biri ya da diğeri aleyhinde dışarıdan vuku bulacak hücum ve tecavüze Berlin andlaşması politikasının ortaya çıkardığı durum aleyhine yapılmış bir tecavüz göziyle bakılacaktır. Buna göer Avusturya ve Osmanlı müstahfez asker-

leri (40 yaşından yukarı olan askerler) tarafından bütün güçleriyle def edileceklerdir. 24 ercep 96 (1879)

B.B. Arş. Yld. Evr. Ks.İ No: 156/37 Zrf. 156

SİYASÎ DURUMA DAİR HÂTIRATI SENİYYE

Bosna - Hersek, Bulgaristan olaylarıyla bir takım fesatçı davranışlar ve zor gâileler yüzünden Rusya ile son üzücü savaş çıkmış ve en son Berlin Konferansı ve Kıbrıs andlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Âdeta bozgundan yararlanmak maksadiyle açtırılan bu üzücü savaşın zararları ve zor durumları herkesin malûmudur.

Birbirinin peşinden çıkan Ölgün meselesinin gösterdiği çeşitli haller, Karadağ ve Yunan meselelerinden Hükûmeti Seniyye'nin karşılaştığı çeşit çeşit zorluklar, bunlara öncülük eden İngiltere ve Fransa gibi bir iki devletin takındığı yersiz hareketler, bu devletlerin Mısır'daki son kargaşalıklara karışmaları, Fransa'nın Tunus'ta pâdişahın mukaddes haklarına karşı hücumları, İngilizlerin Kıbrıs adasını ele geçirmek için, Avusturyalıları Bosna - Hersek meselesinde desteklemesi, Bosna - Hersek'i benimseyen Avusturya'nın diğer devletleri teşvik ve tahrik edip kendi ticareti için bir liman elde etmek maksadiyle Selânik limanına göz dikip oraya doğru ilerlemek için her fedakârlıktan geri durmaması, İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın saklanması, gizlenmesi ve inkârı mümkün olmayan maksat ve niyyetlerini açıkça ortaya koymaktadır.

Rusya; yirmi-otuz seneden beri Rumelini bir fesat ve kargaşalık kaynağı ettikten sonra, her vilâyet ve eyaletin devlet merkeziyle olan bağlarını gevşetmiş,

birbirini kovalayan ihtilal ve savaşlardan yararlanarak bu geniş bölgede bir kaç küçük kendine bağlı ve emrinde hükûmetler teşkil edip, bunları koruma bahanesiyle devletin başına gâileler ve olaylar çıkarmıştır. Rusya gibi bir devletin bu zararlı ve korkunç politikası, adı geçen küçük devletleri daima hâmilerine başvurarak aldıkları emir ve talimat gereğince hareketleri de, geçmişte görüldüğü gibi, gelecekte de görüleceği yakînen açık bulunmaktadır. Son savaştan sonra devletin doğru dürüst, tecavüz edilemeyecek bir sınırı yoktur. **Tarla ve nehir gibi şeyler hiç bir vakit gerçek bir hududun yerini tutamaz.** Allah korusun bir muharebe çıkarsa düşman her seferinde olduğu gibi; adı geçen hükûmetler tarafından yardım görecek, Çatalca istihkâmlarına kadar hiç bir engelle karşılaşmadan gelebilecektir. Düşmanın orada karşılaşacağı mukavemet bir iki aydan çok süremez. Bundan ileri gelecek tehlike göz önüne alınmış, geçmişteki davranışlarından, gizli niyyet ve maksatlarından, gelecekteki hareketlerinin ne yolda olacağının çıkarılmasına çalışılmıştır. Bunlardan yalnız Almanya'nın, Devlet-i Aliyye'ye karşı kötü bir niyyeti ve tecavüz maksadı olmadığı anlaşılmıştır. Diğer yandan Avusturya'nın saldırgan emel ve niyyetlerinin değiştirilip yumuşatılmasıyla Hükûmeti Seniyye aleyhindeki düşüncelerinin değiştirilmesi mümkün görülmektedir. İşbu iki devlete yaklaşılması mümkün olduğu gibi **Fransızların Tunus'a tecavüzlerinden kızgın bulunan ve bu kızgınlığını bir kaç defa açığa vurarak saltanatı seniyyeye yaklaşan İtalya ile yeni bir politika izleyerek geleceği emniyete almak lüzumu duyulmuş, bu yola gidilmeye teşebbüs olunmuştur.**

Bu yolun doğruluğu ve zamanının gerçekten

gelmiş olduğu, geçenlerde Almanya İmparatoru'na imtiyaz nişanının hediye edilmesi münasebetiyle Berlin'e gönderilen özel heyetin, Almanya hükûmeti katında ittifak arama teşebbüslerinde büyük başarı elde etmesinden anlaşılmıştır. Ve bu kez de karşılık olarak zâtı şâhâneye Almanya İmparatoru tarafından hediye olunan nişanla birlikte, şüphesiz bir takım gizli talimatlarla, İstanbul'a gelmek üzere bulunan fevkalâde heyet ile, iki hükûmet arasında iyi ilişkilerin gelişmekte olduğu meydana çıkmış bulunmaktadır. Hele Mısır'da İngilizler ve Fransızların gösterdikleri tecavüz hareketleri açığa çıkmak üzere iken, Almanya ile yakınlaşma politikasının yararı olarak dört devletin yaptığı itirazlar üzerine Mısır'da sükûn ve asayişin sağlandığı açıkça görülmüştür. Adı geçen hükûmetler tarafsız kalarak İngiltere ve Fransa'nın Mısır'daki hareketlerine göz yummuş olsalardı, özellikle, İngiltere'nin düşmanca emellerini uygulamaya kalkışması halinde iki devletin (İngiltere ve Fransa) ortak donanmaları Mısır'a gidip gösterilerde bulunacaklar, bu gösteriler içte dışta bir takım müdahale ve karışıklıklar çıkmasına sebep olacağından, Mısır'da çıkaracakları büyük ihtilâlden faydalanmaya kalkışacakları muhakkak idi.

Almanya'ya yaklaşma politikasının açık faydalarından birisi de bugün Anadolu'da bağımsız Ermenistan kurulmasını isteyen, İngiltere ve Rusya'nın talepleri bertaraf edilerek, Hükûmeti Seniyye'nin Ermenistan teşkilini önleyici, gerçek ve faydalı ıslahatı istediği gibi icra edebileceği kaziyyesidir. Bu politika nedeniyle İngiltere ve Rusya bu hususta ısrara cesaret edememişlerdir.

Almanya ve Avusturya ile yakınlaşma politikasının teferruatından olmak üzere tam ve gerçek bir

ittifakın kurulabilmesi için, üç devlet arasındaki ortak çıkarların neler olduğu sorulduğunda, önce bunun saltanatı seniyyece arzulandığı adı geçen iki hükûmet tarafından beyan olunmuştur. (...) Daha sonra da Avusturya'nın emel ve maksatlarını açıkça belirleyen cevapname sureti görülmüştür:

Avusturya hükûmeti, cevabında; önce Bosna - Hersek işlerinde Hükûmeti seniyye'nin tarafsız kalarak yardımı, ikincisi de Balkan yarımadasındaki iktisadî çıkarların ortaklaşa korunması bahanesiyle hudut ve nüfuzunu genişletmeyi istemekle beraber, Almanya ile saltanatı seniyye arasında kararlaştırılacak bütün meselelere katılacağını bildirmiştir. Bu politik teşebbüsün asıl maksadı, Avusturya'nın işbu istekleri ve çıkarlarının bir nehrin sularını bir başka mecraya çevirerek, o yandan göstermek, yani Bosna - Hersek yönünden Selânik üzerine olan eğilimlerin ve Balkan üzerinden İstanbul'a doğru olması ihtimali bulunan hareketlerini durdurarak, bu fırsattan yararlanılması, fesat kaynağı olan Sırp ve Romanya gibi küçük hükûmetler üzerine Avusturya'nın ağırlığının yüklenmesi böylece haklarımız ve çıkarlarımızı, kısacası devletin geleceğini, teminden ibaret idi.

(...) Fakat, bu işte yerinde ve acele tedbir alınmaz da Avusturya'nın hareketlerine ilgisizlikle bakılır; şimdiye kadar olduğu gibi, adı geçen devletin istek ve icraatı dolaylı veya açık kabullenilir; ve meselâ Yenipazar bölgesinde şu kadar Avusturya askerinden fazla asker bulundurmaya hak ve yetkisi yok iken şimdiki gibi, bunun iki-üç misli askeri o bölgede bulundurmakta olduğu halde buna ses çıkarılmazsa, sonucu emniyete almanın asla mümkün olamayacağı tabiidir. Sözün özü; bugün Bosna - Her-

sek bölgesinde çıkan ihtilâl alevinin gelişip genişlemesinden korkulmaktadır. Viyana elçiliğinden ve bu bölge komutanlarından alınan inandırıcı haberlere göre, müslümanların dahi ihtilâlcilere katılmaları istenmiştir. Devleti seniyyeden memnun olmadıkları bazı şeylerden ötürü elçiliğe muhtıra verildiği hatta Arnavutlar ve diğerlerinin de ihtilâlcilere katılmak üzere bulundukları anlaşılıyor. (...) Sayıları çoğaldığından tedbir alınmadan yatıştırmanın imkânsızlığı meydandadır. Bosna - Hersek'i Avusturya'nın elinden almak için bundan iyi fırsat bulunamaz. Bu işte bir an önce ezilecek İslâmları kayırma politikasıyla, Avusturya'ya diğer yollardan faydalar göstermekten başka çıkar yol yoktur. Gerekirse askerî güce başvurma lüzumu da aşikâr olduğundan, her halde Avusturya'nın tecavüzlerine son verilebilir. Devlet-i Aliyye politikasını değerlendirerek, nüfuzunu arttırabilecektir. Bu nüfuz sayesinde Anadolu'da ve Arabistan'da birçok faydalar elde edilerek yabancıların zararlı nüfuzlarının önü alınabilir.

Devlet yabancıların müdahelelerinden kurtulup, kendi haline kalınca içeride muhtaç olduğu faydalı ıslahatı yapabilecek, bu ıslahatın meyvesi olarak serveti çoğalacak, güçlenecektir. O zaman diğer devletler, kendisiyle ittifakı canlarına minnet bileceklerinden, istenilen devletle gerekli ilişkiler ve ittifaklar yapılabilecektir.

Hükûmeti Seniyye'nin İngiltere ile olan ilişkilerine gelince: Almanya ve Avusturya'ya karşı izlenilen yeni ittifak politikasına istinaden, İngiltere ile olan dostane ilişkilerin gevşetilmesi gerekmez. İngiltere, sadrıâzam Reşit Paşa zamanının son günlerine kadar Hükûmeti Seniyye'ye karşı dostça poli-

tikadan ayrılmadığı ve Kırım savaşında değerli yardımları görüldüğü halde (...) İstek ve emellerine çıkıldığını gördüğü gün maskesini atarak birbiri arkasından ve açıktan açığa düşmanlığa başlayıp son Rus savaşına sebep olmuş ve daha sonra donanmasını İstanbul'a sokmak için Rusya'yı Ayastafonos'a kadar getirmiş, daha sonra Kıbrıs'ı işgal için Berlin konferansını toplamayı başarmış, Devlet-i Aliyye'nin zararına faydalandırmadığı bir devlet bırakmamıştır. Bu hareketlerinin hepsine de iyi niyyet süsü vererek Kıbrıs andlaşmasıyla Anadolu üzerinde bir himaye hakkı elde edip, büyük bir kıtayı Ermenistan adıyla devletten ayırmaya çalışmıştır ve çalışmaktadır. Şurası gariptir ki: İngiltere, Rusya'ya karşı, Devlet-i Aliyye ile birlikte hareket etmeyi taahhüt ettiği halde, Rusya ile müttefikan hareket edip, Bâb-ı-âli'ye nota dahi göndermiştir.

İşte bu hallerdir ki geleceği emniyete almak için Hükûmeti Seniyye'yi bu yeni politikayı izlemeye zorlamıştır. Bununla birlikte İngiltere ile iyi ilişkiler sürdürmek Hükûmeti Seniyye'nin gerçek çıkarlarının gereğidir. Yine tekrar olunur ki: Saltanatı Seniyye'nin işbu yeni politikası İngiltere ile olan dostluk ilişkilerini asla bozamaz. Gerçek çıkarlarımıza uyan tavsiyelerinin uygulanacağı tabiidir.

Devlet-i Aliyye'nin bu durumda İngiltere ile ittifak edip, her türlü arzu ve maksatlarını uygulamak ne kadar zararlı ise, işbu yeni politika sonucu olarak Hükûmeti Seniyye güçlenip nüfuzlandığı vakit, İngiltere'nin politikası Reşit Paşa zamanında olduğu gibi iyi niyyetli olacaktır. O vakit Hükûmeti Seniyye'nin İngiltere ile birlikte hareket etmesinin hayırlı ve yararlı olacağı şüphesizdir.

B.B. Ar. Yld. Evr K. 8 No: 2609 Zr. No: 77

BÂBI-ÂLİ HUKUK MÜŞAVİRİ GABRİEL'İN 22 EKİM 1313 (1898) TARİHLİ YAZISI

Bulgaristan Prensliği tarafından yaptırılıp öğrencilere mahsus olduğu bildirilen ve içinde torpito bulunan diretnotun Boğazlardan geçmesinin sözleşmelere uygun olup olmayacağı hakkındaki Zâtı Şâhâne'nin soruları üzerine durum mütalâa edildi.

1841, 1856, 1871 senelerinde Boğazların korunması hakkında büyük devletler ile yapılmış andlaşmalar uyarınca; Boğazlardan savaş gemilerinin geçişi, aslında yasaklanmıştır. 1871 andlaşmasının ikinci maddesinde Paris andlaşmaları hükümlerinin korunması Bâbı-âli'ce lüzumlu görüldüğü halde, şevketmeap pâdişahımızın, Boğazları komşu ve müttefik devletlerin savaş gemilerine açık bulundurma hak ve yetkisi bulunduğu yazılıdır. Bundan başka durumlarda elçilik maiyet vapurlarından başka savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi caiz değildir. Bulgarsitan ise Devlet-i Aliyye'nin bir parçası olması bakımından, Bulgaristan Prensliği'ne ait olan bu gemi hakkında tıpkı Hükûmet-i Seniyye gemisi gibi gerekeceği beyan edilebilirse de; Karadeniz'in özel siyasî durumu ve yeri, andlaşmalarda belirtilmiş olmasına ve prensliğin bu denizde savaş gemilerine sahip olabilme meselesinin tayin ve takdiri, bağlılığı gereğince Saltanat-ı Seniyye'ye ait olması lâzım gelecektir. Böyle bir geminin geçişine izin verildiği takdirde bunun ileride bir Bulgar donanması teşkiline dolaylı izin verme anlamına gelebileceği gibi; belki de Romanya'nın savaş gemileri tedarikine teşebbüs etmesine sebep olacaktır. Adı geçen geminin ticaret gemsii yahut nakliye vapuru olmadığı, biçimine, teçhizatına ve inşasına göre savaş ge-

misi olduğu açık olduğu halde, Boğazlardan geçmesine izin verilmemesi uygun görülüyorsa da gereğinin yapılması İrâde-i Seniyye'ye bağlıdır.

B.B. Arş. Yld. Evr. Ks. 9 NO: 2619 Srf. 72

MUHTIRAİ HÜMAYUN

Rumeli vilâyetlerinde yapılacak şeyler hakkında icra olunacak müzakerelere esas olmak üzere Kurenaden Arif Bey vasıtasıyla sözlü İdare-i Seniyye'ye ek olarak aşağıdaki maddeler de emrü ferman buyrulmuştur.

1 Rumeli'nde Devlet-i Aliyye'nin varlığını isteyen ve bu uğurda sadıkâne hizmette bulunacak olan müslüman ahalidir. Diğerlerinin görüş ve niyyetlerinin büsbütün başka olduğu açıktır. Vaktiyle Anadolu ve Rumeli'nin bazı yerlerinde müslümanların ileri gelenlerinin nasıl yok edilmeye çalışıldığı ve bundan ne gibi zararlar ortaya çıktığı apaçık bellidir. **Avrupalıların en birinci plânları İslâmların ileri gelenlerini türlü türlü iftiralarla lekeledikten sonra, yerlerinden yurtlarından uzaklaştırmalarıdır.** Rumeli'nin müslüman ahalisi gayet nâmuslu ve vakarlı olduğu gibi, İslâmların ileri gelenlerinin Hükûmetî Seniyye'ce korunmaları çok önemlidir. Zira bunlar hükûmetle diğer sınıf halk arasındaki bağları sağlamlaştırmaktadırlar. Bunlar yok edildiği takdirde avam takımının küçük sebeplerle diğer ahaliye karşı harekete geçecekleri ve bundan da pek çok uygunsuzlukların doğacağı aşikârdır. Buna göre İslâmların ileri gelenlerinden yolsuz davranışlarda bulunacaklar olursa, böylelerinin hak ve adalete aykırı olmamak üzere, mahkemelere verilmeleri lüzumlu olmakla beraber, yukarıdaki açıklamaya göre

Devlet-i Aliyye'nin şimdi ve gelecekteki faydası müslümanların ileri gelenlerinin korunmasındadır.

2 — Avusturyalılar Rumeli'nde pek çok kârlı müesseselerin imtiyazlarını elde etmeye çalışmaktadırlar. Bu imtiyazları elde ederlerse pek çok teknik adam ve bir çok Avusturyalı işçiyi yerleştireceklerdir. Buna karşı uyanık ve dikkatli davranılması, durum ve maslahata uygun olup, ancak adı geçen Ârif Bey vasıtasıyla tafsilâtı sözlü olarak ferman buyurulduğu gibi, bundan maksadı âli (pâdişahın maksadı) orada faydalı tesislerin vücut bulmasına engel olmak değildir. Diğer devletler imkânlarıyla gerekli faydalı tesisleri nasıl vücuda getirebiliyorlarsa bizde de o şekilde yapılması lüzumunu ihtardan ibarettir.

3 — Asker, jandarma ve diğer vilâyet memurlarının maaşları muntazam ödenmelidir. Çünkü, bu işte gecikme ve intizamsızlığa müteahhitlerin durumu, diğer şeylerle birlikte tahsilâtın asker tarafından yapılması sebep olmaktadır. Halbuki, askerler barış zamanında eğitim ve askerî nizamlara uygun hareket etmeli, seferde de savaş hizmetlerine bütün varlıklarını harcamalıdırlar. Bir de güvenlik ve asayiş bozulursa valiler tarafından gösterilecek lüzuma göre güvenlik ve asayişin avdet etmesi vazifesiyle yükümlüdürler. Vergi alınması işi askere kalırsa bundan elbette bir takım yolsuzluklar çıkacağı aşikârdır. Valiler; tahsilâtı usulüne göre, vilâyet memurları vasıtasıyla yaptırarak, jandarma, polis şe diğer memur maaşları ödendikten sonra artanı (müteahhitlere ve diğer yerlere hiç bir şey verilmeden) banka aracılığıyla Maliye Nazırlığına göndermelidir. Maliye Nazırlığı da her vilâyetteki askerin erzak ve levazımı için müteahhitlere verilecek parayı o vilâyetin tahsilâtından ayırıp göndermelidir. Eksik ka-

lırsa diğer gelirlerden tamamlanarak müteahhitlere verilmek üzere askerî idareden ödenmelidir. Kısaca vilâyetçe bir takım havalelerin ödenmesi usulü terk edilmelidir. Böylece hem merkeziyet usulüne tamamiyle uyulmuş ve hem de asker, jandarma, polis ve bütün memur maaşlarının muntazam ödenmesi sebepleri hazırlanmış olacaktır. Selânik, Manastır ve Edirne vilâyetlerince bir kaç defa tekrarlanmış olan gelecek senenin gelirinden harcama yapılarak, bir çok yolsuzluklara meydan verilmemiş olur. Maliye memurları içerisinde doğru olmayanlar varsa gönderilecek heyetlerce tahkikat yapılıp değiştirilmelidir.

27 Sefer 1320 ve 14 Kasım 1318 (1902) Başkâtip Tahsin

B.B. Arş. Yld. Evr. Ks. İ No: 156/38 Zrf. No: 156

MUHTIRAİ HÜMAYÛN RUMELİ VİLÂYETLERİNDE YAPILACAK İSLAHAT HAKKINDA MUHTIRAİ SENİYYE

Zâtı Şâhâne'nin arzuları bütün tebealarının mutluluklarıyla can, mal, nâmus ve şahsî hürriyetlerinin devam ve dokunulmazlığıyle, memleketin servet ve imarına yararlı vasıta ve sanatların çoğalması, ticaret ve ziraatın gelişmesinin nezdi hümayunlarında matlûp olduğu malûmdur.

Hal böyle iken Rumeli'nde Rıza-ı Âliye (pâdişahın rızası) aykırı bazı olayların çıktığını işitmişlerdir. Evvelce Rumeli vilâyetleri ahalisinden bazıları İstanbul'a çağrılmışlardı. Daha geçenlerde Trablusgarp vilâyetinin ileri gelenlerinden bir çokları da İstanbul'a gelmişlerdir. Yani böylece vilâyetler ahalisinin ileri gelenlerinin, öteden beri, devlet kapısına koşmakta olmaları tebeanın padişahımız efendi-

mize sadıkane bağlılıklarını bir kat daha teyit etmek arzularından ileri gelmektedir.

(...) İkincisi: Vali ve mutasarrıflar ile bütün diğer devlet memurlarının doğru, vazifeperverce hareketleri, adaletin yerine getirilmesine pek çok dikkat olunması...

Üçüncüsü: Evvel ve âhır emrü ferman buyurulduğu üzere, **merkez vilâyetlerde okullar çoğaltılmalıdır. Halka din dersleri, çiftçilik ve sanata ait fennî bilgilerin verilmesine itina olunması...**

Dördüncüsü: Memurîn muhakematında (memurları muhakeme edecek mahkeme) ki hâkimlerin adliyeden yetişmiş kudretli hukukçular olması gerekeceğinden mahkeme heyetinin ona göre tertibiyle arz olunması...

Beşincisi: Halktan gereken nitelikte bulunanların istihdam edilmek üzere jandarma ve polis sınıflarının **güzelce tertiplenmesi** ve subaylarının seçiminde fevkalâde itina gösterilmesi...

Altıncısı: Asker, jandarma ve polis tahsisatlarıyla, devlet hizmetinde bulunan diğer memur maaşlarının muntazam verilip sıkıntı çektirilmemesi...

Yedincisi: **Ziraat, ticaret ve sanatın gelişmesine, şosalar, köprüler ve demiryolu gibi faydalı vasıtaların çoğaltılması için ciddî, süratli çalışmaya koyulup, az zamanda çok eser vücuda getirilmesi...** Ve bu sebeplerle ahalinin geçimlerini elde etmeleriyle servet edinme hevesine düşürülmeleri... Vasıta yokluğu ve geçim darlığı yüzünden kötü yollara gidilmemesi... Kısaca müslümanların korunmasıyla beraber bütün sadık tebeanın eşit olarak can, mal, ırz, nâmus ve şahsi hürriyetlerinden emin olmalarıyla güvenlik ve asayiş içerisinde rahat, adalet, hak, servetin yararlarından ve medeniyetin nimetlerinden faydalandırılmaları...

Jandarma ve polis teşkilâtına gelince: İlk önce her vilâyette mahallî güvenlik ve asayişi muhafaza için ne kadar polis ve jandarmaya ihtiyaç bulunduğu yakınen belirtilmelidir. Bunlardan ne kadarının müslim ve ne kadarının gayri müslim olmasının icap edeceği de esaslı ve sağlam şekilde kararlaştırıldıktan sonra, müslümanlardan jandarmaya alınacakların mutlaka askerliklerini yapmış, bölük ve taburlarınca hapis cezası almamış, aynı zamanda güçlü kuvvetli, sağlam bünyeli, doğru ve dürüst mizaçlı olmakla beraber, kötülükten ve kötü ahlâktan sakınan, namuslu, itaatlı olanlardan seçilmeli, gayri müslim jandarmalar da hiç bir sebepten hükümlü ve haps edilmiş olmamalıdır. Bunların Zâtı Şâhâne'ye sadakatle hizmet, devletin kanun ve nizamlarına uygun hareket edeceklerine ve Hükûmet-i Seniyye'ye karşı çıkanlar aleyhinde canlarını feda edercesine gayretle çalışacaklarına dâir, müslümanlar Kur'an-ı Kerîm ve gayri müslimler de İncil-i Şerif üzerine yemin ettirilmelidirler. **Hizmet esnasında hasta ve sakat olanlara veya ölenlerin ailelerine kendilerini geçindirmek için maaş bağlanmasının bir düzene konulması lâzımdır.** Jandarma subayları içinde şunun bunun iltimas ve kayırmasıyla haksız tayin edilmişler varsa, bunlar açığa çıkarılarak yerlerine gayet cesaretli, sadık, akıllı ve iyi huylu kişilerden subay tayin olunmalıdır. Ve bir de jandarmalar için askerlikte olduğu gibi hizmet müddetinin belli olmasıyla erlikten onbaşılığa ve çavuşluğa terfi için bir sınır belirtilmeli, terfi esaslarıyla maaşlarının dereceleri belli edilmelidir.

Ve bu maaşların yetecek kadar olması da düşünülmelidir. Süvari jandarmaların hayvan yemleri ve diğer eksiklerinin hükûmetçe ödenme şekli tayin

edilmelidir. Ve bu yüzden sıkıntıya düşmemeleri kararlaştırılmalıdır. Teşkil edilecek piyade jandarmalar için tüfek, süvariler için filinte, tabanca ve diğer silâhlar satın alınmalı; onbaşı, çavuş ve subaylara tabanca verilmeli; elbiseleri ise elverişli, gösterişli ve dayanıklı biçimde yapılmalı; üzerlerinde tabur, bölük ve sıra numaralarını gösteren rakamlar bulunmalıdır. Çizme ve ayakkabı gibi diğer levazım da mükemmel olmalıdır. Bunların disiplin ve talim terbiyelerinin de tamamiyle askerî usule uygun olmasına dikkat edilmelidir. Polisler de askerliğini yapmış, hiç bir şekilde lekelenmemiş, yalancılık ve diğer kötü huylardan arınmış, tutukluluk, hapis gibi kanuni cezalar almamış ve anlayışlı kimselerden seçilmelidir. Sıra numarası usulü bunlar hakkında da uygulanmalıdır. **Gerek polis ve gerek jandarmalar tarafından günlük, aylık ve yıllık jurnallar tanzimi kararlaştırılarak en âdi bir olaydan en büyüğüne kadar hepsinin yazılıp her ay başında jandarma ve polisin en büyük subayı tarafından vali yahut mutassarrıfa bir aylık olayların özetini içine alan bir cedvel verilmelidir.**

(...)Vilâyette ne kadar maden ve diğer servet sebepleri varsa vilâyet halkının münasiplerinden bir komisyon kurularak mahallince işletme imkânları olanlarının, usulüne göre Nafia Nazırlığı ve Bâbıâli vasıtasıyla gereken muameleler yapılıp atebei ulyâya (saray) arzolunmalıdır.

Madenlerin yabancıların eline geçmemesi, vilâyet içerisinde hisse senetleri çıkarılarak işletilmesi, köprü, şose ve yolların yapımı yine mahallince emniyet altına alınmalıdır. Her halde köprülerle diğer faydalı inşaatlar sağlam, mükemmel ve fenne uygun vücuda getirilmelidir. Buna özellikle dikkat ve itina edilmes imatlûbu âli (pâdişahın isteği) dir.

27 Şaban 1320 ve 14 Ekim 1320 (1902)
Başkâtip Tahsin

B.B. Arş. Yld. Evr. Ks. İ No: 156/38 Zrf. No. 156

MUHTIRAİ HÜMÂYUN

Rumeli Vilâyetinde Yapılması Uygun Görülen Teşebbüslere Dair Vekiller Meclisi'ne Hitaben Yazılmış Muhtırai Seniyye İle Sadaret'e Gönderilen Özel Tezkere Sureti

Yıldız Sarayı Başkâtipliğinden 26 Şubat 1317 (1901) tarihli ve Başkâtip Tahsin imzasıyla sadarete gönderilen tezkere sureti aşağıdadır.

Rumeli vilâyetlerinde uygulanması mütalaa buyrulan tebliğ ilişik olarak yüce Sadaret makamına gönderilmiştir. Bunun yarınki özel Vekiller Meclisi'nde müzakeresi yapılarak daha başka fıkralar eklenmesi gerekirse, onların da eklenmesiyle mazbata ile durumun arzı irâdei hilâfetpenahi gereği olmakla...

I Zilhicce 1319 ve 24 Şubat 1317 (1901)

MUHTIRAİ SENİYYE SURETİ

Velinimet pâdişahımızın emelleri; ahalinin emniyet, rahat ve huzurlarının bozulmaması olduğundan bütün tebealarının eşit olarak Adaleti Seniyye'ye mazhar olmalarıdır. Bunun için tebealarından hiç kimsenin gerek memurlar ve gerek diğerleri tarafından, sebepsiz yere, saldırı ve tecavüze uğramamaları olduğu gibi, Adalet-i Seniyye ve yürürlükteki kanunlara aykırı bir iş yapılmamasıdır. Özellikle, bir zamandan beri, Kosova, Manastır, İşkodra ve

Yanya vilâyetlerinin bazı yerlerinde ahali toplanarak birbirlerine karşı silâh kullanmaya kalkışmışlar ve daha başka uygunsuz hareketler, umumun rahatını bozucu davranışlarda bulunmuşlardır. Bundan sonra bu gibi olaylara asla meydan verilmeyecektir.

Valiler, vilâyetleri içindeki ahalinin tutum ve davranışlarını vaktinde kavramaya gece gündüz dikkat edeceklerdir. Devletten maksat memleketin rahatlığı, şikâyetlerin çoğalmasını engellemek, olduğundan; aklı başında herkesin, bunun hayır ve faydasını teslim ederek Zâtı Şâhâne'nin arzu buyurdukları harekette bulunmaya çalışacaklarından şübhe edilemez. Köy ve kasabalarda, kısaca vilâyetin her yerinde tam bir sükûnet içinde, güvenlik ve asayiş için hükûmetin yerinde çalışma ve teşebbüsleriyle ahali sınıflarına gerekli telkinler, öğütler ve lüzumlu yardımlar yapılacaktır.

(...) Mahkemelerle, dairelerdeki idari işlerin, sürüncemede bırakılmadan, sür'atle ve güzelce sonuçlanmasına fevkalâde itina edilecektir.

(...) Önemli noktalarda bulunan askerler her ihtimale karşı yeteri kadar düzene konulacaktır. **Makedonya fesat komitesinin** bazı fesat teşebbüslerine giriştiği söylenmekte olduğundan, bunların kargaşalık ve tahrikât çıkaracak teşebbüslerinin verimsiz kalması için ilgili memurlarca son derece dikkatli sezişlerle, ihtiyatlı ve gerekli tedbirler alınmasına itina ve dikkat edilecektir. Şayet herhangi bir yerde olay çıkarsa, olayın yayılmasına meydan verilmeden jandarma ya da askerlerle, yangın söndürülürcesine, süratle derhal bertaraf edilmesine teşebbüs olunacaktır. Ahalinin, olayın bastırılmasına, karışmasına asla meydan verilmeyeceği gibi, bu yüzden hiç kimse sebepsiz tazyik ve haps edilmeyecek, hükûmet âdil hareket edecektir.

(...) Her tarafa, doğrudan doğruya hazreti hilâfetpenahi tarafından tayin buyrulan memurlara müfettiş gönderilip durum ve işler tahkik olunacaktır. **Mevcut mektepler çoğaltılacağı gibi, mektep olmayan yerlerde yeniden mektepler açılarak halkın çocuklarının öğretim görmelerine çalışılacaktır.** Askeriye; valilerin alacakları ihtiyat tedbirlerine yardımcı olacak, ayni zamanda, askerî harekât yapılması lâzım geldiğinde asla vakit geçirilmeden derhal usulüne göre durum sorulacak ve arz edilecektir.

Mukabele edilmiştir.

İsmail Şefik

B.B. Arş. Yld. Evr. Ks. 9 NO: 2647 Zrf. 72

MUHTIRAİ HÜMÂYUN

Gerek Rumeli ve gerek Yunanistan meselesi gittikçe önem kazanmaktadır. Bunları Devlet-i Aliyye'nin hakkında hayırlı şekilde ortadan kaldırma teşebbüsüne girişildiği görüldüğünden fevkalâde teşekkür ve dua buyrulmaktadır.

26 Cemaziyelâhir 1303 ve 20 Mart 1302 (1886) tarihli sadaret tezkeresinden anlaşıldığına göre; konferansın hemen toplanmasıyla, Prens kabul etsin etmesin, en son karar gereğince protokolün tasdik olunması uygundur. Bu iş hakkında bazı İhtarat-i Âliye (pâdişahın uyarması) lüzum görülmüştür.

Şöyle ki: Devletlerin topluca yaptıkları teklif üzerine konferans hemen toplanmalıdır. Berlin elçiliğimizden gelen telgraftaki Bismark'ın ifadeleri de bunu kuvvetlendirmektedir. Petersburg (Leningrat) elçiliğimizden başkâtipliğe gelen telgraf üzerine davet buyrulduğu da, yukarıda tarihi yazılı tezkereden anlaşıldığı gibi, prensin kararı kabul etmediği hu-

suslar prensle Devlet-i Aliyye arasında tesviyeleri yokmuş hükmünde bıraktığından, Devlet-i Aliyye askeriyle Bulgarların çarpışma ihtimalleri hatıra geliyor. **Devlet-i Aliyye'nin bu meseleyi kendisine faydalı biçimde çözümlemesi için her vasıtaya başvurmasını meşrû görüyorum.**

Şakir Paşa'nın telgrafında Rusya İmparatoru'nun Prens'in azline dair düşünceleri fevkalâde dikkate değer görünmekle beraber, İngiltere'nin de bunun tam tersine Prens'e yardımı söz konusu olduğundan, Devlet-i Aliyye'nin zorluklarla karşılaşacağı apaçık ortadadır. Bizim de bu iki taraftan birisini tutarak meseleyi çözümleme zamanımız gelmiştir. Çünkü; her ikisinin ortasında kalmakla meselenin çözümlenemeyeceği açık bulunduğundan, ilerde türlü türlü zorluklar ve büyük tehlikelerle karşılaşılacağı da ortadadır. Buna göre Rusya ve İngiltere'den hangisini ciddî bir şekilde tutarak meseleyi ortadan kaldırmak lâzımdır? Şimdiye kadar hep İngiltere'nin öğütleriyle hareket edilmiştir. Doğrudan doğruya Prens Aleksandr ile görüşmeler gibi... Konferansta verilen kararlara karşı ve Prens Aleksandr'ın Bulgaristan'ın birleşmesi hakkında açıkladığı maddeler... Ve şimdi de tavşana kaç, tazıya kovala yollu politikasına bakılırsa Kraliçe'yi memnun etmek için Bulgaristan'ın birleşmesi ve belki de bağımsızlığını kabul, böylece Edirne ve İstanbul'u tehdit altına koyma... Bu durumda Rusya Bulgaristan'ı askerî işgali altına almak zorunda kalacaktır ki; bunun sonuçları kestirilemez tehlikelere sebep olacaktır. Şakir Paşa'dan gelen telgraf üzerine küçük bir çare hatıra geldiğinden, bu çarenin paşalarca uygun görülüp görülmediğini sadrıâzam paşanın başkanlığında gizlice müzakerelerine havale ederim.

Şöyle ki; telgraftan anlaşıldığına göre, Rusya İmparatoru Perşembe günü Kırım'a hareket edecektir. Bundan yararlanılarak ötedenberi olduğu gibi bir elçilik heyetinin özel mektupla gönderilmesi için hazırlık yaplmalıdır. Rusya elçisiyle Bulgaristan zorluğunun ortadan kaldırılması hakkında Rusya ile Devlet-i Aliyye arasında bir uyuşmayı gerçekleştirmek için şu meseleyi çözümlemek çok önemli ve lüzumludur. Bunun çaresi de inat ve ısrarla Rusya Çarı'na karşı münasebetsizlikte bulunan Prens'in, Çar'dan af dilemesi için elçiler özel vapurla Varna'ya gönderilip, oradan Prens Aleksandr'ı elçilik gemisine alarak Çar'a gönderdiğimiz memurlarla birlikte, ve tavassutumuzla, tarziye makamında mülâkatla mesele çözümleneceğinden; oradan da, İstanbul'a avdet olunup, buradaki mülâkattan sonra Prens vazifesine gönderilmelidir. Eğer ileride Prens'in, Rusya ile Devlet-i Aliyye'ye karşı her hangi bir uygunsuzlukta bulunduğu anlaşılacak olursa, aramızda yapılacak sözleşme üzerine bir çaresine bakılacağının iki hükûmet arasında emniyet altına alınarak meselenin kaldırılmasının mümkün olduğu sanılmaktadır. Bu işte Rusya elçisiyle Prens Aleksandr hakkında işbu teşebbüse muvafakat edip etmeyeceğini ve gönderilen vapurla Rusya İmparatoru katına ve oradan da buraya ve daha sonra memuriyetine gidip gitmiyeceği, vakit kayıp edilmeden gizlice sorulup gereği yapılmalıdır.

Eğer açıklanan işbu çözüm şekli uygun görülmediği takdirde telgrafta iki rakamiyle gösterilen cümlenin Prens'e bildirilerek işin son derece vahîm olduğunu, direttiği takdirde hakkında çok zararlı olacağının uygun biçimde anlatılarak ısrarından vaz geçirilmesi çareleri bulunmalıdır. Kısaca bu

işte yapılacak müzakerelerle ileri sürülen düşüncelerin arzı...

Konunun iyi kavranılması için Petersburg elçimiz Şakir Paşa'nın telgrafı aşağıdadır:

Bu gün Çar ve Çariçe taraflndan özel olarak veda mülâkatına kabul olundum. Yarım saattan fazla süren mülâkat sırasında İmparator, hakkımda son derece teveccüh gösterdiler. İki devlet arasındaki durum ve iyi komşuluk ilişkileriyle güçlendirilmesi gereken dostluk bağları hakkında uzun uzadıya görüşüldü. Çar düşünce ayrılıkları ve bazen buna eklenen itimatsızlık duygusu giderildiği takdirde, barış bağlarının kuvvetlenmesinin kolay olabileceği hakkındaki umutlarını belirtti.

Balkan meselesinden söz ettiği sırada, Çar, Prens Aleksandr'ın israr ve inadının, devletlerin barış arzularını bozamıyacağından emin bulunduğunu ve bu inadın sonunda prensin azlolunmasından başka çare kalmayacak bir noktaya gelebileceği umudunda olduğunu söyledi. Kısaca İmparatorun sözlerindeki sertlik Prens hakkındaki düşmanlık duygularının gittikçe artmakta olduğunu bendenize tekrar isbat eylemiştir.

Çar ve Çariçe yarın akşam tiyatrodan çıktıktan sonra trenlerine binecekler ve Perşembe günü erkenden Varşova yoluyla hareket edeceklerdr. Bağlı bulunduğumuz Padişahımız Efendimizin Çar ve Çariçe'ye selâmı hümâyûnlarını tebliğ etmek üzere Kırım'a bir elçilik heyeti gönderecekleri burada umulmaktadır.

30 Mart 1886

B.B. Arş. Yld. Evr. Ks. İ No: 156/31 Zrf. No: 156

MUHTIRAİ HÜMÂYÛN

Kıbrıs, Malî Islahat Gümrük ve Rıhtımlarla Kudüs'e Yahudi İskânı Hakkında Muhtırai Hümâyûn

1 — Kıbrıs andlaşması uyarınca İngiltere'nin isteklerinden; islahattan uygulanabilecek olanlarla uygulanamayacak olanlarının tedkikiyle arzı...

2 — Memleketin saadet ve selâmetiyle İslâm milletlerinin korunması, memleketimizin zenginleşmesi, yabancılara karşı müdafaa edilebilecek surette yapılması gerekli islahatın da bir lâyiha şeklinde bölüm bölüm tarafıma arz olunması...

3 — Geçenlerde malî islahat hakkında irâdesi çıkan lâyihanın uygulanıp uygulanmadığı bilinmemaktedir. Bu lâyiha uyarınca ne yapıldı ve ne yapılmaktadır? Arz olunması...

4 — Yukarıda açıklanan birinci ve ikinci emirlerin yerine getirilmesi için heyet içinde zorluk ve engel çıkaran var mıdır? Bunun da arzı...

5 — M. Klos'un gümrük rıhtımları hakkındaki sözleşmesi ne durumdadır? Ne yapılıyor ve ne yapılmaktadır? Bunun için de bilgi verilmesi...

6 — Huber Paşa'nın eliyle İzmit körfezine yapılacak tüccar kumpanyasının durumu nedir?

7 — Geçenlerde İngiltere elçisi vekili, yani M. Malik'in; Şam çölüne bir takım Mösyölerin iskânı hakkında devletinden aldığı projeyi Bâbı-âli'ye takdim etmiştir. Tarafımızdan da bir komisyon teşkiliyle devletimizce yararlı ve uygulanıp uygulanamıyacağı tedkik edilerek arz olunacaktı. Ne oldu?

Bunların en çok bir haftaya kadar kesin cevaplarını beklerim. Zaman bizi zorluyor. Bu meselelerin askıda kalması bütün heyeti ve beni sıkmakta olduğu da hepimizce bilinmektedir.

B.B. Arş. Yld. Evr. Ks İ. No: 156/30 Zrf. No: 156

HÂTIRATI SENİYYE

Kıbrıs, Mısır, Bulgaristan Meseleleriyle Sait ve Kâmil Paşalara ait Hâtıratı Seniyye

Dört şeyden sözedilecektir.
Birincisi: Kıbrıs Andlaşması.
İkincisi: Mısır Meselesi.
Üçüncüsü: Bulgaristan Meselesi.
Dördüncüsü de: Eski sadrıâzam Sait Paşa'nın değiştirilmesi sebebiyle yerine Kâmil Paşa'nın Tayini.

KIBRIS ANDLAŞMASININ TASDİK SEBEBİ:

Bu sırada İstanbul'da Suavi Olay'ı çıktı. Ayrıntıları bir tarafa, bu aralık Başvekil Sadık Paşa bulunuyordu. İngiltere elçisi Layart da burada idi. Eski Konya Valisi Sait Paşa da Mabeyni Hümâyûn Müşiri idi. Suavi Olayı'nı düzenleyenler de Sadık Paşa, Damat Mahmut Paşa ve adlarının söylenmesi uygun olmayan başkalarından ibaretti. **İşbu olay günü kalabalığın içinde İngiltere elçiliğinden San Lesvi'nin de olay yerinde görülmesi...**

Olayın üçüncü günü Şevketmeap efendimize makamlarında suikasd yapılmak istenmesi ve hatta ta efendimizin yanlarına bir kurşun atılmasından ötürü, üzüntülerinden başağrısından rahatsız bulunuyorlardı.

Bu sırada Rus askeri Ayastefanos'da (Yeşilköy) bulunmakta idi. Bu aralık İngiltere elçiliği tercümanı San Lesvin Mabeyni Humâyûn'a geldi. Ayastefanos Andlaşmasını hükümsüz bırakacak, Devlet-i Aliyye'nin bağımsızlığını koruyucu ve hakkında hayırlı bir teklifte bulunmak üzere elçi Layart'ın huzura çıkmak arzusunda bulunduğunu, arabasiyle Saray-ı Humâyûn'daki Millet Bahçesi'nin yanında bu-

lunan Esat Efendi'nin evinin önünde beklediğini bildirdi. Bu mülâkata izin verilirse, tercümanlığın Mabeyni Hümayun Müşiri Sait Paşa tarafından yapılacağını, kendisinin bu mülâkatta bulunmayacağını arz etti. Bunun üzerine Şevketmeap Efendimiz; rahatsız oldukları halde, biricik arzuları devletin selâmet ve bağımsızlığı ile bütünlüğünün korunması olduğundan, o günlerde Rus askerinin Ayastefanos'da bulunduğunu gözönüne alarak denize düşen yılana sarılır kabilinden, elçinin bu teklifini kabul buyurmuşlardı.

Elçi Layard, Sait Paşa ile birlikte huzura kabul buyruldu. Layard huzura girerken çekingen ve utangaçtı. Ellerini uğuşturarak, kendi düşüncesine göre Devlet-i Aliyye'nin kuruluşundan günümüze kadar olup bitenleri hikâye etmeye başladı.

(...) Bunun üzerine elçi Layard İngiltere'nin Devlet-i Aliyye'nin dostu olduğunu, halbuki yapılmakta olan Ayastefanos andlaşmasının Devlet-i Aliyye'ye zararlı olacağını, İngiltere'nin, Rusya'ya karşı Devlet-i Aliyye'ye yardım yapmak istediğini, fakat, Malta ve Londra'dan donanma ve araç ve gereç göndererek Rusya'nın saldırılarına karşı, Devlet-i Aliyye'ye yardımın imkânsız bulunduğunu, yakın bir yerde bir adaya ihtiyaçları olduğundan, Kıbrıs adasının donanmaya depo olmak üzere, adanın her türlü idaresine karışmamak ve adanın geliriyle borçlanarak düyunu umumiye ödemeleri yapılması ve yine aynı gelirle Rusya'ya verilecek harp tazminatının tesviyesi; Devlet-i Aliyye'nin Balkanlarda sınırlarının garanti edilmesi, adada bulunduracakları kuvvetlerle Rusya tarafından Türkiye'ye yapılacak tecavüzlerin zamanında yetişip savunulması, için adanın geçici olarak, yani Batum'u Rusya geri ver-

diği zaman, adayı teslim etmek şartıyle, İngiltere'ye terkine dair tedafüi ve tecavüzi bir sözleşme yapılması kabul buyrulduğu takdirde işin ayrıntılarının Sadık Paşa ile müzakeresine ferman buyrulmasını arz ve beyan etti.

Bunun üzerine Şevketmeap Efendimiz bunca faydaları olan birşeye karşılık Kıbrıs adasının, böyle geçici olarak, İngiltere'ye terki, bu işin müjdesi bile olamayacağı düşüncesiyle, o arada Mabeyni Hümâyûn'a gelmiş olan Sadık Paşa ile müzakere etmesini Layard'a beyan ederek Sadık Paşa'ya da emrü ferman buyurmuşlardır.

Sadık Paşa ile İngiltere elçisi Layard, Saray-ı Hümayun'da bir odaya kapandılar. Saat 11,30'dan gece yarısına kadar görüştüler. Sadık Paşa elinde bir kâğıtla Layard tarafından arz olunan maddeler hakkında elçi ile yaptığı görüşmeyi ve bunun faydalarını, bunların Anadolu'da islahat yapılması gibi, ötedenberi devletin arzuladığı faydalı işlerden söz edildiğini Zâtı Şâhâne'ye arz eyledikten sonra, işin Vekiller Meclisi'nce görüşülmesi gerektiğini belirtmiştir.

Durum ertesi gün Vekiller Meclisi'nde müzakere edilmiştir. Bu müzakerede o vakit İstanbul'da bulunan Ahmet Muhtar Paşa ve galiba, Osman Paşa da bulunmuştur.

Bu aralık Sadık Paşa, Suavi Olayı'nın tertipçisi olduğu anlaşıldığı için azledildi. Yerine tayin olunan ve onun da Şevketmeap Efendimizin aleyhinde çalıştığı anlaşılmış olan Rüştü Paşa'nın bir haftadan ibaret olan sadaretleri zamanında Kıbrıs andlaşması Bâbı-âli'den arza gönderilmiştir.

Şevketmeap Efendimiz, bu andlaşmanın gerek Layard'ın ve gerek Sadık Paşa'nın açıkladıkları gibi

faydalı esaslara dayanmadığını ve âdeta Devlet-i Aliyye'nin mahviyle sonuçlanacak yolda olduğunu görüp red buyurmuşlardır. Bunun üzerine Bâbı-âli'den bir çok baskılar yapılmıştır.

O sırada Rüştü Paşa değiştirilmiş, yerine Saffet Paşa tayin buyrulmuştu. Onlar da bu andlaşma tasdik buyrulmadığı takdirde İngiltere'nin ilişkilerini keseceğinden söz ederek tehdit etmek istemişlerdir.

Şevketmeap Efendimiz, andlaşmayı hükümdarlık haklarına halel gelmemek üzere tasdik buyuracaklarını beyan buyurmuşlardır. Bunun için elçiden İngiltere adına senet istediler. O vakit Hariciye Nazırlığı Müsteşarı bulunan Sava Paşa vasıtasıyla gereken teminatı havi senet alındı. **Bunun üzerine Kıbrıs andlaşması, hükümranlık haklarına halel gelmemek şartıyla,** diye tasdik buyruldu. Böylece işbu andlaşma ile Devlet-i Aliyye'ye yapılmak istenilen zararların önü alınmış oldu. Zira: İşbu andlaşma uyarınca mülkiye, askeriye ve adliyeye bir takım yabancı memurlar kabulü ile, İngilizlerin himayesine girilmiş olacaktı. Bunların Devlet-i Aliyye'ye ne derece zararlı olacağı meydanda idi. O vakit **elçi Layard'ın, tekliflerini Zâtı Şâhâne'ye arzından önce Vekillerin düşüncelerini yokladığı ve onları kendi tarafına çektiği anlaşılmıştır.**

İşbu andlaşma yapılacağı sırada, Mabeyni Hümâyun Müşiri bulunan eski Konya Valisi Sait Paşa'nın bu andlaşmanın Devlet-i Aliyye için mutluluk ve tarih başlangıcı olacağını, ötede beride açıktan açığa söylemesi Zâtı Şâhâne'ce işitilmişti.

Bu andlaşma yapılmak üzere iken İngiltere'de şimdiki Salisbury kabinesi iktidarda bulunuyordu. Ali Suavi Olayı'nda Con Staven'in de parmağı olduğu anlaşılmıştır.

Bu andlaşma yapıldığı sırada bir gece saat yedi sularında o vakit Başvekil bulunan Ahmet Vefik Paşa tarafından takdim olunan bir yazıda, buradaki (Yeşilköy) Rus askerine karşı, Devlet-i Aliyye'yi müdafaa için İngiliz donanmasının Boğaza geldiği, içeri girmek için İngiliz donanmasının Boğaza geldiği, rilmesi arz edilmişti. Tam bu sırada Boğaz muhafızlığından gelen telgrafta ise verilen izin üzerine İngiliz donanmasının Boğaz'dan geçtiği arz olunuyordu.

Bu durum dikkat çekici görülerek böyle bir iznin hangi taraftan ve kimin emri üzerine verildiği Bâbı-âli, Tophane Müşürlüğü ve diğer makamlardan sorulmuş ise de herbiri sorumluluğu diğerinin üzerine attılar. **Bu durum o vakitki devlet adamlarının İngiltere.ye ne derece tutkun olduklarını gösterir.**

Daha sonra Sait Paşa sadrıâzam tayin buyruldu. İngiltere isteklerini elde etmek için her zaman, Bâbı-âli'ye bir kerre başvurmaktan geri kalmazdı. Her nedenše Bâbı-âli'nin düşüncesi o tarafa yatkın bulunduğundan, bu defa da Bâbı-âli'de teşebbüse geçti. Bu aralık Sava Paşa Hariciye Nazırı bulunuyordu. Sava Paşa'nın nazırlığı da Kıbrıs andlaşması yapılacağı sırada İngiltere elçisi Layard'ın Zâtı Şâhâneye takdim ettiği senedin alınmasında gösterdiği çalışma ve çabalarından ileri geliyordu.

İngiltere'nin arzusu islahat takma adı ile Kıbrıs andlaşmasına atıf yaparak devletin taksimi ile sonuçlanacak bir takım işler yaptırmaktı. Bâbı-âli yolu ile yapılacak tekliflerin kabul edilmeyeceğini ve ceğine inanıyordu. Layard'dan sonra İngiltere elçisi bu defa tekliflerini doğrudan doğruya Zâtı Şâhâne'ye arz ile, tehdit yollu davranılırsa isteklerini elde edeceğine inanlyordu. Layard'dan sonra İngiltere elçisi olarak Goş, İstanbul'a gelmişti. Goş, Zâtı Şâhâne.ye

biri Fransızca, diğeri İngilizce iki mektup takdim etti. Goş Fransızca mektuptan sorumlu olmadığını, İngilizce mektuptan sorumlu olduğunu açıkladı. Elçi Goş'un sorumluluk kabul ettiği İngilizce mektup ise Fransızca mektuba göre daha yumuşak bulunuyordu.

İşbu mektupların özeti de Kıbrıs andlaşmasında açıklanan Anadolu'daki islahatın çabucak yapılması, memlekette, herhangi bir yerde ihtilâl ve isyan çıktığı takdirde hükûmetin âsileri tenkil için gereken tedbirleri alamayacağı isyancıların ve istediklerini vermesi gerektiğidir ki, **meselâ bir yerde dört Ermeni isyan ederse, hükûmetin onları tutuklayıp cezalandırmak yetkisinin bulunmaması, muhtariyet vermesinin gerektiği; Zâtı Şâhâne'nin her yerdeki hâkimiyetinin o yerlerin emniyet ve asayişiyle uygun olması; yani bir yerde asayiş bozuldukça hâkimiyetin de o ölçüde zayıflamasından ibaret idi.**

Bâbı-âli, o vakit bunları kabule yatkın idi. Halbuki Şevketmeap Efendimiz memleketin her yerinde adaletin uygulanmasını ve bütün tebealarının eşit olarak refah ve mutluluğa ulaşmalarını, okulların çoğalmasını, jandarmanın yoluna konulmasını, kısaca devlete yararlı islahatın uygulanmasını arzu buyuruyorlardı. Yoksa islahat adı ile İslâmları yok edip, Ermenileri güçlendirecek ve daha sonra bağımsızlıklarına yol açacak nitelikte Devlet-i Aliyye'nin boğımsızlık ve bütünlüğüne ters ve hükümranlık haklarını zedeleyici duruma asla meydan vermiyeceklerdir. Kıbrıs andlaşmasının da hükümranlık haklarına asla halel gelmemek şartıyla tasdik buyrulmuş ve bu hususta eski elçi Layard'dan yanlarında bulunan teminat senedini de almış bulunduklarını beyan ve bu senedin bir kopyasını elçiye gösterme-

leri üzerine artık elçinin diyeceği bir şey kalmamıştır. Elçinin bu başarısızlığı üzerine İngiltere derhal elçisini azletmiştir. İşte o zamandan beri işbu Ermeni meselesi uyutulmuş iken şu son günlerde tekrar ortaya çıkmaya başlamıştır.

İKİNCİSİ: MISIR MESELESİ

Rahmetli Hayrettin Paşa'nın sadareti zamanında Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın değiştirilmesine, Kadri ve Sait Paşalarla diğerlerinden kurulmuş, Meclis'te karar verilip, Zâtı Şâhâne'ye arz olunmuştu. İsmail Paşa'nın hidivliği zamantnda, Mısır'ın devlete olan bağlılığını bozacak her hangi bir tutum ve davranışı görülmemişti. Şevketmeap Efendimiz tam tersine, aradaki bağları kuvvetlendirmekte olduğundan değiştirilmesinin doğru olamayacağından söz ederek müdafaada bulunmuşlarsa da, adı geçen Meclis, İsmail Paşa'nın değiştirilmesinde İngiltere ile Fransa'nın anlaştığını ve donanmalarını Mısır'a göndermeye kalkışacaklarını ileri sürmüştür.

(...) Ve İsmail Paşa değiştirilerek yerine Tevfik Paşa tayin edilmiştir.

O sırada Rusya'nın İstanbul elçisi bulunan Prens Löbanof'un İsmail Paşa'nın değiştirilmesinin Devlet-i Aliyye'ye zararlı olacağı hakkındaki halis düşünceleri de Bâbı-âli'ce dikkate alınmamıştır. Gerçi Tevfik Paşa bir sene doğru yolda gitmiş ise de, Halim Paşa'nın rahmetli Zeynep Hanım ile birlikte hidivliğe gelme teşebbüslerinin ilerlediğini, Tevfik Paşa'nın anlaması üzerine Mısır yavaş yavaş İngiliz nüfuzuna girmeye başlamıştır. Ancak Tevfik Paşa her hususta İngiliz nüfuzuna yatkın olmamıştır.

Bu sırada Mısır'da Arabî Paşa meselesi çıktı. **Arabî harekâtının, Halim Paşa ile haberleşmesi so-**

nunda ve onun teşvik ve tahrikleriyle çıktığı anlaşılmıştır. İngilizlerin arzusu da böyle bir olay çıkararak Mısır'a girmek idi. Bâbı-âli bunu önlemek için alınması gereken tedbirleri, zamanında almaktan kaçındı. Derviş Paşa ile Seyit Esat Efendi'yi Arabî'nin yanına gönderip gereken öğütlerde bulunmuşlarsa da hiç bir tesiri olmamıştır. Bu sırada da İngiliz donanması Mısır'a gelmiştir. İngilizler, daha sonra, vaktiyle Napolyon'un asker çıkardığı yere askerlerini çıkardılar. Fırtınalı ve rüzgârlı bir havada yanaşılması imkânsız Ebukır iskelesine de Devlet-i Aliyye'nin dört bin kadar asker göndermesini teklif ettiler. Halbuki, o sırada alınan, inanılır gizli haberlere göre, Arabî'nin yardımcıları ellerinde Mushaf (Kur'ân-ı Kerîm) olduğu halde askere karşı çıkıp kendilerine silâh attırmayacaklardı. Bu da bir İngiliz oyunu olacaktı. Böyle olmasa da Devlet-i Aliyye, Mısır'a dört binden fazla asker çıkaramıyacağına göre, asker Arabî üzerine ateş etmiş olsa bile Arabî'nin yirmi binden fazla askeri olduğundan galebenin onun tarafından olacağı tabii idi. Bu durumda devlet dörder bin olmak üzere aralıksız Mısır'a asker gönderip, kırdıracak ve bundan bir fayda olmayacaktı. Aynı zamanda devletin kuvveti birbiri arkasından Mısır'a gönderilip yok edilecekti. İngilizlerin asıl maksatları Devlet-i Aliyye'nin kara ve deniz kuvvetlerini Mısır'a aktararak, devlet merkezini zayıf düşürüp, büyük inkılâba kapı açmaktı.

Şevketmeap Efendimiz, İngilizlerin Mısır'a girmesine engel olmaya pek çok çalışmışlardır. Hatta İskenderiye'nin topa tutulacağı gün Mabeyni Hümâyûn'da Vekiller Meclisi toplandı. Toplantı sırasında Hariciye Nazırı Sait Paşa ile rahmetli Reşit Bey İngiltere elçisine gereken tebligatı yapmak üze-

re gönderilmek istenmiş ise de, önce ayak sürütüp gitmek istememişlerdir. Daha sonra gitmiş iseler de gereken tebligatı yollu yolunda yapamadıklarından sonuç alamamışlardır. Ertesi gün de İngilizler İskenderiye'yi topa tuttular. Kısaca Şevketmeap Efendimizin İngiliz askerlerinin Mısır'a girmemesi hakkındaki bunca çalışmaları verimsiz kalmıştır.

Sonra eski sadrıâzam Sait Paşa'nın zamanında İngilizlerin Mısır'ı boşaltması hakkında bir anlaşma tasarısı müzakereye konulmuştu. Bu tasarıda daha hafif şartlar bulunuyordu. Daha sonra sadrıâzam Kâmil Paşa zamanında Mısır'a dair bir anlaşma taslağı üzerinde İngiltere ile müzakereler yapılmıştı. Bu tasarıda önceki taslakta anlaşılabilecek maddeler belirdiği halde İngilizlerin bu sözleşme tasarısında adı geçen taslaktan hiç söz etmeyerek halifenin Mısır'daki hükümranlık haklarına ortak yollu bir sözleşme düzenleterek Zâtı Şâhâne'ye arz edilmiş ise de işbu sözleşme halifenin hükümranlık haklarına İngilizlerin ortak olacağı sakıncasıyla tasdik buyrulmamıştır. Daha sonra işbu sözleşme tasarısı üzerinde değişiklikler yapılmasına çalışılması emrü ferman buyrulmuş ise de şimdiye kadar bir şey yapılamamıştır. **Bâbı-âli'ye bu iş hakkında soru soruldukça «Şimdilik müzakerelerin sürdürülmekte olduğu» karşılığı verilmektedir.**

BULGARİSTAN MESELESİ:

Bulgaristan meselesine gelince: Alko Paşa Şarkî Rumeli valisi bulunduğu sırada Bulgaristan'da silâh talimlerine kalkışıldığının haber alınması üzerine ihtar ve sorulara bir takım uygunsuz cevaplar verilmişti. **Daha sonra Alko Paşa'nın gösterdiği lüzum üzerine Bâbı-âli, Bulgarlara Şarkî Rumeli vilâyeitndeki milis askerine Tophane'yi âmireden on-**

bin tüfek verilmesini arz etmişti. Şevketmeap Efendimiz, bunlara böyle on bin tüfek verilmesinin kendi düşmanımızı kendi aleyhimize silâhlandırmak demek olacağından red buyurmuşlardır.

Bu sırada Alko Paşa'nın azli gerekti. Yerine Bâbı-âli tarafından Gavril Paşa'nın tâyini arz olundu. Şevketmeap Efendimizin bu hususstaki haklı itirazlarına karşı çıkılması sonucu, Gavril Paşa Şarkî Rumeli Valiliğine, İngiliz elçiliği baştercümanı Sandison'un uydularından Nihat Paşa da Bulgaristan komiserliğine tayin olunmuşlardır.

Bu sırada Bulgaristan Prensi Aleksandr bir takım hazırlıklara girişmiş olduğu gibi İngiltere'ye gidip yetkililerle görüşüp geri dönmüştü. Sözün özü Bulgarların Şarkî Rumeli vilâyetiyle birleşip bir olay çıkaracaklarına dair inanılır kaynaklardan haberler alınmaya başlanmıştı.

Bu iş için gerek Bâbı-âli'ye ve gerek komiser Nihat Paşa'ya sorulan sorulara karşılık, Bulgaristan'da bir şey olmadığı gibi, olma ihtimalinin de bulunmadığını temin edici cevaplar alınıyordu. Halbuki, Bâbı-âli'nin şimdiki sorulara verdiği teminat cevapları gibi o vakit verdiği teminat hilâfına Bulgaristan olayı çıkıvermiştir.

B.B. Ayr. Yld. Evr. K. 8 Evr. NO: 1063 Zrf NO: 77

İngiltere elçisi Goş'a Mabeyin Başkâtibi Ali Fuat Bey Tarafından Saltanat-ı Seniyye'nin Hukukuna Dair Yazılan Tasdikli Tezkerenin Sureti

İngiliz elçisi Goş'a saraydan 22 haziran 1880 tarihli cevapta Goş'un isteklerinin reddiyle birlikte Kıbrıs sözleşmesi sırasında eski elçi Layard'ın imza-

ladığı senedin sureti gönderilmektedir ki bu suret aşağıdadır.

SENEDİN SURETİ

Tarabya 15 temmuz 1878

Hukuki şâhâneme halel gelmemek şartıyla and laşmayı tasdik ederim.

3 temmuz 96 A.A.

Haşmetlû kraliçenin elçisi, zâtı hazreti pâdişahinin 15 temmuz 1878 tarihli tedâfüi ittifak andlaşma sının tasdikiyle, murat buyurdukları hukuki şâhânele rine asla halel getirmeye çalışmayacağını beyan eyler.

İmza Layard

22 haziran 1880 tarihinde İngiltere elçiliğine gönderilen örneğe uygun olduğu tasdikan buraya şerh verildi.

Mühür Ali Fuat

B.B. Arv. Yld. Evr. Ks. 9 NO: 1062 Zrf. NO: 37

ERMENİ MESELESİ

Ermeni meselesi 93 savaşının vahim sonucu olarak Ayastefanos ve Berlin andlaşmalarının 16 ve 61 inci maddeleriyle ortaya çıkan Sultan Abdülhamit zamanıyla, daha sonraki zamanda devlete baş ağrısı olmuş bir meseledir. Osmanlı Devleti, Berlin andlaşmasıyla Doğu Anadolu'da islahat yapmayı kabul ediyordu. **Batılılarca islahat demek, önce muhtariyete daha sonra da bağımsızlığa giden yol demektir. Hıristiyan Avrupa devletleri bu yoldan Anadolu'da Bulga-**

ristan örneğinde bir Ermeni devleti kurma politikası izliyorlardı. Bu nedenle Sultan, Alman elçisine «Doğu Anadolu'yu muhtariyete götürecek islahatı kabul etmekten ise ölmeyi tercih ederim» demiş, siyasî dehâsiyle Ermeni meselesini kâğıt üzerinde bırakmaya muvaffak olmuştur. İngiltere Kıbrıs andlaşmasına soktuğu islahat sözü ile daha başlangıçta Doğu Anadolu'da Ermeni devleti kurma niyyetinde olduğunu göstermiş, İslâm ve Türk düşmanlığında Rusları da geçip Ermenilerin hâmisi kesilmişti. Rusya ise, Bulgar ve Romenlerin kendisinden yüz çevirip, İngiliz politikalarına yönelmeleri üzerine; Doğu Anadolu'da Ermenistan devleti kurma politikasında eskisine göre daha temkinli olmaya zorlamıştı. İşte Sultan Abdülhamit Rus politikasındaki bu değişmeden yararlanarak Ermeni meselesini askıda bırakmayı başarmıştır.

Sultan Abdülhamit zamanında Hınçak ve Taşnak ve diğer Ermeni komiteleri kurulmuş, batılı hıristiyan devletlerin müdahalelerini sağlamak maksadiyle İstanbul ve Anadolu'da kanlı ayaklanma ve terör hareketlerine girişmişlerdir. İlk olarak 1880 yılında Sivas'ta küçük bir ayaklanma denemesine giriştikten sonra, 1890 yılında Erzurum'da, daha sonra İstanbul'da Kumkapı, Bâbı-âli ayaklanmalarını, 1312 (1886) Osmanlı Bankası baskınını tertipleyerek, Avrupa devletleriyle Osmanlı Devleti'ni karşı karşıya bırakmak istemişler, 1905 yılında cuma selâmlığından dönen Sultan Abdülhamit Han'a suikaste girişmişlerdir. Bunlardan başka 1311 (1895) senesinde Anadolu'nun her tarafında kanlı ayaklanma ve terör hareketlerine girişip, memleketi anarşi içerisinde gösterip Avrupa'nın müdahalesini sağlamak istedikleri gibi, 1310 (1894) senesinde Bitlis vilâyetinin sarp ve dağlık

bölgesi Sasun'da isyan eden Ermeniler üzerine gönderilen askerler tarafından isyan bastırılınca; Avrupa'da, özellikle İngiltere'de Osmanlı Devleti aleyhine çok şiddetli propaganda başlamış ve bunun sonucu İngiltere, Rusya ve Fransa 11 Mayıs 1895 tarihinde Saray-ı Hümâyûn Başkâtipliğine birer muhtıra ve birer lâyıha vererek islâhat meselesini ileri sürmüşlerdir ki, buraya aktarılan muhtıralar; o günün olaylarını, Avrupalıların haçlı zihniyetleriyle birlikte pâdişahın politik sezişlerini yansıtmaktadır.

Sırf özel ve gayri resmî olarak üç devlet elçisini tercümanlarıyla başkâtipliğe göndermiş oldukları lâyiha ve muhtırada ıslahatın kanun ve nizamlarımızın dışında olmamak, devlet ve hükümdarın hak ve çıkarlarına tecavüz eylememek ileri sürülmüştü.. (...)

B.B. Arş. Yld. Evr. Ks. 9 No: 2626 Zrf. No: 72

MUHTIRAİ HÜMAYUN

Zeytun'a asker sevkine karar verildiği günden beri askerlerin bir an evvel toplanıp yığınak yapılması, eşkiyanın aklının başına getirilmesiyle bu meselenin sonuçlandırılması hakkında Zâtı şâhâne tarafından gerek bizzat veya vasıtalı ve yazılı bir kaç defa kesin mütalaa beyan buyrulmuştu. İşin sürüncemede bırakılmasına meydan verilmemesi ve özellikle son günlerde işe bir sonuç verilmeyecek olursa yabancılar tarafından müdahaleler yapılacağı beyan edilmişti. Yani hükûmeti seniyye ile eşkiya arasında tavassuta teşebbüs edileceği mütalâa ve beyanatı seniyye'de bulunulmuştu. İşte Zâtı şâhâne'nin hikmetli beyanları gerçekleşmiş her neden ise gösterilen uyuşukluktan ötürü beklenilen yabancı müdahalesi olmuştur.

Şöyleki : Zeytun meselesinde askerler tarafından henüz bir şey yapılmadığından geçenlerde Ermeni ihtilâlcileri İstanbul'da Kumkapı kilisesiyle diğer kiliselerde toplandıkları zaman bunların kiliselerden çıkarılmasına elçiler nasıl aracı olmuşlarsa, bu defa da altı devlet elçileri toplanıp Zeytun'da bulunan konsoloslardan birini eşkiyanına yanına gönderip, bunların hükûmeti seniyyeye dehalet ve itaat eylemelerini teklif ettirmeyi uygun görmektedir. Zâtı şâhâne de kan dökülmesini arzulamadıklarından bu teklifi insancıl duygularından ötürü yerinde bulmuşlardır. Bu teklifin, devletin haklarını bozucu olmadığı ve resmîliği de bulunmadığı 7 recep 1313 (1895) tarihinde hariciye nâzırı paşanın makamına gelen Avusturya elçisi tarafından ifade edilmişti.

Yukarıda belirtildiği gibi sevkolunacak askerin bir an önce gönderilip işe son verilmesi hakkında çıkarılmış, işbu teklifin yapılmasına yer verildiği açıktır. Başka bir maddeden dolayı bir kaç gün önce başkâtipliğe gelen Rusya elçiliği baştercümanı : **Şu sırada bütün devletlerin dikkat nazarları Zeytun'a çevrilmiştir .Orada askerlerin isyana katılmayan kişilerle kadın, çocuk ve bebeklerin kanını dökmek gibi bir yanlışlık yapmayacaklarından emin iseler de hükûmeti seniyye ve askerlerce bu türlü yanlışlıkların çıkmasına meydan bırakmamak için durumu dostca ihtar ettiklerini»** beyan eylemiştir. Ve yine bir başka iş için Mabeyni hümâyûn'a gelen Fransız elçiliği tercümanı da aynı mealde ifadelerde bulunmuştur.

Recebin yedinci, Salı günü sabahından, sekizinci Çarşamba günü sabahına kadar 24 saat içerisinde, serasker paşa ile Derviş ve Şakir paşalar tarafından Zeytun'da bulunan Komutan paşa ile, telgarf hatla-

rının bozuk olmasından ötürü muhaberenin yeteri kadar yapılamaması, ve komutan paşanın bazı sorulara cevap verememesinde gerçek durum öğrenilememiş, pek az bilgi alınabilmiştir. Çarşanba günü sabahı en son alınan telgraflar, vekillere mütalâa olunacağından, bunları açıklamaya gerek yoktur. Halep valiliğinden gelen telgraf tabii manzuru sadaretpenâhi olmuş (sadrı âzam tarafından görülmüş) ise de; ihtiyaten bu telgrafın bir kopyası çıkarılıp özel vekiller meclisince görülmek üzere ilişikte gönderilmiştir. **Bu telgrafın mütalâasından anlaşılacağı gibi eşkiyâ tarafından bir çok İslâm köyleri yakılmış, müslüman çocukları öldürülmüş, İslâm kadınlarının meneleri kesildikten sonra katl edilmişlerdir. Ahalisi kaçamayan müslüman köylerinin halkı da katliam edilmişlerdir. Eşkiya, işbu zâlim ve mel'un hareketleriyle yetinmemiştir. Ermeniler, çoklukları nedeniyle Zeytun kışlasındaki askerlerden pek çoğunu, ve bir söylentiye göre bir-iki subaydan başka hepsini katl etmişler; top ev tüfek gibi silâhlarla askerî araç ve gereçleri zapt etmişlerdir. En son alınan haberlere göre kışladaki askerlerin pez azının hayatta olduğu anlaşılmıştır.**

Önce İngiltere, daha sonra İtalya ve Almanya elçileri, başkâtipliğe tercümanlarını gönderip, eşkiyanın silâhlarını, teşvikiçleri bulunan fesat başlarını, hükûmete teslim ve esir bulundurdukları askerlerle, müslüman ahaliyi iadeye hazır olduklarından, hükûmeti seniyye tarafından kendilerine müzakere için bir kaç adamın eşkiyaların yanına gönderilmesini, hükûmetleri adına teklif etmişlerdi. Bunun üzerine hükûmet-i seniyye, askeri harekâttan önce üç elçinin, yani İngiltere, İtalya ve Almanya elçilerinin tekliflerine göre komutan ile muhabere edilerek, Maraş'-

ın ileri gelenlerinden bir kaç kişi, yukarıda yazılı hususlar hakkında görüşmek üzere iki defa eşkiyanın yanına göndermiştir. Eşkiyalar bunların sözlerini dinlememiş; sonuna kadar dayanacaklarını ısrarla belirtmiş, esir bulundurdukları askerlerden birisi vasıtasıyla Ermenice yazılmış bir mektubu komutan paşaya göndermişlerdir.

«Zeytun hükûmetinden Osmanlı hükûmetine» başlığı altında yazılan mektubun hezeyandan ibaret bulunan metni, vekiller meclisince zaten malûm olduğundan tekrarına gerek görülmemiştir. Buraya kadar hikâye olunan durum **Receb ayının sekizinci** Çarşamba günü sabahına kadar geçen olayların açıklanmasından ibarettir.

Şimdi bir taraftan Devlet-i Aliyye'ye altı devlet tarafından yukarıda belirtilen teklif yapılmış olduğu halde, Zeytun kasabası muhasara altındadır. Askerin bir kısmı çadırda ise de, bir kısmı yağmurda ve açıktadır. **Taburlardan henüz jurnallar gelmemesi nedeniyle, kayıpların miktarı anlaşılamamış ise de, askerlerden pek çok şehit ve yaralı olduğu, kayıplar arasında oldukça büyük rütbeli subayların bulunduğu ve Zeytun kışlasının yakılmış bulunduğu anlaşılmıştır.** Eşkiyanın sayısı ise 12-14 bin olarak gösterilmektedir. Bu durumda şayet hükûmeti seniyye tarafından altı devlet elçisinin teklifi nazarı dikkata alınarak Zeytun'da bulunan yabancı konsoloslardan birinin eskiyanın yanına gönderilmesine karar verilecek olursa, eşkiyanın; silâhlarını teslim ile fesadın başlarını ve esir olarak bulundurdukları müslüman halkı iadelerinin şart olması lâzımdır. (...)
8 Recep 1313 ve 13 Aralık (1895)

B.B. Arş. Yld. Evr. Ks. 9 No: 2639 Zrf. No: 72

MUHTIRAİ HÜMAYUN

Düstur Cemiyeti'ne ve Ermenilerin Umumi Meclislerine Dair Cevdet Paşa'ya tebliğ olunmak üzere Pâdişah tarafından yazdırılan İrâdei Seniyye müsveddesi.

Düstur Cemiyeti kaç kişiden ibaretti? Ve hangi sadrı âzamın zamanında toplantı yaptı? Ermenilere verilen umumî meclis imtiyazı hakkında Vekiller Meclisi mazbatası ve kararnamesi yoktur. Yalnız bir tezkere ve sadaret imzası yerinde bir (M) bulunuyor. Böyle önemli bir imtiyazın Devlet Şûrası ve Vekiller Meclisi'nin kararı olmadan verilmesi mümkün müdür? Bu iş son çıkan kanunlara ve geleneklere aykırı olduğundan, bu madde hakkındaki bilgilerinizin ayrıntılı olarak arzı, sadakatlerinden beklenilmektedir.

Berlin'deki kongreye üç Ermeni delege gönderilmiş. Bunların niçin gönderildikleri efendimizce bilinmemektedir. Bu da bir çok defa işitilmişti. Babıâli'den celbedilmiştir. Bunlardan birisi Horen Luzik, diğeri ölen Patrik'tir, üçüncüsü ise bilinmemektedir.

Bunların devlet tarafından gönderildikleri beyan olunmuş. Bunlar Berlin'de devlet aleyhinde Anadolu'yu şu hale koyacak biçimde imza kullanmışlar.. Devletin haberi olmadığı halde, o vakıt ki vekillerin verdiği şeyi şimdi talep ediyorlar. Ne büyük küstahlık... Din ve devlete ne büyük hâinlik... Allah'ın lâneti üzerlerine olsun... Bu hususa dâir bilgisi olanların, hatırlarında kaldıkları kadarını, arzetmeleri efendimiz ve devlete olan sadakat ve kulluk borcudur. Özellikle ilmiyeden yetişmiş bir yüksek kişi ol-

duğunuzdan dini mübini islâma olan şu zarardan çok müteessir olmanız tabiidir. Bu hizmeti yerine getirerek Allah ve **Resulünü hoşnut etmiş olacaklardır.**

B.B. Arş. Yld. Evr. Ks. 9 No: 1071 rf. No: 70

Mısır Meselesi

Mısır hidivi İsmail Paşa'nın politik sebeplerle giriştiği aşırı harcamaların sonucu, Mısır, İngiltere ve Fransa'ya yüz milyon İngiliz lirası borçlanmıştı. İngiltere ve Fransa Mısır'daki alacaklarından ötürü İsmail Paşa'ya baskı yaparak bir takım mali tedbirler almışlardır. Bu tedbirlerin sonucu İsmail Paşa'nın elindeki Süveyş Kanalı tahvillerinin yarısından fazlası İngilizlerin eline geçti!.. İngilizler Mısır maliyesine kontrol koydular. Maliye ve nâfia nazırlarına bir İngiliz ve bir Fransız, nazır olarak gelip oturdu. Bunlar tasarruf için askerî tensikat yaptılar. Ordu mevcudunu onbine indirdikten başka, 2500 subayı açığa çıkardılar. Kalanların maaşlarından da indirim yaptılar. Bu olay askerî ayaklanmaya sebep oldu. Vatanîler diye birleşenler maaşlarının azlığından, İngiliz ve Fransızların millî hisleri incittiklerinden şikâyetler başladı. Bu sebeple İsmail Paşa, bu iki yabancı nâzırı memleketlerine gönderdi. Bu yüzden de İsmail Paşa hidivlikten çekilmek zorunda kaldı. Yerine oğlu Tevfik Paşa geçti. Yabancı kontrolü tekrar geri döndü. Bunu üzerine **Albay Arabî Bey, «Mısır Mısırlılarındır.» sloganiyle ortaya atıldı.** Halktan büyük destek gördü. Vatanîlerden askerî bir kabine kuruldu. Bir zaman sonra Sultan Abdülhamit, Arabî'yi Paşalığa terfi ettirdi. Arabî Paşa, Mısır'daki bütün yabancıları memleketten çıkardı. Bunun üzerine İngiliz ve Fransız donanmaları İs-

kenderiye limanına geldiler. İngilizler, Fransızları Mısır'dan uzaklaştırıp, tek başlarına Mısır'a hâkim olmak istiyorlardı. İstanbul'da bir konferans toplandı. Bu konferansta Osmanlıların statükoyu iade etmeleri için Mısır'a asker göndermesini istediler. Sultan bunu kabul etmedi. Zira İngiliz ve Fransız çıkarları için kendi halkını kendi askeri ile kırdıramazdı. Bunu bütün islâm dünyasında ne kadar kötü karşılanacağı açıktı. Mısır'da işler gittikçe karıştı. Arabî Paşa idareyi ele almış, 11 Haziran 1299 (1882) günü halk ayaklanmış, Avrupalılara saldırmış, evlerini yağmalamış, birçoklarını da öldürmüşlerdi. Artık savaş kaçınılmaz olmuştu. Arabî Paşa, İskenderiye'nin etrafını tahkime başladı. İngiltere 24 saatlik bir ültimatom vererek tahkimatın durdurulmasını istemişti. Ültimatomun cevapsız kalması üzerine İngiliz donanması İskenderiye'yi topa tutmuştu. Arabî Paşa, ordusunu şehirden içerilere çekti. 12 Temmuz günü İnglizler karaya asker çıkardılar. 12 Eylül'de Arabî Paşa'nın kuvvetleriyle İngilizler arasında çarpışmalar oldu ise de Mısırlılar çabucak dağıldılar. Arabî Paşa da kaçtı. İşte böylece Mısır İngiltere'nin işgaline düştü.

MUHTIRAİ HÜMAYUN

İngiliz Askerinin Mısır'a Çıkmasıyle Beliren Tehlikeler ve Bazı Tarihî Olaylara Dayalı Tebliğatı İçine Alan Ayrıntılı Evrak.

1 — İngilizlerin Mısır'a girmeleri, İskenderiye'yi topa tutmaları, Osmanlı Hânedanı ile İslâmların halifesine yaptıkları zararların beyanı, Mısır'a nasıl girebildikleri...

II — Buradaki fikir yoldaşlarıyla birlikte rah-

metli Sultan Abdulaziz Han'ı hal'e muvaffak olmaları...

III — Buradaki vekilleri ile birlikte, rahmetli Sultan Selim'in Hal'i ile yerine Sultan Mustafa'yı tahta çıkarmayı başarmaları... Daha sonra da Fransız donanmasının Marmara Denizinde takip edip yetişmesi üzerine, İngiliz Donanmasını ricat ettirmelerinin tarihi ve açıklaması...

IV — İngilizler, Rusya ile Devlet-i Aliyye arasında son savaşı çıkarmaya muvaffak olmuşlardır. Berlin'de bir konferans toplattırıp Ayastefanos Andlaşmasını yalnız kendilerine zararlı taraflarını sildirmeleri ile devlete zararlı olanlarla, kendi çıkarlarını emniyete almaları... Berlin Andlaşmasına «islahat» adı ile bir madde koydurmayı başardıktan sonra, Ermenileri açıktan açığa himayeye kalkışmaları... Sadece Ermenilere bir prenslik kurdurmağa çalışmaları... Böylece yavaş yavaş Anadolu'da bir hıristiyan devleti kurdurarak halifeliğe ve İslâmlara zarar vermek istemeleri... İzmir'den Konya'ya kadar küçücük bir bölgede İngiliz himayesine çabucak geçiverecek bağımsız bir Türk hükümeti bırakarak, böylece kendi deniz kuvvetlerine bir de yardımcı kara kuvveti meydana getirme politikası izlemekte olduklarına dair...

V — Devlet-i Aliyye'den Kıbrıs adasını ne şekilde ellerine geçirmeğe muvaffak oldukları... **Suavi olayını Kıbrıs sözleşmesinden önce çıkarmaları... Kıbrıs'ın terki ile Suavi olayının birbirleri ile tam bir ilişkisi bulunduğu...**

VI — İngilizler, eski Bulgaristan Prensi Aleksanr'ı bir takım vaadlerle kandırmışlardır. O zaman Bulgaristan'da Devlet-i Aliyye'nin bir memuru olan Nihat Paşa ile diğer taraftan kendi memurları va-

sıtasiyle Şarkî Rumeli'nde Gavril Paşa'yı tutuklayıp dışarı attırmışlar; Aleksandr'ıda 14-15 bin askerle hududumuza tecavüze hazırlamışlardır. Ve buradaki devlet ricalini iğfal ederek çok vahim bir politikaya, yani onları, «gayet az bir askerle devletin haklarını müdafaa edeceğiz» diye yanlış bir yola sürüklemişlerdir. Böylece Bulgarların Edirne ve İstanbul taraflarına gelmelerine ve bu yoldan İstanbul'da bir ihtilâl çıkarma teşebbüsüne giriştiklerine dair...

VII — İngilizler, askerlerini İskenderiye ve Mısır'a soktuktan sonra kendilerine bir yardımcı bulmak için İtalyan'ları Musavva'ya asker sevkine yardımcı olmuşlardır...

VIII — Afrika'da Kongo hükûmetini fazla görmeleri; bu defa da Mısır'da Devlet-i Aliyye'nin bir parçası olan vaktiyle bir çok kanlar dökülerek Mısır'a bağlanmış bulunan Kordohan ve Sudan'ın Kongo idaresine geçirilmesi...

IX — İngiliz'lerin, Devlet-i Aliyye'nin İranlılara karşı olan Kah istihkâmlarını, israrla, tadilini teklîf ederek muvaffak olmaları... Devlet-i Aliyye ile İran arasında sınır düzeltilmesi gibi İran'lıların haklı olduğu ve Devlet-i Aliyye tarafından İran sınırlarına tecavüzler yapıldığı beyanla bir çok mutasarrıflıkların kayıp edilmesi yoluna gidilmekte olduğu...

X — İngilizlerin Mısır ve Kıbrıs vergisini şimdiye kadar vermedikleri; buna karşılık daima banka vasıtasiyle devleti borçlandırarak vergileri vermemek için müddetin uzatılmasına muvaffak oldukları...

XI — Amerika'daki Ermenileri Anadolu'ya sokmak maksadiyle doğrudan doğruya Ermenileri

islâmlara bildirmeden Amerika'lıları teşvik ederek protestanlık ve hürriyet prensiplerine olan eğilimlerinden ve diğer sebeplerden Amerikaya giden Ermenilerin Amerika pasaportu ile yeniden dönmeleri için Amerika ile pasaport sözleşmesi yapılmasına, eski ve yeni vekilleri kandırıp Vekiller Meclisinde bu husus devlet çıkarlarına yararlı olduğuna dair mazbata yapılarak vekiller tarafından arz ve takdim olunmasına muvaffak olmaları...

XII — İngilizler (...) Memurları (elçilik memurları), parlamentoları ve gazeteleriyle; İstanbul'da adalet yoktur; hıristiyanlara ve hatta islâmlara hakaret edilmekle, istibdat hüküm sürmektedir; diyerek kendi istediklerini elde edebilmeleri için burada bir inkılâp yapmaya çalışmaktadırlar. **Ve özellikle şu son günlerde kendi adamlarından ve minnetdarlarından olan Selim Farisî'ye Hürriyet Gazetesi yayınlatmaktadırlar.** Hürriyet Gazetesi mütalea olunursa işbu hususların kendi imzalarıyla tasdik ediliyormuş gibi anlaşılabilecek ayrıntılı bilgiler görülür. Yine şu günlerde, Arabî olayı gibi bir olayın çıkarılmasına ve bir dereceye kadar İngilizlere karşı olan hidivin yerine kendilerine hizmet edecek birisini tayine çalıştıkları ve ayni zamanda yine bir dereceye kadar Ahmet Muhtar Paşayı vesveselendirip aldattıkları, adı geeçn paşanın çalışma ve davranışlarıyla anlaşılmaktadır.

Not : 1 Bu yazının 1313 ile 1315 tarihleri arasında yazıldığı tahmin ediliyor (1).

Not : 2 Yukarıdaki hâtırai seniyye İngilizlerin Türk milleti ve onun devletin karşı 19 uncu asırda yönelttikleri düşmanca politikanın sadece bir listesidir. Olayların ayrıntılarına girişilmemiştir.

B.B. Arş. Yld. Evr. Ks. 8 No: 1108 Zrf. No: 77

Şevketmeap Efendimizce itiraz olunan maddelerin özeti :

İngiltere elçisiyle bugün yapılacak mülâkatta Mısır meselesine dair müzakere yapılmayacaktır. Yalnız bu meseleye dair fikir teatisi yapılacaktır. İtiraz edilecek maddelerin nelerden ibaret olduğu Şakir Paşa'ya bildirilerek ona göre dil kullanılması...

1 — Pâdişahın hükümranlık haklarının emniyete alınması; saltanat-ı seniyyenin çıkarlarının korunmasıdır. Mademki İngiltere, pâdişahın hükümranlık haklarının korunacağını birkaç defa beyan ve temin eylemiştir; o halde sözleşmeye yazılacak diğer maddeler işbu kutsal haklara, asla, halel getirmemelidir. Ve bu hakları hükümsüz bırakmamalıdır.

2 — «Mısır topraklarının korunması, kanunlardan faydanılarak sağlanaacaktır» cümlesine gelince: İsmail Paşa'nın zamanında Sudan'ın da Mısır'ın işgaline geçmiş olmasıyla, Sudan'ı da içine almalıdır. Sevakin ile Musawa, ne duruma gireceklerdir? Elçinin bu hususta düşüncesinin bilinmesi arzu buyruluyor.

3 — Mısır'da iş ve dış bir kargaşalık çıkarsa, devlet asker göndermek hakkını korumakla beraber, İngiltere ile bir sözleşme yapmaya hazırdır. Devlet, gerek Rumeli'nde ve gerek diğer bir devletle meşgul bulunursa, iç ve dış asayiş yerleşinceye kadar, devlet tek başına iç ve dış kargaşalığı savuşturacak güçte ise asker gönderecektir. Eğer devlet meşgul bulunuyorsa 24 veya 48 saat mühlet ile ve devletin izniyle İngiltere asker gönderebilecek yahut yine devletin izniyle her iki taraf birden asker gönderebilecek-

lerdir. Bu takdirde iç ve dış kargaşalık bertaraf edildikten sonra geri çekileceklerdir. Fermanların hükümleri eskisi gibi uygulanacaktır. Anlaşma sonucu İngiltere tarafından asker gönderildiği ve meşguliyet nedeniyle devlet tarafından asker gönderilemediği takdirde Ahmet Muhtar Paşa gibi bir komiser ile subaylar bulunacaklardır. Bunun böyle olması da pâdişahın hükümranlık haklarının korunması demek olacağından, bu haklara halel gelmemesi de bunun böyle olmasına bağlıdır.

4 — Arabî zamanında çıkan kargaşalıklar ve itaatsizliklerin tekrarlanmaması için, düşmanlar hükümlerince beliren sker sayısı, o sayıda yetmiyorsa iki devlet arasında kararlaştırılacak miktar da çıkarılacaktır. Nizam ve intizam ile askere itaat edilecek biçimde Hidivin ve Mısır'ın korunması için gerekli askerî tensikat yapılacaktır. Devlet, meşguliyeti sebebiyle Mısır'a asker gönderemeyecek olur, devlet iziniyle 48 saatlik mühletin bitmesine İngiltere asker sevk eder ve sonra devlet meşguliyetini bertaraf etmiş ve fakat Mısır'da asayiş yerleşmemiş ise, bu durumda yukarıda belirtildiği gibi pâdişahın hükümranlık haklarının gözetilmesi esasına göre devlet de Mısır'a asker sevkedebilecektir. Gerek devletin tek başına ve gerek İngiltere ile ortaklaşa ya da yalnız İngiltere tarafından tek başına Mısır'a asker gönderildiği halde, nasıl 48 saat önce izin alınacaksa Mısır'a asker sevkini gerektiren iç ve dış kargaşalık bertaraf olunca yine iki devlet arasında karar verilerek 48 saat sonra Mısır tahliye olunacaktır.

Bu sözleşme imza ve teati olunduğu halde tahliye maddesi de kendiliğinden çözümlenmiş olacağından bunun hükümlerine itiraz edemeyeceklerdir.

İşbu sözleşme, memur murahhaslar tarafından

imzalandıktan sonra bir aydan evvel ve araya bir entrika girmesine meydan bırakılmaması için daha önce şevketmeâp pâdişahımızla kraliçe tarafından tasdik olunacaktır.

Berlin andlaşmasını imzalayan devletlere de imzalattırılarak tasdik ettirilecektir. Şevketmeâp Efendimizce arzu buyrulanlar bunlardan ibaret olup devletçe hayırlı görülürse sözleşmelerdeki diğer hususlar yerinde bırakılabilir.

(1) B.B. Ar. Yld. Evr. Ks. 9 Evr NO: 2611 Zrf. 72

MUHTIRAİ HÜMÂYÛN

Mısır ve Sudan Meseleleri Hakkında Vekillere Hitaben Yazılmış Muhtırai Seniyye

Hayli zamandan beri istenilen sonuca ulaştırılamayarak kararsızlıkta kalmış Mısır meselesi, en son çıkan Sudan Olayı ile önem kazanmıştır.

Bu sırada gazetelerin yayınları ile Avrupa'dan gelen telgraflar, dolaşan söylentiler, bu mesele hakkında bir hareket hattı belirlenip kesin karar verilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu iş için Sadaret makamına gönderilen İrâde-i Padişahî hükümlerine uyularak, işbu Rebiülevel'den bu tarihe kadar sadrıâzamın başkanlığında toplanan özel vekiller heyetinin düzenleyip saraya takdim ettikleri üç mazbata ve Londra elçiliğine gönderilmek üzere kaleme alınmış bir telgraf ile Londra ve Paris elçiliklerinden gelen iki telgraf Zâtı Şâhâne tarafından görülmüştür.

Adı geçen mazbatalar ile gelen telgraflar hakkında mütalea yürütülmeden önce olayın başlangıcından, yani İsmail Paşa'nın değiştirildiği zaman-

dan bugüne kadar olup biten hadiselerin müşahede ve muhakemesinden edinilen tecrübeye dayalı olarak, meselenin gelecekte alabileceği sanılan renk ve şekli hakkında açıklamalara mecburiyet duyulmuştur. İşbu mülâhazatı âliye (yüksek düşünce)den pek çok gerçekler çıkarılabileceği gibi izlenecek politika da ona göre değiştirilebilecektir.

Meselenin başlangıcından, yani İsmail Paşa'nın değiştirildiği tarihten bu güne kadar olup biten olayların uzun uzadıya açıklanması sözü çok uzatacağından özet olarak açıklanması uygun görülmüştür.

Şöyle ki; İsmail Paşa azledilerek yerine oğlu Tevfik Paşa Saltanat-ı Seniyye tarafından hidiv tayin olunmuştu. Bunun üzerine Arabî, yerli subaylarla birlikte Tevfik Paşa ve maiyetindeki memurlara karşı birkaç defa gösterilere kalkıştılar. İngilizler, bu gösterileri bahane ederek tecavüz hareketlerine giriştilerdi. Gerek Araplar, ve gerek İngiliz lerin bu hareketleri, önce Ali Fuat Bey, ikinci olarak ta Derviş Paşa'nın Mısır'a gönderilmelerini gerektirdi. Bu acıklı ve karışık durum üzerine İngilizler, Arapların kendilerine meydan okuduklarını ileri sürüp İstanbul'da konferans toplayarak Hükûmet-i Seniyye 'ye bir takım zor şartlarla Mısır'a asker sevki hakkında teklifte bulundular. Bundan sonra da İskenderiye'yi topa tuttular. Arabî'nin âciz olduğunu gazetelerle ilân ettiler. Böylelikle yayınladıkları beyannamelerde İngiliz askerlerinin yabancı sayılmamasında ısrar ettiler. Daha sonra da Osmanlı askerlerinin Ebukır gibi yaklaşılması pek güç olan bir yerde karaya, ya da Süveyş kanalı üzerindeki çöl ortasına çıkarılmasını istediler.

(...) Osmanlı askerlerinin İngilizlerin kuman-

dasında bulunmasını beyanla birlikte **«Osmanlı komutanlarının İngiliz generalinin kumandasında bulunmasını»** Hükûmet-i Seniyye'ye teklif ettiler. Ve bu şartlar kabul edilmediği takdirde, İngiltere hükûmetinin Devlet-i Aliyye tarafından Mısır'a asker gönderilmesi hakkında herhangi bir sözleşmeye girişilmiyeceği açıklandı. Bunca zorluklar ve güçlüklerle Osmanlı askerlerinin Mısır'a gönderilmesinin büyük tehlikelere sebep olacağının anlaşılması üzerine Hükûmet-i Seniyye'nin bu teklifleri kabul etmediği malûmdur.

Daha sonra Arabî'nin tenkili üzerine İngilizlerin tutum ve davranışları zorbalığa dönüştü. Lord Dakrin önce Londra'ya gitti. Sonra Mısır'a döndü. Lord Granvil'in Bâbı-âli'ye vermiş olduğu son büyük nota da malûmdur. İşbu nota tarihinden beri, Mısır'da durum değişmediğinden, Hükûmet-i Seniyye tarafından cevap verilmemiştir. Bu nota hakkında fikir beyan etmek ve bundan Saltanat-ı Seniyye çıkarlarına uygun faydalar elde etmek Hükûmet-i Seniyye'nin elindedir.

Bu defa yukarıda açıklanmış mazbatalarda esas alınmış iki telgraf ile, Londra'dan gelen telgrafdan, Sudan'da çıkan zorluklardan ötürü Sudan'ın, Mısır hükûmeti tarafından idaresinin mümkün olmadığı açıkça belirmiştir. Hükûmet-i Seniyye tarafından oraya asker gönderilip ihtilâlcileri tenkil ve memleketin işgali teklif edilmekte olduğu anlaşılmaktadır. Paris elçiliğinden gelen telgrafta da bu aralık Fransız hükûmeti sömürgeleriyle uğraşmakta olduğundan; İngilizler tarafından Fransızların oralardaki hareketlerinde serbest bırakılmasına karşılık, Fransızların da İngilizleri hareketlerinde serbest bırakacakları belirtilmektedir.

Meselenin şimdiki durumu Londra'dan gelen telgrafın mealindedir. Yani Mısırlılar ve İngilizler tarafından ortaya çıkarılmış **ikinci Arabî denilen ve mehdîlik iddiasında bulunan** eşkiyanın Arabî'nin çeşitli cinsteki efradından oluşan ve burada feriklik (orgeneral) rütbesine çıkarılan asker kaçağı M. Beyker'in komutasındaki askerlerin (gelen telgraf ve yazılardan aynı zamanda valilerin o tarafa gönderdikleri habercilerden alınan bilgiye göre) otuz beş bin erden ibarettir.

(...) Sudan'da böyle bir karışıklığın çıkması, Mısır'daki idarenin bozukluğundan ileri gelmektedir. Mısır'ın idaresi istenildiği gibi yürütülse, onun bir parçası olan Sudan'da da bu gibi istenilmeyen ve arzulanmayan olayların çıkmayacağı tabiidir. Sudan idaresinin ıslahına teşebbüsten evvel, ilk önce Mısır'ın durumunun ıslahı lâzımdır. Mısır'ın idaresi muntazam bir şekle konulursa, Sudan idaresinin de muntazam olacağı tabiidir. İşte Padişahımız Efendimiz, işbu hikmetli düşüncelerini son defa Hariciye Nazırı Paşa'ya ifade ve ferman buyurmuşlardır. Bu yerinde ve isabetli düşüncelere göre; İngiltere'den ilk istenilecek, Mısır'ın durumunun düzeltilmesinden ibaret ise de, bunların bir nota ile Bâbı-âli'ye tebliğ edilmesi ve bunların üzerinde iki hükûmetin birlikte hareket etmeleri lüzumunun beyaniyle, İngiliz askerlerinin Mısır'dan çıkması meselesinin sağlanması maddelerinden ibaret olduğu ek olarak emrü ferman buyrulmuştur.

Bazı âli his ve ihbarlara göre; Hükûmet-i Seniyye tarafından İngiltere'ye bu yolda bir teklif yapılırsa, Mısır'ın durumunun düzelmesine, elden geldiği kadar yanaşmayacaktır. Sudan sıkıntısını önemle ileri sürerek Hükûmet-i Seniyye için oranın ida-

resinin islahına lüzum bulunduğunu açıklayıp, buna göre kendi düşünce ve niyetlerini beyan etmeden Hükûmet-i Seniyye'yi, düşünce ve niyetlerini belirtmeye dâvet edecektir. Her ne teklif edilirse kendi niyetlerine uymayan durumlarda zorluklar çıkarmaktan geri kalmayacaktır. Kendi düşüncesi ise; bütün Mısır'ın idaresini Süveyş'den Babülmendep'e kadar olan sahiller ve arazi hakkında Kıbrıs andlaşması gibi bir andlaşma yapmaktır.

(...) Devletlerin Mısır meselesi hakkkındaki düşünce ve politikalarına gelince: **Fransa elçisinin Derviş Paşa aracılığıyla Atebe-i Ulyâ'yaa (saray) arz eylediği hususlar, Paris elçiliğinden gelen telgraf mealine tamamiyle aykırıdır.** Fransa diğer devletler gibi Mısır'da ticarî çıkarları bulunduğundan, Mısır'ın Hükûmet-i Seniyye elinde kalmasını ister. Ve bu meseleye ilgisiz kalamayacağı bir gerçektir. Rusya'nın da böyle düşündüğü, son defa, Rus elçisinin nâil olduğu mülâkatta Rusya İmparatoru'nun adına söylediği sözlerden anlaşılmaktadır. Diğer devletlerin düşüncelerinin de bu yolda olduğu bilindiğinden bu hususta da sözlü tafsilât irâde ve ferman buyrulacaktır.

Mısır işleri hakkında Devlet-i Aliyye ile İngiltere arasında fikir birliği belirirse işbu mesele, istenilen ve arzulanan şekilde çözümlenir? Bu durumda dahi Mısır hükûmeti Sudan'ı idareden aciz bulunarak idareyi, Hükûmet-i Seniyye'ye teklife kalkışacak olursa, o vakit Sudan'ın hududu özel bir komisyon mârifetiyle tayin edilerek, memleketin diğer eyaletleri gibi idare edilebilir. Hicaz ve Yemen'deki askerlerin artırılarak bir bölümünün Sudan'a gönderilerek idare sağlanabilir. Kısaca Sudan'ın mülkî

idaresi de kolaylaşacaktır. Bu takdirde durumun saltanat ve hükûmetin çıkarlarına uygun olacağı açıktır.

Fakat bugünkü durumda Mısır işleri tamamiyle matlûba uygun şekilde çözümlenmedikçe böylesine önemli bir işi deruhde etmek yerinde olmayacaktır. Şimdilik Hicaz ve Yemen'i korumak için Kızıldeniz'de bulunan iki korvete bir iki fırkateyn daha ilâve edilerek deniz kuvvetimizin arttırılmasıyla Mısır işlerinin istenilen şekli almasını beklemek daha uygun ve yararlı olacaktır. Yukarıda açıklanan hususların lâyıkıyle ve etraflıca düşünülmesi matlûbu hümâyûndur.

B.B. Arş. Yld. Erv. Ks. 9 No: 2636 Zrf. 72

MUHTIRAİ HÜMÂYÛN

Bağdat Hattı Güzergâhı Hakkında Muhturai Hümûyun

Nâfia Nazırlığının ilişik haritasıyla gönderilen tezkeresi askerî komisyonda mütalea olunduğu sırada, Bağdat hattının güzergâhı hakkında Zâtı Şâhâne bu konuda Tophanei Âmire Müdürü Zeki Paşa'ya fermanı âli buyurmuş; Alman elçisi Baron Marşal ile de bir kaç defa mülâkat etmişlerdi

(...) Almanya'nın askerliğe ait her tecrübeyi yapmakta olduğu da malûmdur. Fakat bu kerre bir gazetenin, Almanya'nın az zamanda gemilerden sahillere asker çıkarma tecrübesiyle uğraşmakta olduğunu yazması üzerine, Zâtı Şâhâne, Almanya şimdiye kadar böyle bir manevraya lüzum görmediği için bu denemenin bir gerekçesi olması lâzım geleceği kanısındadır. **Bu manevra, Afrika'da sömürge edinmek maksadıyla olsa karşısında muntazam bir**

devlet olmadığından bu yolda manevralara gerek yoktur. Bunun muntazam bir devlete karşı olması lâzımdır. Enine boyuna muhakeme edilince, demiryolu hakkında her türlü ihtimali göz önüne alıp ihtiyatlı davranmanın şart olacağı aşikârdır. İşbu Bağdat hattının hem ticaret hem de askerlik bakımından faydalı olmasına dikkat edilmesi ve demiryolu güzergâhı olması nedeniyle şubeler yapılması lâzım gelen yerler varsa onların da ehemmiyetle göz önünde bulundurulması gerektiğinden müzakereler sırasında bu noktaların önemle dikkate alınması emrü fermanı hümâyûn gereğidir.

B.B. Arş. Yld. Ks. 9 NO: 2630 Zrf. NO: 72

1313 (1897) TÜRK-YUNAN SAVAŞI

Yunanistan'ın Berlin andlaşmasıyla bahşiş olarak, Tesalya ve Narda'yı almakla iştihası kabarmıştı. Bir an önce Girit ve Yanya vilâyetini de almak için sabırsızlanıyordu. Fransızların Tunus'u, İngilizlerin Mısır'ı işgalleri, Şarkî Rumeli vilâyetlerindeki durum, Yunanistan'ı cesaretlendiriyordu. Bunlardan başka Ermeni ayaklanmaları ve dış gaileler Yunanistan'ın iştihasını aralıksız kamçılıyordu. Megali-idea'nin ilk hedefi Girit ve Yanya vilâyetleri olmuştu. Bu sebeplerle Yunanistan 1890 tarihinden sonra Girit'teki faaliyetlerini artırdı. Sultan Abdülaziz zamanından beri Girit'te ayaklanmalar sürüp gitmiş, her ayaklanmanın bastırılmasında Avrupa'da Türk barbarlığı yaygaraları koparılmıştı. Yunanistan Avrupa'daki bu yaygaralardan yararlnıp Girit'i yutmak için Albay Vassos komutasındaki iki bin kişilik bir kuvveti Hanya civarında karaya çıkardı. Daha sonra bu kuvveti takviye ederek Girit'i işgale kalkış-

tı. Bundan başka kral, oğlu Yorgi'nin komutasında bir filoyu da Girit'e gönderdi. Girit, Sultan Abdülaziz zamanından beri milletlerarası bir mesele halini aldığından Sultan Abdülhamit siyasî teşebbüslere girişti. Bunun üzerine İngiliz, Fransız, Rus, Avusturya, İtalya ve Almanya filoları Hanya'ya geldiler. Hanya kalesinde Osmanlı bayrağının yanında bu devletlerin bayrakları da görüldü. Bu devletler Yunanistan'a bir nota verip, Girit'in Yunanistan'a verilmeyeceğini açıkladılar. Girit'e milletlerarası abluka konuldu. Devletler Osmanlı askerleriyle Girit'i işgal ettiler.

Yunanistan Teselya hududunda çeteleriyle Türk topraklarına ve askerlerine karşı taarruza girişti. 9 Nisan 1897 Cuma günü, Yunan askerleriyle takviye edilmiş bir çete sınırı geçip bir blokhavza tecavüz etti. Yunanlılar ayni gün bir başka yerden hududa saldırdılar. Ertesi günlerde bu saldırılarını tekrarladılar. 17 Nisan 1897 Cumartesi günü Yunan ordusu ani baskınlarla hudut karakollarını işgal etti. Böylece savaş başlamış oldu. Sultan Abdülhamit Avrupa devletlerinin Yunanistan'a yardım etmesinden endişeleniyordu. Avrupalılar Vassos'a karşı ciddî bir harekete girişmemişlerdi. Yıldız'da Vekiller Hey'eti toplandı. Uzun müzakerelerde vekiller tereddütlü davrandılar. Serasker Rıza Paşa savaş ilânına şiddetle taraftardı. Sultan bir aralık Rıza Paşa'yı huzuruna çağırdı. Rıza Paşa yapılacak harp harekâtını harita üzerinde pâdişaha açıkladı. Ve padişahı savaş ilânına razı etti.

Bunun üzerine Yunanistan'a savaş ilân edildi. Osmanlı ordusu 18 Nisan 1897 Pazar günü harekete geçti. İlk hedef Milona geçidinin elde edilmesiydi. O gün değerli komutan Abdülezel Paşa şehit oldu. 82

yaşındaki bu ihtiyar paşanın; kahramanca, askerinin önünde şehit olması bütün dünyada takdirle karşılandı. Ayni gün Milano geçidi ele geçirilmiş ise de topların nakli için yol yapılması gerektiğinden harekât biraz duraklamış, hudut boyu ancak 24 Nisan'da tamamiyle ele geçirilebilmiştir. Blokhavzların tekrar elde edilmesi üzerine Yunan ordusu Larissa (Yenişehir) ya panik halinde çekilmişti. Daha sonra Golos limanı ele geçirilmiş, bundan sonra da Dömeke üzerine yürünmüştü. Yunanlılar Dömeke'de yenilmişler; artık Osmanlı ordusunun önünde ciddî bir engel kalmamıştı. Yanya ve Girit'i isteyen Yunanlılar Atina'nın derdine düştüler. Yunanistan'ın Türk askerlerinin ayakları altında olduğunu gören Avrupa devletleri daha fazla dayanamamış, mütareke teklifinde bulunmuştu. Bâbı-âli'nin mütareke için ağır şartlar ileri sürmesi üzerine, Yunanistan Rus Çarı'na baş vurmuş, Çar'ın da Sultan Abdülhamit'e gönderdiği telgrafla daha fazla kan dökülmemesi ricasında bulunması üzerine 19 Mayıs 1897 günü savaş durdurulmuştu. Bu savaş 32 gün sürmüştü.

Yunanistan'la yapılan andlaşmada, Yunanistan Osmanlı Devletine dört milyon Osmanlı altını harp tazminatı verecek, ayrıca savaştan zarar görenlere de yüz bin lira ödeyecekti. Osmanlı Devleti'nin kısa zamanda kazandığı bu zaferden ne yazık ki, Avrupa devletlerinin Yunanlıları himayeleri yüzünden önemli bir fayda sağlanamamıştır.

Aşağıdaki muhtıralarda Yunanlıların bu tazminatı ödememeleri için, Avrupa devletlerinin baş vurdukları hileleri göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

HATIRAT-I SENİYYE

Evvelki Cuma günü, Fransız elçisi Zâtı Şâhâne tarafından huzura kabul buyrulduğu sırada Yunan meselesinden söz edilmiştir. Fransız elçisi **«Bâbı-âli'nin ileri sürdüğü teklifler uygulanamaz. Çünkü Yunan halkı Devlet-i Aliyye'nin işgal ettiği yerlere tekrar dönmedikçe, sermaye sahipleri Yunanlılara güvenemediklerinden, fazlaca borç para veremiyeceklerdir. Bu sebeple Devlet-i Aliyye işgalinde bulundurduğu yerleri tahliye etmelidir. Ve ancak bunun üzerine Devlet-i Aliyye, Avrupalı sermaye sahipleriyle istikraz (borçlanma) akdine girişebileceklerdir. Bu borçlanma, Yunanlılardan alacağı tazminat parasına karşılık gösterilebilecektir. Yoksa Yunanlı züğürt olduğundan tazminat parasını bir defada ödemesinin ihtimali yoktur. Bâbı-âli harp tazminatı meselesinde ısrarda bulunmakta ise de Yunanlının durumu da malûmdur»** demiştir. Bu sözleriyle elçilerin bu işi çözümleyemeyeceklerini, anlatarak ustaca Yunanlıları korumak istemiştir (...)

(1) B.B. Arv. Yld. Evr. Ks. 8 NO: 2229 Zrf NO:77

MUHTIRAİ HÜMÂYÛN

Yunan savaşı şehitleri ve onların dul ve yetimleriyle askeri malûllere yapılan zamlarla, sergi açıldığına dair nutku hümâyûn

(Nutku Hümâyûn Müsveddesi)

Yunan Savaşı'nda devlet ve memleketimizin şan ve şerefini korumak için can veren muhterem şehitlerin yetim ve dullarıyla, aldıkları yaradan malûl kalan gazilere bağlanan maaşlara özel zamlar yapıldı-

ğı gibi, başkaca bir yardım yapmayı tasarlıyorum (...)

İşte, bugün, bu sergiyi bu münasebetle açtık. Osmanlı tahtına cülûsumdan beri, her ne zaman bir âfetle zedelenmiş muhtaçlara yardım etmek istedimse, halkımız bana uymakta gerçek bir gayret göstermekten geri durmadı. Anadolu'da, daha önceki tabiî âfetler, İstanbul'daki deprem ve büyük yangınlarla seller yüzünden yardıma ihtiyacı olan zavallılar hakkında gösterilen insanî duyguları takdir eylerim.

İşbu sergi münasebetiyle Almanya İmparatoru, Avusturya İmparatoru, İran Şahı, Fransa Cumhurbaşkanı'nın gösterdikleri cömertliğe içten teşekkür ederim. En çok hoşnut olduğum, dedelerimizden miras kalmış âlicenaplığın ve insanî fazîletlerin açık belirtilerini şimdiye kadar daima memleketimizde görmekte olmamdır. Bunun için bahtiyarım. Halkımızın temiz yürekle devlet ve memleket sevgisi ve bağlılığını ispatlayan ve perçinleyen üstün ahlâkının, şimdi ve gelecekte (İlâ Maşaallâhü Teâlâ) sürüp gideceğinden şüphem olmadığı için kendilerine hayır dua eylerim.

B.B. Arş. Yld. Evr. Ks. İ No: 156/28 Zrf. No: 156

MUHTIRAİ HÜMÂYÛN

Arnavutluk Ahalisine Hitaben Yazılmış Beyannamei Hümâyûn

(...) Arnavutluğun bir idare altında müstakil bir vilâyet olarak birleştirilerek, yeni bir hükûmet kurulmasını Arnavutların istemekte olduklarına dair şu aralık, bir söylenti çıkmıştır

«Hükümdarlara ilham olunur» mealindeki ha-

dîsi şerifle sabit olduğu gibi, bu söylenti kulağımıza geldiğinde, bir türlü doğruluğuna, yani bütün Arnavutluk ahalisinin böyle bir istekte birleştiklerine kalben inanamadık.

Çünkü: İşbu idare birleşmesi anlamının ne olduğu aşağıda ayrıntılarıyla açıklanacak sakıncaları ve tehlikeleri düşünebilen Arnavutlar, hiç bir vakit, böyle fesatçı ve korkunç bir fikir ve teşebbüste bulunamazlar. Bu niyette bulunanlar varsa, onları en büyük düşmanları bilip katilleriyle dahi teselli olamazlar.

İdarenin birleştirilmesi anlamı pek geniş ise de, bu mânânın özü ve sonucu şudur: Meselâ Manastır, Kosova, Yanya, İşkodra vilâyetleriyle bunlara bağlı sancakları devletten ayırıp, ayrı bir vilâyet şekline koymak ve diğer eyaletlerde yürürlükte olan şer'i usullerle nizamlara aykırı kötü bir idare yerleştirmek demek değil midir? Bu sakat düşüncedeki beş-on fesatçının şu gayrimeşru' teşebbüste bulunmaları sebebinin ne gibi gizli düşmanlığa dayandığını biliyor musunuz?

Arnavutluk, karadan Avusturya ve Yunanistan, denizden de İtayla ile çevrili bulunmaktadır.

(...) Yabancıların aldatıcı va'dlerine; yaratılışları icabı, gayrimeşru' çıkar ve hırsları nedeniyle dayanamayıp kapılan ahmaklar, pek çok fırsat ve bahanelerle sureti haktan görünerek devletten ayrıldıktan kısa bir müddet sonra sizleri, âdetleri âdetlerimize, tabiatları tabiatlarımıza, yaşayışları yaşayışlarımıza uymayan hükûmetlerin idaresine sokmak niyetindedirler. **Tepedelenli Ali Paşa'nın idaresinden çıkıveren tehlikeli durumla sabit olmaz mı ki içinde bir çok müslüman bulunan Ağrıboz ve Mora ile çevresi Rumların eline geçip bir Yunan Dev-**

leti ortaya çıkıverdi? **Ve idareyi birleştirme düşüncesine bağlı olma yanlış fikri değil midir ki, Kırımlıları Osmanlı Devleti'nden ve Dağıstan halkını da bağlı oldukları devletten ayırıp yabancıların lokması yaptı?**

Bu hırslı ve gayrimeşru' çıkarlara yatkın kötü düşünceli fesatçıların fikirleri de bu yoldadır ki; akıl almaz ve gayrimeşru bir takım ahmakça ve aldatıcı va'd ve sebeplerle buralarını azar azar Osmanlı idaresinden ayırdıktan sonra din, devlet ve vatanlarına hâinliği şahsî çıkarları için irtikâp etmektedirler.

Böylesine yalan ve hilelere iltifat edilmezse, bu fesatçıların düşünceleri sonuç vermez. Çünkü bir çobanın yönetimindeki bir sürüden birkaç koyun ayrılınca elbette kurda lokma olur. Ve bir misal daha hatıra geliyor ki; yaş olsun, kuru olsun iki üç değneği bir araya getirip bir vuruşta kırmak mümkündür. Fakat yirmi otuz kadar değneği bir araya getirir isek hepsini birden kırmak güç değil midir?

Osmanlı Devleti bu yerleri dereler almayacak kanlar döküp, nice nice sıkıntılar ve güçlükler ile fethe muvaffak olduğundan, bu vilâyetlerin yabancıların ellerine geçmesine nasıl razı olabilir?

Müslümanların halifesi olduğumdan hepinizin babası sayılırım. Huzur ve rahatınızın bozulmaması için uykumu, rahatımı ve her türlü arzularımı terk eyledim. Müslüman olan evlâtlarımın bir bölümü olan Avrnavutları babalık himayemden nasıl uzaklaştırabilirim? Böyle aldatıcı fikirde bulunan beş on kadar vatan hâininin fesat ve telkinlerine kulak verilmesin... Zira; bunlar hem kendilerine ve hem de devletleriyle birlikte soylu bir kavme zulm etmek alçak düşüncesinde bulunduklarından ve sizi o maksatla fesatçılara yakınlaştırmak isteyenlerden (Bu-

rada Hud sûresinin «Zâlimlere yaklaşmayın ki, vücudunuza ateş yapışmasın. Sizin Allah'tan başka dostunuz yoktur. Zalimlere yakınlaştıktan sonra size hiç kimse yardım edemez.» mealındaki 113. cü âyeti kerîme yer almaktadır.) âyâtı celîlesiyle sakınmanızı isterim. Ve tekrar ederim ki; şu fesatçı düşüncelerde bulunan, beş on kişiden ibarettir. Yoksa umum Arnavutluk halkı bugünkü idareden memnundurlar. Öyle idareyi birleştirme istemezler. Sadakatlerinden ötürü bağlı oldukları devletin uygun gördüğü idareden hoşnutturlar.

Geçenlerde sizlerden bazılarının mühürleriyle aldığım arîzede «Biz devletimizin idaresinden her şekilde razı ve hoşnuduz.. Bu düşüncede bulunan beş on fesatçıdan ibarettir.» diye açıkça yazılı olmasıyla sabittir.

Gerçek şudur ki, bu fesatçılar, Devlet-i Aliyye'nin böylesine gaile içinde bulunduğu bir zamanda bir kötülük çıkarıp devlet ve vatanlarını tehlikeye atmak istiyorlar. Bu gibi adamlara yalnız devletleri değil, sizin de sadakatınızdan ötürü lânet edeceğiniz kesindir. Vaktin sultanına itaatın farz olduğu (Burada da Nisâ sûresinin «Ey inananlar! Allah, Resulüne ve emîrlerinize itaat ediniz» mealindeki 59. uncu âyet-i kerîme yer almaktadır) âyet-i celîlesiyle sabit ve ülülemir de kesinlikle vaktin sultanı değil midir?

O halde bulunduğu idareyi beğenmeyip, istediği gibi bir idare kurmaya çalışmak, pâdişahın emirlerine karşı durmak isteyenler hakîkatta Saltanat-ı Seniyye'den ayrılmak istediklerinden bu gibi fesatçılar (Burada «Ümmetim sapıklıkta asla birleşemez. Allah'ın kudreti toplum ile beraberdir. Toplum ve çoğunluk nerede ise ona uyunuz? Her kim ayrılırsa

cehennem ateşi tarafına ayrılmış olur» mealindeki hadîsi şerif yer almaktadır.) hâdîsi şerifine göre yalnız dünyada değil âhirette de azap göreceklerdir. Vaktin sultanının emirlerine itaat ve boyun eğme, âyetlerle sabit olduğu ve buna dair pek çok hadîsi şerifler de bulunduğundan içinizdeki âlimlerden sorarsantz (Burada da «Hakkı saklayanlar şeytandır» hadîsi yer alıyor.) mealindeki hadîsi şerifin tehditlerine karşı bu gerçeği saklayamazlar.

Bazı söylentilere göre idarenin birleştirilmesi aldatıcı düşüncesinde bulunan fesatçılar, dalavereden uzak, saf ve temiz yürekli Arnavutlara; «Devlet-i Aliyye memleketi parça parça yabancı devletlere terk etmektedir. Arnavutluğu da terk edecektir. Böyle bir durumla karşılaşmamak için, geliniz idareyi birleştirelim; vatanımızı düşmanlardan kurtaralım» gibi birtakım aldatıcı yalanlarla sizleri kandırmaya çalışıyorlarmış. Dikkatle ve ibretle bakınız ki bu sözler şeytanlık ve mel'unluk değil midir?

Saltanat-ı Seniyye mukaddes haklarına zerre kadar halel gelmemesi ve düşmana bir karış yer vermemek için Sırbistan, Karadağ, Romanya ve Rusya ile ne kadar savaşlar yaptı ve kan döktü? Bu devletler her taraftan memleketi işgal ederken bir taraftan da ayaklanmalar çıkmıştı. Komutanların kötü tedbirleri ve idarelerinden ötürü (bunlar âhirette görecekleri büyük azaplardan başka dünyada da rütberi alınıp sürgüne gönderilmişlerdir,) yenilmelerinin sonucu, Devlet-i Aliyye çok kuvvetli büyük devletlerin ısrarı ile Berlin'deki konferans üzerine bu kayıplara uğradı.

Ve görülmüyor mu ki; şimdi de Berlin konferansının belâlarından Yunanistan ile sınır meselesinde Saltanat-ı Seniyye ehveni şerri seçmeye çalı-

şıyor. **Devletler, Saltanatı Seniyye'yi Yunansitan ile başbaşa bırakıp, varın kozunuzu paylaşın, biz size yer verin demekte isrardan vaz geçtik. Yer verip vermemekte serbestsiniz, demiş olsalar, ve işe karışmasalar, acaba Yunanistan'a bir karış yer vermek mümkün müdür?**

Karadağ ve Sırbistan'a verilen yerler dahi hep devletlerin dayanılamıyacak ittifak ve israrlarından ileri gelmedi mi? Bunların hangisini devlet isteyerek yaptı ki, yine bir takım cömertlik göstermek istesin? Bosna'nın işgali dahi yine Berlin konferansında bulunan devletlerin kararıyla olmamış mıdır? Böyle olduğu halde yine, Devlet-i Seniyye bu plânın savuşturulmasına ne zamandan beri uğraşmaktadır? Nihayet bu işgalin geçici olduğundan söz ederek, Avsuturya'ya harp ilân edilmesi hakkında, devletler tarafından öğüt yollu tehditlerle, Saltanat-ı Seniyye Avusturya ile uğraşmaktan men edildi. Yoksa henüz savaştan yeni çıkmış ve bir çok felâketlere uğramış iken nasıl olursa olsun deyip savaş ilânını göze almıştı.

Yukarıda açıklandığı gibi, zararlı olan idareyi birleştirme düşüncesiyle fesatçıların ahmak, aldatıcı hilelerine gelince: «**Biz her işimizi şer'i şerif ile göreceğiz» diyorlarmış... Bu vilâyetlerle bunlara bağlı sancak ve kazalara varıncaya kadar naipler (kadılar) ve müftüler Saltanat-ı Seniyye tarafından tayin edilmiyorlar mı? Şer'iye mahkemelerine müracaatlara engel olunuyor mu? Müftülerden fetva istiyorlar da vermiyorlar mı? Kadılar ya da müftülerden yolsuz hareketlerde bulunanlar varsa ahali tarafından şikâyet olunduğu vakit azl ile yerlerine diğer uygun olanlar tayin olunmuyor mu? Taraflar biz dâvâmızı şer'an görmek istiyoruz; diyorlar da hükûmet ta-**

rafından hayır; nizamî mahkemelere müracaat olunmalıdır» cevabı mı alınıyor?

Yine bu fesatçılara denmiş olsa ki; Sırbistan ve Karadağ ile savaşa tutuşulduğu zaman neden gelip, Devlet-i Aliyye ile birlikte savaşmadınız? **İçinizden bazıları gelip, komutanlara muharebe edeceğiz diye müracaat ettiklerinde iyi karşılandıkları ve ellerine pek çok yeni silâhlar verildiği halde bazılarının firar ettikleri ve ellerindeki yeni silâhları yağma ve gasbederek savuştukları unutuldu mu?**

Bunların sözelrine aldanıp ta bu kadar gaileler arasında, bağlı olduğunuz devlete zarar vermeye çalışan ve vatanınızı tehlikeye atmak isteyen vatan hâinleri ve çıkarcıların ellerinden kurtulmamak akıl ve hakîkata aykırı değil midir?

Bu gibi vatan hâinlerini ve fesatçıları kendi ellerinizle tutup hükûmete teslim etmenizi ve halifenize her bakımdan bağlanmanızı size emir ve tenbih ederim.

«Eğer biz bunlara karşı koyamayız.» diyecek olursanız işte sadece vatanınızın tehlikelerden korunmasıyla bunların şer ve günahlarından muhafazası v emeşru' haklarınıza sahip olmanız için askerlerimi o tarafa sevk ettim. Bu yolda onlardan nasıl yardım görceeğinize ve onlara sahip olacağınıza kesinlikle şüphem yoktur.

(...) Buna göre dakika geçirilmeden bu gibi fesatçı düşünce sahiplerini, hâin ve şerirleri ellerinizle tutup hükûmete teslim ediniz, emrini tekrar ve böylece dünyada saadet ve huzur ve rahata erişeceğinizi temin ve ihtar eylerim.

B.B. Arş. Yld. Evr. Ks. 9 NO: 2637 Zrf. NO: 72

MUHTIRAİ HÜMÂYÛN

İslâm mezhepleri arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesiyle aralarında birlik sağlanması için mahrem bir lâyiha düzenlenmesi hakkında pâdişah tarafından âlimlerden birisine (Cemaleddin-i Afganî'ye yazılmış olduğu sanılmaktadır) yazılan Muhtırai Hümâyûn

Protestanlar ile katolikler arasındaki anlaşmazlığın nelerden ibaret bulunduğunun açıklanması isteği üzerine, Ortodoks papazı kendisini bu anlaşmazlığı ortadan kaldırmak, Bulgar, Rum ve Ermenileri papaya bağlamak için Rum patriğine verilmek üzere bir muhtıra kaleme almakta olduğunu bildirdi Papaza bu ihtiyarlık çağında politika ile uğraşmasının sebebi soruldukta: Familyalarının (Bu kelime hıristiyanlar için aile anlamında kullanılmaktadır,) pek eski olduğunu, daima devlete sadakatli, bağlı olduğunu, bunun Cevdet Paşa tarihinde bile yazılı bulunduğunu, Cevdet Paşa'nın da bunu tasdik ettiğini ileri sürdükten sonra, Şevketmeap Efendimiz:

— Mademki, familyanızın devlete sadık olduğunu belirtiyorsunuz. Familyanızdan en son siz ve oğullarınız kalmıştır. Sizin ve oğullarınızın da devlete sadık kalacağınızı ümit etmek isterim. **Papaya ve patrike mektup ve muhtıra yazmak istemenizin; yani hıristiyan milletleri bir noktada toplama hususunda gayret göstermenizin, halifelik, hanedanı âl-i Osman ve İslâm devletine ne derece zararlı olacağını bilmeniz gerekir.** Siz ihtiyarladınız. Bir ayağınız çukurda... Böyle şeylerle uğraşmamanız yerinde olur.

Ferman buyurmaları üzerine.. İhtiyar papazın:

— Asıl ihtiyarlık çağında bu gibi hususlara çalışmak lâzımdır.

Karşılığını vermesi üzerine, Zâtı Şâhâne:

— **Ortodoks mezhebinde bulunan, papayı tanımayan ve pek çok nüfusu bulunan Rusya, şu tasarlanan uyuşmanın dışında kalır mı?** Bunun üzerine papaz «Gerçi öyledir. Rusya imparatorları kendi taraftarları üzerindeki nüfuzlarını korumak isterlerse de bunca milletler yani Rum, Ermeni, Bulgarlar ve diğerleri papaya bağlı oldukları halde, Ruslar bir zaman politikalarını gerçekten değiştirirlerse de en sonunda uymak zorunda kalacaklardır.» cevabını vermiştir.

Adı geçen ortodoksun işbu sözleri hıristiyanların birleşmesi maksadiyle ileri sürülmüş olmakla beraber, kendi yararları bakımından bundan daha iyi bir şey olamaz.

Ermenilerle Bulgarların da bu düşüncede olduklarını belirleyen yukarıdaki sözleri açıklayıcı hususlar aşağıda belirtilmiştir. Şöyle ki: Bulgaristan'da ve Selânik çevresinde beş altı seneden beri katolik olanlar artmış ve halen çoğalmaktadırlar. Geçenlerde Ermeni katolik patriki Azaryan, sanki devlete hizmet ediyormuş gibi müracaatla her ay kendisine beş on bin kuruş kadar az bir para ayrılır, Ermenilerin bulundukları yerlere papaz ve öğretmenler göndermesine izin verilir, ve Hükûmeti Seniyye'nin himayesine mazhar olursa Ermenilerden bir çoğuna katolikliği kabul ettireceğine, böylece Ermeniler arasında ayrılıklar çıkaracağına aslı, esası olmayan fitne fesatlarının önüne geçeceğine dair kısa bir muhtıra takdim eylemiştir. Patriki ürkütmemek için daha sonra cevap verileceği söylenerek iş askıda bırakılmıştır.

Hıristiyanların İslâmlar aleyhindeki teşebbüs ve hareketlerini belgeleyen bir olay geçenlerde Bitlis'te cereyan etmiştir. **Bitlis vilâyetinden bildirildiğine göre, Ermeniler bir takım bayağı ruhlu, alçak yaratılışlı ve hıristiyanlığa yatkın müslümanlara para ve kız verip hıristiyanlaştırmıştır. Sonra müslüman görünerek askere gitmişlerdir. Askerlik muamele işlerini öğrenmişlerdir.** Durum Dahiliye Nazırlığı gibi resmî bir makamdan özel olarak arz edildiğine göre; **kötü adamları eksik olmayan Halep'te memurların dikkatsizliğinden yararlanarak, yahut bunları kandırarak hıristiyanlardan yüz elli kadarı, müslümanlar gibi usulen asker olduktan sonra Girit adasına sevk olunmuşlardır. Orada askerlik müddetlerini tamamladıktan sonra tezkere terk edip, askerlik hizmetinde kalmışlar; böylece Girit tümeninde çoğalmışlardır; bunların daha sonra ihtilâl ve fesada teşebbüsü tasarlamaları, iç yüzlerini gösterir.**

Gerçi bu kötülükleri önleyecek gerekli tedbirler alınmış ve alınmakta ise de haber alınamayan diğer bir takım fesatçıların var olması ihtimali yok demek değildir. Kısaca Rum, Ermeni, Bulgar ve diğerlerinin ötedenberi ve daima müslümanlar aleyhine teşebbüslerde bulundukları âşikârdır.

Hıristiyanların müslümanlar aleyhindeki zararlı teşebbüs ve niyyetlerine karşı müslüman milletlerin birlik ve beraberlikle kuvvetlenmesi ve güçlenmesi lüzumu şüphe götürmez bir gerçektir. Allah'ın açık emirlerine göre müminler kardeştir. Kıblemiz de Kâbe'dir. Müslümanların ayrı ayrı yerlerde bulunmaları, İslâmın birlik ve beraberlik içerisinde olmasına engel değildir. İslâmların birleşmesinin hıristiyanların birleşmesinden daha kolay olacağı da açıktır.

Tarihlerde yazılı olduğu üzre cennetmekân Sultan Selim Han şu muhkem kaziyyenin gerçekleşmesi yüce maksat ve niyyetiyle İranlılar ile savaşmış, şah İsmail ile büyük bir cenge girişmiştir. **Ne yazık ki; o vakit İstanbul'daki fesatçıların fesatları, kesin sonuç almaya engel olmuştu.**

(...) İranlılar da İslâm oldukları ve kıbleleri de bizim gibi kâbe olduğu halde, şu mezhep ayrılığı yüzünden müslümanlar aleyhinde çalışan Ermeni fesatçılarını korumakta ve himaye etmektedirler. Geçenlerde burada suçluluğu tahakkuk eden Ermeni fesatçılarından Vahram, yakayı kurtarmak için İran'a kaçmış ve ne yazık ki İranlılar tarafından iyi karşılanmıştır. Şimdi posta idaresinde kullanılmakta oldukları halde, Anadolu'da, şurada burada fesat çıkaran, cinayetler işleyen fesatçı ve câniler de İran'a savuşmakta ve maalesef İranlılar tarafından himaye görmektedirler. Şu üzücü duruma karşı ciddî çare ve tedbirler almanın lüzumu meydandadır.

Zâtı Fâzılaneleri (üstün âlim kişiliğiniz) İslâm memleketlerinin pek çoğunu gezmiş ve İran'da bir zaman kalmışsınızdır. Sünnîleri toplayan dört mezhep ile Şiîler arasındaki farkları pek incelemiş ve kavramış durumdasınız. Avrupa'da da bir zaman kalmış ve umumi durumu hakkıyla kavramış bulunuyorsunuz. Arzuyu Âlileri (pâdişahın arzusu) İslâm birliğinin oluşmasından olduğunu da yakından öğrendiniz. Vaktiyle siyasetin incelikleri kavranamadığından bir sonuca ulaşmayan teşebbüslere yeniden başlanılmalıdır. Meselâ; bizim âlimler ile Şiâ âlimlerinden bir iki kişi dâvetle bir cemiyet kurulup mezhep ayrılıkları giderilmeli. Ve belki de büsbütün ortadan kaldırılmalıdır. Daha sonra Almanya'da olduğu gibi, İran hükümdarları İran'da hükmetmekle

beraber, askerin komutası Hilâfet makamında olmak üzere, İslâm birlik ve beraberliği vücuda getirilmelidir. Memleketin bazı yerlerinde ve diğer yerlerdeki müslümanların mezhep ayrılıkları kaldırılarak «Mü'minler kardeştir» mealindeki âyet-i kerimenin yüce hükmü uyarınca İslâmların birlik ve beraberliğinin mümkün olup olamayacağının inceden inceye düşünülerek bu iş hakkında hatırlayacakları çare ve sebepleri içine alan ayrıntılı bir lâyiha düzenleyip takdimi... Bu iş için evinize gelip gidenlerin, kısaca hiç kimsenin, bilgi edinmemesine yalnız lâyihayı yazacak kâtip ile Zâtı Âlilerinin bilmesi Matlûbu Âli (pâdişahın isteği) olduğundan böylece çok mahrem olarak lâyihanın düzenlenip takdimine itina ve dikkat edilmesi.....

B.B. Arş. Yld. Evr. Ks. İ No: 156/25 Zrf. No: 156

MUHTIRAİ HÜMÂYÛN

İtalyanlar ile İngilizlerin Libya'ya girmek için Fransa ile Devlet-i Aliyye'nin arasını açmak istediklerine dair muhtıra ile Libya'nın imarı hakkında tâlimatnâme

Bir zamandan beri İtalyanlar ile İngilizler arasındaki yakınlaşmanın sebebi Kemal Bey'ce (vali) tamamiyle bilindiğinden velinimet pâdişahımız emin bulunuyorlar. **İngilizlerin, fetihlerini askerleriyle değil, para ve diplomatlarıyla başarmakta oldukları herkesce bilinmektedir.** Hatta Musavva ve Kısadya'ya İtalyanları sevk etmeleri, Kongo hakkında sözleşmelerle ileride onları para ile iğfal edip, adı geçen yer-

lere girmek istemeleri de dikkat çekicidir. Bundan başka hiç şüphe edilmemelidir ki; bu defa da, Fas hükûmetine bağlı olan Cebelüttarık Boğazı'nın karşısındaki adaları ellerine geçirmek isteyeceklerdir.

(...) İngilizler, aç gözlerini Bingazi'ye dikmişlerdir. Hatta burasını Mısır'ın idaresine sokmak istemeleri, hâin maksatlarına yarayacaktır. Oraya yakın bir limana bir kaç kurmay subay gönderme teşebbüsünde bulunmaları, bu niyyetlerini açıkca göstermektedir. Bu günlerde süratli harekete geçmemelerinin sebebi, politika icabı bir çok şeylerle meşgul olmalarından ileri gelmektedir. Bu işlerden bir ikisini gerçekleştirip meşguliyetlerini hafifletirlerse, derhal oralarda harekete geçerek Saltanat-ı Seniyye'yi rahat bırakmayacakları tahmin buyrulmaktadır. Gerek İtalyanlar ve gerek İngilizler dost görünerek, Fransızların hududu tecavüz etmekte olduklarını ve sınırların korunması lüzumundan söz edip, Fransa'nın yardımından Devlet-i Aliyye'yi mahrum bırakmak maksadıyla, Fransa ile Devlet-i Aliyye arasında Tunus sınırında bir mesele çıkarmak istemelerinin içyüzü padişahımız efendimizce bilindiğinden mesele çözümlenip zararlı teşebbüslerin önü alınmıştır. Bâb-ı-âli'nin politikası ise tam tersine onlara uygun bulunuyordu. İtalyanlar, bir kaç defa Libya'ya sevk etmek üzere Sicilya'ya asker yığmışlarsa da, derhal, Libya'ya asker sevk olunmuş, Fransızlar da yardım ettiklerinden İtalyanlar bu teşebbüsün kan dökülmeden mümkün olamayacağını ve bunun da zamanı olmadığını anladıklarından Sicilya'dan askerlerini geri çekmek zorunda kalmıştır. İtalyanların, Trablus'taki konsolosları vasıtasıyla, bir fesat çıkarıp tebeasını korumak bahanesiyle Trablus'a donanma göndermeleri akla gelebilirse de, İsmail Kemal Bey

gibi kudretli bir kişiden Libya'da her türlü gelişme ve terakki eserlerinin görülmesi beklenmektedir ki; bu da saldırganları umutsuzluğa düşürecektir. Bunun için Trablusgarp vilâyeti düşmana karşı müdafaa olunabilecek bir duruma getirilinceye kadar gayet ihtiyatlı ve becerikli idare edilmelidir. Fransızlar ile İtalyanlar arasındaki rekabetten faydalanmak lâzımdır. İdarede, Fransızlar ile iyi geçinilirse İtalyanlardan daha çok emin olunacağı da âşikârdır. Bununla beraber İtalyanların hırsı ve aç gözlülüklerini azdırarak, nasıl olursa olsun, harekete geçmelerine fırsat verilmemesi çok yerinde olacaktır. Bunlar da adı geçenin görüş ve dirâyetine havale edilmiştir.

TRABLUSU-GARP VİLÂYETİNİN İMARI, GELİŞMESİ VE GÜÇLENDİRİLMESİ HAKKINDA ZÂTI ŞÂHÂNENİN HATIRLARINA GELEN MÜTALAATI SENİYYE'Yİ HÂVİ TÂLİMAT SURETİ:

Madde 1 — Yeni askerî islahat uyarınca tâlim (askerî eğitim) dahil olduğu halde Trablusu-garp vilâyeti ahalisi kur'a usulü ile askerlik hizmetiyle yükümlü tutulmalıdır. Süvariler üç, piyadeler iki sene askerlik yaparlarsa çok sayıda yetişmiş asker bulunacaktır. Bu da halka kolay gelecektir. Mümkün olduğu takdirde süvari ve piyadelerin hizmet müddetleri böylece belirtilmelidir. Askerî elbiseleri de sarıklı Zühaf alayı elbisesine uygun olarak, gösterilecek nümuneye göre, **şehirde çıkan kumaştan yaptırılmalıdır. Mahallinde dikimhane tesis olunarak sözü edilen askerlerin elbiseleri orada dikilmeli.. Ayakkabıları da mahallinde yapılmalıdır. Süvariler için beygir**

takımları da gerek oradaki saraçlar ve gerek buradan gönderilecek ustalar tarafından savaş fennine elverişli olarak yapılmalı ve hazırlanmalıdır.

Madde 2 — Vilâyet ahalisinin Hükûmet-i Seniyye'ye olan sevgilerinin kuvvetlendirilmesiyle, vilâyete her hangi yönden ve meselâ İtalyanlar tarafından bir hücum ve saldırı yapılırsa, dışardan asker sevkine lüzum kalmadan, memleketteki mevcut kuvvetlerle müdafaasının mümkün olabilecek duruma konulması...

3 — Şehrin güvenlik ve asayişini korumak için mükemmel şekilde düzenlenmiş yeteri kadar polis ve jandarma teşkil edilmesi...

Madde 4 — Vilâyetin buraya uzak olması nedeniyle, küçük gemilerle torpitoların, top, tüfek ve diğer silâhların onarımı için getirilmesi mümkün değildir. Bunların tamirleriyle diğer ayrıntılı işlerin yapılması sağlanmalıdır. **Silâhlar için lüzumlu fişeklerin de orada imâlinin pek çok faydaları vardır. Küçük gemilerle torpito, top, tüfek ve diğer silâhların tamirine, fişek imâline, kovanları boşalan fişeklerin doldurulmasına yarayabilecek ve içerisinde küçük bir havuz bulunacak, tersane ve tophane biçiminde bir imalâthane tesis edilmelidir.**

Madde 5 — Sahillere düşman hücumunun önlenmesi için sabit torpitoların eksiklerinin tamamlanmasıyla, gereğinde müteharrik torpitolar kullanılarak ateş edilebilmesinin temini... Kısaca oradaki sabit ve müteharrik torpitoların düzenlenmesi, eksiklerinin sağlanmasıyla kullanılabilecek duruma konulması... Kurmay subaylar tarafından belirlenecek noktalara yeniden istihkâmlar yapılması...

Madde 6 — Askerî kışlaların kullanılabilecek, elverişli mükemmelliğe getirilmesi... Ahalinin yardımıyla istihkâmların eksiklerinin tamamlanması... Bir saldırı halinde gerçekten savunulabilecek duruma konulması... Kurmay subaylar tarafından belirlenecek noktalara yeniden istihkâmlar yapılması...

Madde 7 — Mahallinde belediyeler kurulması... Nizami mahkemeler teşkili... Kaza ve sancak teşkiline lüzum olan yerlere kaymakam ve mutassarrıflar tayini..

Madde 8 — Güvenlik ve asayişin temini... Gümrük muamelelerinin ve ticaretin kolaylaştırılması... Ahalinin akşamları gezinme yerlerinin hazırlanması için Trablusu-garp sahilinde liman ve rıhtım yapılması...

Madde 9 — Her türlü kaçakçılığın önüne geçilmesi için gümrük binalarının islahı... Vilâyet sahillerinin muntazam ve derli toplu duruma konulması... Hükûmet konağının da düzene konulması...

Madde 10 — Valinin sahilleri devir ve teftişe çıkması için vilâyet emrinde bir vapur bulundurulması...

Madde 11 — Memlekette küçük bir itfaiye teşkilâtı kurulması...

Madde 12 — Trablusu-garb'e doğrudan doğruya ve dolayısıyla ilişiği olan devletlerle, ilişiği olmayan, yahut Rumeli hattında olduğu gibi imtiyazı gelecekte başka bir kumpanyaya devir etmemek şartıyla teşkil olunacak bir anonim şirket vasıtasıyla Trablusu-garp'te sahile kadar ticareti sağlayacak bir demiryolu hattı yapılması...

Madde 13 — Trablusu-garp vilâyetinde ticaretin gelişmesini sağlamak için lüzumlu şoseler yapılmalıdır.

Madde 14 — Uzak olan sancak ve kazalara telgraf, yakınlarına da telefon hatları çekilerek merkeze bağlanmalıdır.

Madde 15 — Şimdilik Bingazi ile Trablusu-garp arasında posta işletilmesi ve telgraf hattı çekilmesi...

Madde 16 — Trablusu-garp ile İstanbul arasında muntazam posta işletilmesi için çalışmaların tamamlanması...

Madde 17 — Mahalli postahanenin mükemmel bir duruma konulması...

Madde 18 — Halkın rahatını sağlamak ve medeni eserleri geliştirmek için şehrin içinde omnibüs işletilmesi...

Madde 19 — Şehrin münasip bir yerine saat kulesi yapılması... Ve zevalde kendi kendine saat ayarı yapmaya yarayacak âletler konulması...

Madde 20 — Trablus'ta bir çok yabanî zeytin ağacı vardır. Bunlara önem verilip ağaçların islahına teşebbüs olunmalıdır. İşbu ağaçların Girit'ten getirtilecek işçiler vasıtasıyla aşılanıp zeytin ve zeytinyağı ticaretinin kurulmasıyla vilâyet gelirinin çoğaltılması...

Madde 21 — Eski Trablusu-garp valilerinden Fosfor Mustafa Paşa tarafından arz ve ifade edilmiş olduğu gibi dağlarda kendi kendine yetişen ve top-

lanarak hayvanlarla nakledilmekte olan ve senelik 200,000 lira (yaklaşık 170 milyon lira) kadar ticareti yapılan Halfa otu için gayret edilir, emek harcanırsa ticareti üç kat artacağından halfa ticaretinin daha çok canlandırılıp geliştirilmesi...

Madde 22 — **Fil dişi, Kum altını, sedef, deniz kaplumbağası, inci, mercan gibi bazı maddelerin ticareti vaktiyle Trablusu-garp'te olduğu halde başka yerlere intikal etmiştir.** Orada çıkan âdi sedef ve Arusk adında iki çeşidi bulunan sedef ile, yine oranın ürününden olup Bağa denilen deniz kaplumbağasının ticaretteki yeri önemlidir. Avrupa'dan araç ve gereç getirtilip dalyanlar kurularak dalgıçlar tarafından fenne uygun şekilde elde edildikten sonra ihraç edilirse ticareti genişleyip gelişecektir. Ahali bu usule alıştırılmakla beraber diğer gerekli tedbirler alınıp yukarıda belirtilen çeşitli ticaret mallarının intikal ettikleri yerlerden tekrar Trablusu-garp'e alınması...

Madde 23 — Trablusu-garp'te at cinsinin ıslahı ve her türlü hastalıktan korunması... Hayvanların veterinerlik usullerine uygun olarak çoğaltılma tedbirlerinin alınması...

Madde 24 — Orada su azdır. Su ihtiyacının mümkün olduğu kadar kaynak sularının kanallarla akıtılmasıyla temini... Arteziyen kuyuları kazılıp su elde edilmesi... Ayrıca ziraatın gelişmesi için ciddî tedbirlere girişilmesi...

Madde 25 — Trablusu-garp'te yaban ağaçları çok olduğu halde kereste kullanılmamaktadır. Kereste ticareti emniyet altına alınmalıdır. Deve kuşları, Avrupa'da olduğu gibi, bazı çiftliklerde beslenip tüy-

lerinden yararlanma ve ticaret yolu temin edilmelidir.

Madde 26 — Zenginler, mümkün oldukça, çeşitli yatırımlara teşvik edilerek bu yolda halkın servetinin

Madde 27 — Ahaliyi korkutmadan nüfus yazımı yapılması... Yazım sırasında Arapları sınıflandırmanın esas sayılması...

Madde 28 — Devlet-i Aliyye'ye ait olan Hinterland arazisi, devletin tasarruf ve mülkiyet hakkı çok dikkat ve itinaya şayan maddelerdendir. Bu da Trablusu-garp'te ticaretin tesis ve genişlemesiyle icap eden yerlerde ahalinin sevgisini kazanmakla elde edilebilir. Esasen Borno hâkiminin, ötedenberi, hilâfet ve saltanat makamına pek büyük sevgisi vardır. Hattâ adı geçen hâkim ara sıra Atebei Ulya (saray) ya hediyeler takdim etmektedir. Orada cins ve pek güzel atlar vardır. Orada Arap atlarından güzel, genç, yüksek cins hayvanlar bulunmaktadır. Tüccarlardan bunların alış verişiyle uğraşan bir çok kişinin oraya daima gidip geldikleri haberi alınmıştır. Bu durumdan faydalanılmalıdır. Ve bir de yabancılar, şimdiden istilâ nazarlarını oralara kadar uzatmış bulunmaktadırlar. Hattâ evvelki sene Ziver Paşa, kölesini bir çok askerle birlikte oraya göndermiş, bir çok nüfus katledilmiş, pek çok mal yağmalanmış ve müslümanlar arasında katiller çıkmasına sebep olunmuştur. Trablusu-garp vilâyeti lüzumlu tedbirleri almalıdır. Gerekirse şimdi burada kullanılmayan çakmaklı tüfek gibi çeşitli silâhlardan Devlet-i Aliyye lehinde olanlara, müdafaa maksadıyle kullanılmak şartıyla, bir miktarı verilirse, tekrarlanması uzak bir ihtimal olmayan, bu gibi zararlı teşebbüslerin önü alınabilir.

Yani bu yol tutularak Borno bölgesinde devlet nüfuzunun kuvvetlendirilmesi, duruma ve maslahata muvafık olacaktır. Açıklanan esaslar alınacak tedbirler ve teşebbüslerle, yukarıda belirtildiği gibi Hinterland arazisinde devletin tasarruf ve mülkiyet haklarının korunması gerçekleştirilmelidir.

Madde 29 — Trablusu-garp'te idadi (orta dereceli okul) ve yüksek mekteplere şimdilik lüzum yoktur. Bu husus için ileride gereği yapılacağından, şimdilik orada yeteri kadar ilkokul, rüştiye (ortaokul) açılmalıdır.

Madde 32 — Yukarıda belirtilen müesseseler ile diğer hususların bazıları şirketler tarafından yapılabilirse de diğerlerinin vücut bulması pek çok para harcamaya bağlıdır. Mamaafih bu gibi hayırlı maddelerin gerçekleşmesi halinde harcanan paranın bir kaç katı yararlanılacağı da aşikâr olduğundan bu gibi maddeler için vilâyetten karşılık gösterilip vilâyet namına 400-500 bin liralık (yaklaşık 260-325 milyon lira) istikraz akdi (borç yapılması) imkânı bulunduğundan yukarıda açıklananların yapılması...

B.B. Arş. Yld. Evr. Ks. İ No: 156/35 Zrf No: 156

MUHTIRAİ HÜMÂYÛN

Nüfus Yazımı Hakkında Muhtırai Seniyye

Devlet-i Aliyye'de bir kaç defa nüfus yazımına teşebbüs edilmiş ise de istenildiği şekilde yürütülemediği muhakkaktır. Tahrir komisyonlarında bulunan **müslüman memurlar bir dereceye kadar uyuşukluk göstermişlerdir. Faaliyet eseri görülmemiştir.** İşbu komsiyonlarda bulunan **diğer cemaatlara men-**

sup memurlar kendi cemaatlarını çok göstermek, maksatlarına uygun bulunduğundan bu işte çok becerikli çalışmışlardır. Hatta bazı yerlerde bir kişiye iki tezkere vermek veya takma adla yazmak gibi davranışları görülmüştür.

Dördüncü Ordu Müşüründen alınan bilgiye göre; ordu dairesi içinde iki üç vilâyet teşkil edecek kadar nüfus yazılmadığı gibi; Irak'ta da iki üç milyon nüfusun yazılmadığı anlaşılmıştır.

Bu durum müslümanlara zarar vereceği gibi devlet hazinesine de zararlı olacağı bellidir. Bundan başka devlete pek çok zorluklar çıkmasına sebep olacaktır. Arabistan'da da, âdeta, hiç nüfus yazımı yapılmamış ve hatta resmen komisyonlar bile kurulmamıştır.

Rumeli'ye gelince: Orada da pek çok yanlışlıklar yapılmıştır. Bu yanlışlıkların sonucu olarak askerlik bakımından pek çok zorluklarla karşılaşılmaktadır. İkincisi; Rum, Bulgar, Sırp, Karadağ, Ulah gibi cemaatların arasında rekabet ve fesat bulunduğundan, despotların tayininde Bulgarlara karşı Rumlar da iddialara kalkıştıkları gibi, Sırp, Karadağ ve Ulahlar da bunlara benzer dilek ve istekte bulunmaktadırlar. Kısaca bu iddialar ve isteklerle de Bâbı-âli ve Mâbeyni-Hümâyûnu tâciz eylemekte ve zorluklar çıkarmaktadırlar.

Bir kaç sene önce Bulgar metropolitlerine verilen iki berat (nişan, rütbe ve buna benzer şeyler için devletçe verilen resmî belge) meselesi üzerine Rumlar kiliselerini kapayarak patrikin istifa etmesini, cenazelerin kaldırılmamasını ileri sürdüler. Her sene memleketin her hangi bir yerinde ufak bir uygunsuzluk çıkarsa ondan yararlanarak, Bulgarların işbu despot meselesine politika rengi verip bir kaç despot-

luk fermanı istediler. En son, işbu Yunan muharebesinde va'd ile geçiştirilmiş iken, Yunan savaşının sonunda Bulgarlar yine şiddetli isteklerde bulunacaklar ve bu istekleri yerine getirilmezse yeniden Rumlar ve Patrikhane hükûmete karşı zorluklar çıkarmak isteyeceklerdir. Sırplar ve Karadağlılar da Bulgarlara bakarak yine bir takım zorluklar çıkarmaya kalkışacaklardır.

Ulahlara gelince: Onlar kendi çıkarlarının Devlet-i Aliyye'nin çıkarlarına uygun olduğunu görmektedirler. Hatta Devlet-i Aliyye ile bir ittifaktan bile söz etmektedirler. Yalnız kendilerine ayrı muamelede bulunulmasını istiyorlar. Onlar da despot vesaire gibi özel talepte bulunuyorlar.

Rumeli'nde ciddî bir nüfus yazımı yapıldığı takdirde (askeriyece olsun, hazinece olsun) bu, Hükûmet-i Seniyye'nin çeşitli cemaatlara karşı âdilane bir muamelede bulunması için elinde pek büyük bir sermaye olacaktır. Yani nüfus nisbetinde, çoğunluğu teşkil eden yerlerde hangi dil konuşuluyorsa o dili konuşan despota ferman verilir. Ve bir de iki cemaate mensup ahali varsa, meselâ Bulgar ve Sırplı eşit sayıda bulunuyorsa iki despot tayin edilir. Nüfus yazımı muntazam yapıldığı takdirde red ve yalanlayacak cevap verilebilir. Onların da bunu yalanlayamamaları gerekir. Devlet-i Aliyye memurlarından iki kişi ile cemaatların ileri gelenlerinden birer kişiden Bâbı-âli'de bir komisyon kurularak, gayrıresmî, bir iki devletin düşünce ve yardımları ustalıkla kullanılabilir. En küçük bir şey çıktığında birini rahatsız etmekte olan mesele ortadan kaldırılmış olur.

Şu açıklanan düşüncelerle iş çıkmaza sokulmadan teşebbüs edilirse zorluklar bertaraf edilmiş olacaktır. Şimdiye kadar edinilen tecrübelere göre ce-

maattan inanılabilir birine ayrıca muamele edilirse, diğer cemaatlar tarafından aynı zorluklar çıkarılacaktır. Birine bir şey yapılmakla meseleye sonuç verilmiş olamıyacağı mülâhaza buyrulmaktadır.

Sadrıâzam, Hariciye Nâzırı ve Mahmut paşalardan kurulacak bir encümence son derece dikkatle incelenerek mahrem tutulup bu hususta bir muhtıra kaleme alınmalıdır. Yani muhtıranın esası, temeli, Anadolu, Rumeli ve Arabistan'da nüfus yazımı yapılmasına nasıl teşebbüs edileceği ve ne zamanda yapılabileceği, şimdiye kadar yapılan yazımlara da, (yanlış hesap Bağdat'tan döner anlamınca) yapılmamış gözü ile bakılmalıdır. Ve genellikle nüfus yazımının yapılmasında ve komisyonlarında askeriyeden de memurlar tayin edilmesi hakkında bir karar alınmalıdır.

Despot meselesinin müzakeresi için Devlet-i Aliyye tarafından tayin olunacak iki kişi ile cemaatlardan Ruhanî ve Cismanî kişilerin ne şekilde ve nerede toplanacakları ve toplantıya gelmeleri çareleri araştırılmalıdır. Hariciye Nâzırı, bu iş için yabancı devletlerin (yukarıda açıklandığı gibi) cemaatlar üzerine ne yolda nüfuz yapabilecekleri ve tesir edebileceklerine dair düşüncelerini belirtmelidir.

Olağanüstü faaliyet gösterilerek gerek işbu nüfus yazımı ve gerek despotlar maddesi, bu sene içerisinde, sonuca erdirilmelidir.

Bunlara dair bir muhtıra kaleme alınıp önce Manzuru Âli olmak üzere arz edilmelidir. Bu iş hakkında bir Mülahazei Seniyye olursa Vekiller Meclisi'ne götürülmeli, Meclis'çe kabul olunduğu takdirde yine arz olunmalı; İrâdei Seniyye ile tasdik buyrulduktan sonra uygulamaya geçilmesi hakkında sadere te.....

B.B. Arş. Yld. Ks. 9 No: 2632 Zrf. No: 72

MUHTIRAİ HÜMÂYÛN

At Cinsinin Islahı Hakkında Muhtırai Hümâyûn

Her memleket hayvanların gelişmesi için çare bulmuştur. Belli zamanlarda panayır ve sergiler açıp, o sergi ve panayırlara iyi cins hayvan getirenlere, madalya ve ehliyetler verip, taltif ettikleri gibi, yetiştirdikleri cins hayvanları açık artırmalarla değer fiyatlarının üstünde satabilmelerini sağlamışlardır. Açık artırmalarda on kuruşluk bir şeyin artırma sırasında üç dört müşteri arasındaki rekabetten ötürü yüz kuruşa satıldığı çok görülmüştür.

(...) Birincisi: Sergi ve panayırın açılacağı, Kâğıthane Yokuşu'nun sağ tarafından Okmeydanı'na kadar olan dağların üzerindeki düzlük, harita ile gösterilecektir.

İkincisi: İnşa olunacak binalar hiç olmazsa yüz metre uzunlukta ve otuzbeş-otuzaltı metre eninde üç metre yükseklikte, çatısı da dört metre olmalıdır. Binanın yanlarının yarısı camlı olmalı, hava ve ışık alması için de binanın dört yanı pencereli olmalıdır. Şimdliik bu şekilde bir serginin inşası lâzımdır. (...)

Üçüncüsü: Birinci bölümde gösterilen sergi ve panayır yeri, millî emlâkten veya Emlâkî Hümâyûn'dan değilse satın alınmalıdır. Hayvan getirenlerin gece yatmaları ve hayvanlarını koymak için, plânda gösterileceği üzere, küçük küçük ahırlar ve diğer hayvanları muhafazaya yarayacak küçük binalar da plânda gösterilmelidir. Hayvan konulacak yerlerle adamların yatacakları yerlerden alınacak pek az ücretlerle, binalar korunacak ve tamir edileceklerdir. Sergi ve panayırın reis vekili ile Ticaret Nâzırlığı maiyetinde bir vekil, dört üye, bir muhasebeci, baş-

kâtip, veznedar, üç kâtip ve hesap memuru, iki veteriner ve bir de doktor sürekli olarak bulunmalıdır. Doktor, hayvanların toplandıkları zaman hayvan sahipleriyle çevrenin sağlığının korunması için gerekli tedbirlerin alınması için komisyonu uyaracaktır. İki veteriner de gelen hayvanları sürekli muayene edip sahiplerine; boylarına, yaşlarına ve hiç bir hastalığı bulunmadığına, genç, güçlü ve kuvvetli bir hayvan olduğuna ve yaklaşık şu kadar lira ve kuruş değeri bulunduğuna dair raporlar vereceklerdir. Komisyonca'da işbu raporlar tasdik olunacaktır. Sergiye hayvan satın almaya gelenler hayvanın bulunduğu yerde o raporu görecekler; açık artırma usullerine göre şu kadar kuruştan şu kadar kuruşa kadar hayvanın fiyatını yükselten hayvanın sahibi olacaktır.

(...) Müşteriye verilecek makbuz ve ilmühaberin altını devletin haralar müfettişi, birinci ve ikinci veteriner, reis vekili, muhasebeci imzalayacaklardır. Komisyon, hayvanı alan ve satanın adlarını özel bir deftere yazacaktır.

Serginin çevresindeki panayır yerine tayin olunacak duhuliye parasıyla, ahırların kirasını ödeyenler panayırda hayvanını satmaya götürebileceklerdir. Yalnız birinci kalitede ve sergiye mahsus olmak üzere gelen hayvanlar duhuliye parasından müstesna tutulacaklardır.

(...) Sergi ve panayır daima Nisan'ın 20'sinde açılacak Haziran'ın onuna kadar devam edecektir. Haziran'ın on beşinci gününde de sergiye güzel hayvan getirenler için mükâfata şayan olanlara madalya ve ehliyet verilerek taltif olunacaklardır. O zaman yapılacak istizan (izin isteme, sorma) üzerine belirlenecek yerde madalya ve ehliyet dağıtımı ya Huzuru Şâhânede, veyahut göndereceklerı memurun

huzurunda küçük üniformasını giymiş durumda gösterişli şekilde yapılacaktır. Bu merasimin yapılmasında ilerleme ve gelişmelere uygun bir nutuk söylenecek, madalya alacak hayvan sahipleri başıbozuk elbisesi giyme âdetleri yoksa, yani setre pantolon giyenler her kaç kişi iseler merasim günü siyah setre pantolon giyecekler, beyaz boyun bağı takacaklardır. Eğer başıbozuk elbisesi giymekte iseler, yani bulunduğu yerin elbisesini giyiyorlarsa, güzelce traş olmuş, üstü başı temiz bulunanlar merasime katılacaklardır. Elbiseleri pejmürde olanları komisyon uyaracaktır.

Yukarıda adı geçen binalarla sergi ve ahırların bütün masrafları yaklaşık olarak 15 bin lira (yaklaşık 100 milyon lira) tahmin edilmektedir. İşbu masrafın Ticaret Nâzırlığı olağanüstü masraf bütçesine yazılması veya bankada ayrı bir kredi açılması uygun olur. Bir de millî emlâkten olmayıp sahiplerinden satın alınacak arazinin bedellerinin işbu masrafa zammedilmesi lâzım gelirse de oradaki arazinin pek azının Emlâki Hümâyûn'dan olmadığı işitilmiştir.

Gerçi bu binaların yapımı için Ticaret Nâzırlığı'nda becerikli mühendis, kalfalar bulunmakta ise de, Vasiliki Kalfa oldukça zengin ve işçilerini de kendisine itaata alıştırmıştır. Ötede beride her hizmette kullanılarak inşa ettiği büyük ve küçük binalarda sahiplerini ve devleti memnun etmekte olduğu da bilinmektedir. Başka kalfaların onbeş günde yapabilecekleri bir binayı yedi günde inşaya muvaffak olduğu pek çok kerre görüldüğünden, işbu sergi binası onun vasıtasiyle yapılacak olursa kısa bir zamanda ve istenilen nitelikte yapıp hükûmete teslim edeceği bellidir. Yalnız taksitlerin zamanında ödenmesi lâzımdır. Devletin her ne kadar böyle bir masraf yapacak zamanı değilse de gelecekte elde edile-

ni, Yurtsuz Mandra diye adlanmış yere yakın bulunan yerlerden uygunu seçilerek burada bir hara teşkil olunmalıdır.

2 — Hube Paşa'nın lâyihasında belirtilmiş haranın kurulması pek çok masrafa bağlı olduğu görülmüş ise de bu kadar büyük masrafa katlanılmadan istenilen haranın vücuda getirilebileceği tahmin buyruluyor. Şöyle ki; hayvanlar için lâzım olan tavlalar, bunlara bakacak adamların oturacakları odalar, ot, arpa ve saman gibi hayvanların yemlerini koyacak anbarların ve haradaki hayvanlara mahsus hastahanenin yapımı için beş bin lira (yaklaşık 120 bin lira) tahsis olunabilir.

3 — Haranın ilk kuruluşu sırasında hayvanların yemlerini satın almak lâzım geleceğinden, olağanüstü bir harcama olan yemlerin bir senelik bedeli ödenecektir. Gelecek seneler için haranın çevresindeki tarlalara hayvanların yiyecekleri ot, arpa ile hizmetlilerin yiyecekleri buğday ve mısır gibi şeyler hara idaresi tarafından haradaki hayvanlar çalıştırılarak elde edilebilir. Bu ürünlerle hayvanlar idare ve iaşe olunabilecektir.

4 — Hernekadar Hube Paşa lâyihasında Macaristan ve diğer memleketlerden kısrak satın alınması tavsiye ediliyorsa da, adı geçen memleketlerden kısrak satın alınması fazla harcamayı gerektirecektir. Bunun yerine Çerkez köylerinden, Adana, Suriye gibi iri kısrakları bulunan yerlerden istenilen nitelikte ve üst üste 15-20 liraya lâzım olduğu sayıda kısrak satın alınması denenmiştir, memleket içinden yeteri kadar kısrak alınmasıyla yalnız 25-30 kadar aygırın Almanya ve Normandiya'dan satın alınıp hara kurulduktan sonra taylar dörder yaşına geldikleri vakit vilâyetlere gönderilecektir.

5 — Hara için yukarıda tavsiye olunan yerin haritasının alınıp ve yapılması gereken binaların yine Kalfa Vasilaki Efendi'ye çizdirilerek arz ve takdim edilmesi...

HUBE PAŞA'NIN RAPORU

Saadetlû Emin Bey vasıtasıyla tebliğ buyrulan Zâtı Şâhâne'nin emrü fermanlarına uyularak hayvan cinsinin islahı ve çoğaltılması hakkında âciz düşüncelerimi Atebei Ulyâya (saray) arz ve beyana cesaret edyorum.

Âciz düşünceme göre ilk önce esaslı bir hara olmak üzere İstanbul'a uzak olmayan ve yeri hara olmaya elverişli, Ziraat ve Ticaret Nâzırlıkları tarafından tayin ve idare olunacak yerlerde üç tane hara kurulmalıdır. Yüz yahut ikiyüz aygır satın alınıp bütün vilâyetlere gönderildiği takdirde, memleketin genişliğine göre istenilen fayda tamamiyle sağlanamayacağından bunun yerine otuz baş aygır satın alınıp, teşkilini arz ve takdim eylediğim üç haraya göndermek daha çok faydalı olacaktır.

Her bir hara için seksen kadar kısrak gerek Macaristan, Almanya ve gerekse memleketin içinden satın alınıp her birine verilmelidir. Böylelikle aygır ve kısrak taylar elde edilecektir. Bunlardan kısrakları adı geçen üç harada damızlık olarak alıkonup taylar dört yaşına geldiklerinde memleketin içine gönderilirler. O vakit her vilâyette aygırlar için özel depolar yapılıp çiftleşme zamanında vilâyetin icap eden yerlerine gönderilirler. Kışın da tekrar vilâyetlerdeki depolarına geri getirilip beslenirler. Böylece istenilen aygırlar yavaş yavaş memlekette türetilir ki; bunlar doğrudan doğruya yerli aygırlar olurlar. Zamanla haralar da genişletilmiş olur.

Şimdilik ikiyüz yahut üçyüz aygır satın alıp masraf edilmiş bile olsa bu sayı memleketin genişliği ölçüsünde vilâyetlere dağıtılırsa bir damla su gibi kalır. Bundan başka hayvan neslinin islah ve çoğaltılması gibi baha biçilmez bir kaziyye için satın alınması lâzım gelen oldukça güzel bir aygır 150 liraya (yaklaşık 90 bin lira) satın alınabilir. Çünkü daha ucuz fiyatla satın alındığı takdirde hiç bir işe yaramayacağı gibi hayvan nesli islah olunmayacağından harcanan paralar boşa gitmiş olacaktır.

Yirmi bin lira (yaklaşık 12 milyon) tedarik edilirse işbu para ile beheri 150 liradan 30 aygır ve beheri 65 liradan 240 kısrak satın alınabilir. Dört sene sonra bunlardan yaklaşık yüz kadar aygır elde olunacaktır. Bunlar vilâyetlere gönderilebileceği gibi böylece her sene sonunda vilâyetlerde kurulacak depolara 80-100 kadar aygır gönderilebilir. Böylelikle sekiz sene içerisinde memlekette istenilen nitelikte aygırlar yetiştirilmiş olur. Vilâyetlere 300-400 aygır gönderilerek hem hayvan nesli islah edilmiş hem de seneden seneye aygırların sayısı çoğaltılmış olur.

Bu sırada adı geçen 30 aygırdan beheri her sene sahipleri tarafından haraya getirilen 30 kadar kısrağa çekilebilir. Bu hesaba göre dört sene içinde yaklaşık üç bin kadar tay ahalinin elinde bulunabilir.

Şimdilik 20 bin lira harcanması imkânsız ise, önce onbin lira ile işe başlanılarak, iki esaslı hara teşkil edilmelidir. Çünkü; her biri 50 liralık kötü aygır satın alınarak elde edilecek âdi taylardan ise, bu kabul edildiği takdirde memleketin daha çok faydalanacağı aşikârdır. Bundan başka 50 lira ile güzel ve istenilen nitelikte aygır satın alma imkânsızdır. Hatta bu fiyatla Macaristan'dan satın alınacak aygırlar, memleketin içerisinden satın alınacak aygırlardan çok

daha âdi ve kötü olacaktır. Macaristan'dan aldığım bilgiye göre yüksekliği 152 cm. olan süvari hayvanları bile 30 liraya satılmaktadır. Bu fiyatlara güzel aygır satın alınmasının mümkün olamayacağı şehinşâhilerine arz ve beyana cesaret olunur. 16 Nisan 1300 (1884)

Mühür
Hube

B.B. Arş. Yld. Ks. 9 No: 2640 Zrf. No: 72

MUHTIRAİ HUMÂYÛN

Memleketteki Evcil Hayvan Cinslerinin Islahı Hakkında Sadaret'e Gönderilen Muhtırai Hümâyûn Sureti :

Adı geçen çiftlikler için Hükûmet-i Seniyye tarafından Macaristan'dan yeteri kadar aygır ve kısrak satın alınıp getirtildikten sonra hükûmete kaç kuruşa mal olmuş ise o fiyatla çiftlik sahiplerine verilerek bedelleri kendilerinden alınmalıdır. Sözü geçen kısrak ve aygırlardan yolda ölenler olursa bedelleri vilâyetler olağanüstü tahsisatlarından ödenmelidir. Çiftlik sahiplerinin mağdurluklarını önlemek için aygır ve kısraklar, paraları kendilerine teslim edildikten sonra alınmalıdır.

At cinsinin ıslahı için fennî işlerin yürütülerek yukarıdaki maddeler kararlaştırıldıktan sonra satın alınması lâzım gelen hayvanların bir bölümü Macar - Polonez olmak üzere bunların cinsleri, sayıları, eşkâlleri, vasıflarını belirten belgeler Yüce Komisyon tarafından ilân edildikten sonra satın alınmalıdır.

Ancak Macaristan'da döl hayvanları ayrıldıktan ve diğerleri iğdış edildikten sonra, bir yahut bir buçuk yaşlarında olmalıdır. Bunlardan bulunursa üç yaşında olanlar alınmalıdır. Böylece alınacak hayvanlar tam at haline gelinceye kadar kısraklarla çiftleş-

tirilmeyip güzelce beslenmelidir. Ne vakit çiftleştirilmesi gerekeceği de risaleye konulmalıdır. Satın alınacak kısrakların hepsi birer ikişer aylık gebe olmalıdırlar. Gebe kısrak bulunmazsa, satın alma memurları bunları satın alırlarken sahiplerinin atlarına çektirdikten sonra almalıdırlar .

Arabistan'dan yabancı memleketlere bir kaç sene hayvan ihracı şiddetle yasaklanmalıdır. Bu iş için gerekenlere emir verilmelidir. Zengin çiftlik sahiplerine Macar atlarına çektirilmek üzere Arabistan'dan kısrak getirtilmesi için gerekli kolaylık gösterilmeli ve teşvik edilmelidir. Çekmece'de, evvelce tesis olunan nümune çiftliği de ne durumdadır? İçinde kimler istihdam olunmaktadır? Ne cins ve ne miktar hayvan ile araç ve gereç bulunmaktadır?

Vilâyetlere gönderilecek iyi cins tavuk ve diğer kümes hayvanlarının, (yakınlığından ötürü) adı geçen çiftlikte yetiştirilmeleri kolay olduğundan kuluçka yetiştirmek için makine olup olmadığı tahkik edilerek tahkikat sonucunu gösterir ayrıntılı bir rapor düzenlenerek çiftlik arazisi ile binalarının haritasını da göstermek üzere kurmay subaylardan münasipleri gönderilmelidir. Anadolu'ya gönderilecek cins tavuk ve diğerlerinin de Bursa'daki Nümune Çiftliği'nde yetiştirilmesi uygun olacaktır. Adı geçen çiftliğin de ne durumda olduğunun etraflıca tetkik ettirilmesi şerefsâdır olan İrâdei Hazreti Hilâfetpenahi gereğindendir.

İngiltere cins hayvan yetiştirmekte gelişmiş bir memleket olduğundan Ekselâns Dük de Dumbug İstanbul'da bulunduğu sırada, titizlikle hayvan yetiştirmekte usta bir adamın Londra'dan İstanbul'a gönderilmesi Zâtı Şâhâne tarafından adı geçene bildirilmiş olduğundan bu adam İstanbul'a geldiğinde

bilgi ve tecrübesinden faydanılması umulduğu da pâdişahın İrâdei Seniyyesi'ndendir. 8 cemaziyel aher 1306 ve 28 ocak (1888)

Aslının aynıdır
Süreyya

B.B. Arş. Yld. Evr. Ks. 9 No: 2628 Zrf. No. 72

MUHTIRAİ HÜMÂYÛN

Ermenilerin Osmanlı Devleti'nin himayesinde gördükleri lûtuf ve korunmaları hakkında Muhtırai Seniyye

PÂDİŞAHIN ERMENİLERE AİT HÂTIRALARI

Pek çok yıllardan beri emniyet ve refah ile tâbiiyetinde yaşamakta oldukları, yüce Osmanlı Devleti'ne karşı Ermeni fesatçıları bir müddetten beri eğri yolu seçip ihtilâl hareketlerini açıkça göstermektedirler Ancak, Ermeniler hakkında gerekli bilgi ve açıklamayı yapmak yerinde olur. İşbu bilgi ve açıklamanın kolayca anlaşılması için üç bölüme ayırmak gerektir.

Bu üç bölümden birincisi; maziye aittir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında Ermeniler, İranlılar ile Tatarların esiri bulunuyorlardı. Saldırılardan yakalarını kurtarıp, Osmanlı Devleti'nin himaye kanatlarının altına sığındılar. Osmanlı Devleti, Ermenileri iyi niyetle himayesine aldı. Son günlerde düşüncelerinde yerleşip ortaya çıkan kötü niyetleri belirinceye kadar hiç bir kötü davranışta bulunmadılar.

İkincisi; Berlin andlaşmasının yapıldığı tarihten sonra kendilerinde beliren fikir ve niyet üzerine fiilen ihtilâl hareketlerine teşebbüse başlayacakları vakte kadar mel'unca hareketler ve teşebbüsler...

Üçüncüsü de; fiilen karışıklık ve ihtilâle girişmeleri anından bugüne kadar olan tutum ve davranışlarına dâirdir.

Ermenilen sanat, ticaret adamı ve servet sahibi olduklarını beyan ile bunların nâmuslu, çalışkan cemaat oldukları Ermenileri sevenler tarafından iddia edilmektedir.

Gerçi Ermeniler bir çok sanat ve ticaret sahibi olarak zenginleşmiş iseler de, buna tabiiyetinde oldukları ve adaletine sığındıkları Osmanlıların sebep olduğu, tarihî bir gerçektir. Şöyle ki: Osmanlılar, eskiden beri cenkçi bir millet oldukları ve daima savaşlarla meşgul, fetihlere alışık bulunduklarından, savaş zamanlarının dışında birazcık dinlenip ancak ziraat ile uğraşabilmişlerdir. Ermeniler ise kendilerine sığınmış, sadakatten ayrılmayacaklarına yemin etmiş bulunmalarından ötürü, ayrı tutulmuşlardır. Osmanlılar, Yunanlıların ihtilâl çıkarmalarıyla, inanmadıkları Rumlara göstermedikleri emniyet ve itimadı Ermenilere göstermişlerdir. Bu yüzden sanat ve ticaret ellerine geçmiştir. Saray-ı Hümâyûn'dan, en küçük Osmanlı evine kadar çeşitli hizmetler de bunlara verilmiştir. Devletin bir çok hizmetlerinde de bulunarak rütbeler elde etmişlerdir. **Ve hatta devletin hayatı demek olan savaş araç ve gereci, barut imâli bile Ermenilerni eline verilmiştir.** Sarraflık işlerinin de ellerine verildiği malûmdur.. Yani, Ermenilerin ticarete alışıp zenginleşmeleri yine Osmanlıların sayesinde ve onların teşvikiyle olmuştur..

(...) Boğos Bey, Sultan Abdülmecit Han'ın saraylarında Cebi Hümâyûn'larının (pâdişahın kendi hazinesi) işlerine bakardı. Tophane de idaresinde olduğu gibi, onun ailesi dahi âdeta bir Osmanlı ailesi gibi sürekli olarak Saray- ıHümâyûn'a gelip giderler-

di. Boğos Bey ki; Cennetmekân Sultan Abdülmecit Han'ın vefatından sonra, sefih olduğundan Paris'e gidip orada vakit geçirirdi. Bütün Paris halkı kendisini tanırdı. Özellikle Paris'in eğlence yerlerinde genç kızlar tarafından onu tanımayan yoktu. Onun yakınlarından **Beran ve Maksutzade Simon Beyler ve Agop Efendi Harem-i Hümâyûn'un bütün alış veriş işlerine memur edilmişti.** Hepsi yüksek rütbelere ulaşmışlar ve büyük rütbeler kazanmışlardır. Ovakit vezirlerin azlığı nedeniyle paşalık unvanı kazanmışlardır. Küçük oğlu Agop Efendi'nin Çengelköyü'ndeki köşkü, Sultan Abdülaziz Han zamanında Emlâki Hümâyûn'a alınmış ve daha sonra da Vahdettin Efendi'nin oturmasına ayrılmıştır. Abdülaziz Han zamanına kadar, Sultan Abdülmecit Han zaman zaman köşke uğrar, akşam yemeklerini orada yerlerdi. Bu şerefe küçük oğlu da nâil olmuşlardır ki, hiçbir Osmanlı evine hükümdarlardan giden olmamıştır.

Barutçubaşı ailesi ki, bugün Hariciye Nâzırlığı Müsteşarı **Artin Paşa** bu ailedendir. O vakit Artin Paşa'nın oturduğu Ayastefanos'taki (Yeşilköy) evinde, Sultan Abdülmceit Han, bir defasında manevrayı izlediği ve bir defasında da Baruthane'yi ziyarete gittikleri vakit iki gece kalmışlardır. Yanlarında şehzadeleri Sultan Murat, Şevketmeap Efendimiz (Abdülhamit) ve rahmetli Fatma Sultan da bulunuyorlardı.

Sultan Abdülmecit'in, Agop'un Çengelköyü'ndeki evine teşriflerinde Agop'un evinde hazırlanıp takdim olunan yemeği emniyetle yedikleri malûmdur. **Sultan Abdülmecit'in kilercisi Serkis adında bir Ermeni idi.** Bugün ailesi mevcuttur. Serkis, kilerbaşı olarak yemek getirdikçe tablanın başında beklerdi. Sofranın salatası ve diğer yemekleri onun tarafından

hazırlanırdı. Serkis her şekilde Emniyeti Şâhâne'ye mazhar olmuştu. **Bunlar gibi sarayda bir çok Ermeni doktor, dişçi ve operatör bulunuyordu.**
mektedir.

Sarayı Hümâyûn'un tablakârlarının yarısı Ermeni idi. Markar adlı bir başka Ermeni bir arkadaşıyla esvap odasının çamaşır terzisi idi. Bu aileden bir Ermeni de son olaylara kadar Şevketmeap Efendimiz'in çamaşırcısı idi, Gümüşgerdan Ermeni ailesi de Haremi Hümâyûn'un terziliğini yapardı. Bu sayede zengin oldular. Bu Ermeni ailesinin bazı ufak tefek hesaplardan alacak davasında bulundukları yakın zamanda işitilmiştir. **Saray-ı Hümâyûn'un inşaat memuru Karabet'in oğlu Serkis Bey olup** Beşiktaş, Beylerbeyi, Yıldız, Çırağan saraylarıyla Kâğıthâne, Ayazağa, Ihlamur, Malta ve daha başka köşkleri inşa ettikleri gibi pâdişah tarafından diğer inşaatları da onlar yapmışlardır. İnşaatlarda çalışan işçilerin pek azı, oda reçber (vasıfsız işçi demek) olmak üzere Ermenidir. **Keretste kesmek üzere belki birkaç İtalyan, Rum dülger ve marangozdan başka iş başında olanların hepsi Ermeni idi.** İş başları bile rütbe ve diğer nimetlere nâil oldukları gibi Serkis Bey gibi Rütbei Bâlâya ulaşmış ve diğer nimetlere nâil olmuşlardır. Özellikle Karabet Kalfa ölünceye kadar her gün Huzuru Hümâyûn'a çıkar ve pek çok iltifatlara nâil olurdu. **Karabet Kalfa'nın inşaatlardan kazandığı paralardan pek çok kilise ve mektep yaptırdığı söylen-**

Zenginleşmiş, itibar, mal ve servet sahibi olan Ermeniler daha pek çoktur. Burada bunların sayılarını ve her birinin ayrı ayrı hayatlarını açıklamak sözü pek çok uzatacağından yukarıda yalnız bir kaçını örnek olarak açıklamakla yetinilmiştir.

Rahmetli Reşit Paşa'nın son zamanlarına gelince-

ye kadar, Ermeniler on beşte bir olarak Bâbı-âli, Hariciye, Darphane ile bazı elçilikler maiyetinde, sarraflık işlerinde kullanılmaktalar iken, **Âli ve Fuat Paşalar zamanında Hariciye'ye Ermeni memurlar tayin olunmuştu.** O tarihten şimdiye kadar hariciye memurluklarında Ermeni bulunduğu gibi, adliye, **mülkiye, maarif, ticaret** ve naifa ve diğer, devletin bütün idarelerinde de bulunmuşlar ve bulunmaktadırlar.

Şu tafsilâttan anlaşılacağı gibi Ermeniler tuttukları doğru yolu terk ederek, bağlandıkları boş ve bâtıl fikri takiple yabancıların kucağına atılmışlardır. Bugün içinde bulundukları fesatçı düşünceleri benimseyerek eskiden tuttukları doğruluk ve sadakatte devam ve bunu ispatlayan belirtiler gösterilerek İradei Seniyyelere dikkatle uymuş olsalardı, devletin çeşitli hizmetlerinde bir kat daha ilerleyerek yüksek mertebelere ulaşırlar ve belki de vekil olabilirlerdi.

B.B. Arş. Yld. Evr. Ks. İ. No: 156/25 Zrf. N: 156

MUHTIRAİ SENİYYE

Anadolu Vilâyetleri Müfettişliğine Tayini Tasarlanan Raif Paşa'ya Verilmek Üzere Sultan Abdülhamit Han Tarafından Tanzim Ettirilmiş Muhtıra

Devletçe belirlenecek bir vilâyetten başlanılarak müfettiş ve komiser adıyla bir memurun gönderilmesine lüzum gösteriliyor. Devletçe lüzum görüldüğü derecede, ellerine verilecek talimat gereğince, kanunlar ve nizamlarda bazı tâdiller yapılması kararlaştırılmıştır. Teftişin esas maddeleri şunlardır:

Valilerin, yapılacak tâdilat ve teşkilâtta sınırlı

olmaları, sözleşmelere saygılı olmaları, devlet hukukunu tehlikeye düşürmemeleri, nüfus nisbetinde muamele yapıp yapmadıkları, müslümanların haklarının korunmasına dikkatli olmaları, pekçok yerlerde, şimdiye kadar, müslim ve gayrimüslim bir çok ahaliye tapu senetleri verilmediğinden dikkatli olmalarıdır. İslâmlara nisbetle Ermeniler azınlık iseler de Ermenilerin ellerinde yeni silâhlar bulunmasının ne kadar zararlı olduğu âşikârdır. Nahiyelerin teşkili sırasında müslümanların çoğunlukta bulundukları yerlere Ermenilerden müdür tâyini adalete aykırı ve zararlıdır. Kısacası bu memurluk pek büyük bir memurluktur. Devlet ve İslâmın mutluluğunu sağlayacağı gibi mahvına da sebep olabilir.

Oralarda bulunan konsolosların tesir ve nüfuzlarına kapılmak gibi bir tehlike de vardır. Bu tesir ve nüfuz İslâmların ileri gelenlerinin mahvına sebep olur. Kurulacak mahkemelerde çoğunluğun hıristiyanlara geçmesi tehlikesi akla gelebilir. **Bir takım müzevir Ermeniler, müfettişin huzuruna gelerek müslümanların ileri gelenleri hakkında iftira edebilirler ki; eski Hariciye Nâzırı Sait Paşa ve Âbidin Paşa böylelikle bir çok İslâm nüfusunun perişan olmalarına sebep olmuşlardır.**

Göçebe ve çadırda oturanlar diye tanımlanan halk Anadolu'da pek az bulunup gerisi müslim ve gayrimüslim pek çok Anadolu ahalisi, hayvanlarını yazın yaylağa çıkarmak, kışın da evlerine ve köylerine dönmek zorundadırlar. Bunlar hakkında haksız bir muamele yapılmamasına dikkat edilmesi gerekir.

Milis askeri gibi tehlikeli bir şeyin gerçekleştirilmesinden, her yönü ile kaçınılmalıdır. Almanya ve Avusturya'da olduğu gibi, mükemmel bir polis ve jandarma teşkilâtı kurularak, vilâyetin her sınıf hal-

kından, nüfus nisbetinde, işbu hizmetlerde kullanılmalıdır. Tayin buyrulacak memurlarda, ilk önce İslâmlara kalbinde sevgi olmakla birlikte, hilâfet makamına karşı özel, samimî sevgi ve saygı olmalıdır. Bununla beraber Avrupalıların gözünde de, bir dereceye kadar, mutassıp olmaması gerekir (...) **Efendimiz İslâmların halifesi olduğundan ona hizmet bütün İslâmlara hizmet olur.** Bunun tersine davranılırsa iki sene sonra Ermenistan Prensliği'ni görmek tabiidir.

Yabancılar altı vilâyeti belirtmekle, şimdiden Ermenistan'a sınır tayin ediyorlar. Halbuki oraları Bulgaristan gibi olmayıp **en çok Ermeni bulunan Erzurum vilâyetinde bile yüzde otuz nisbetinde Ermeni yoktur. Yabancılar bizim birtakım hamiyetsiz devlet adamlarıyla memurları görerek azınlıkta olan bir halkı İslâmlara hâkim kılmak istiyorlar.**

Bu duruma sebep olanların birincisi Cevat Paşa'dır ki; kendisinin müslüman evlâdı isminin de müslüman adı olduğunu düşünmeden Avrupa'da övülmek ve elçiler katında bir mevki kazanmak için dinini ve bağlı olduğu hükümdarı fedâ ederek bu işi ileri götürdü. Yabancıları oyalayıp, tedbirli davranılarak bu mesele de devletin hakları ve İslâmı koruyucu şekilde sonuçlandırılacak olursa devlet büyük ve zor bir geçitten kurtulmuş olacaktır. Bâbı-âlice kendilerine sözlü ve yazılı verilecek tâlimat, belki de Mütalâai Şâhâne'nin büsbütün tersi olacaktır. Fakat kendisinin Efendimize olan bağlılığı ve becerikliliğine itimât buyrulduğundan, yapılması mümkün olmayan şeyler inandırıcı deliller gösterilerek geçiştirilmelidir. Kendileri yaşlarını ve başlarını almış bir Osmanlıdır. **Bir adam yalnız bu dünyayı düşünemez.** Âhireti de düşünür. İslâmın zararına âlet olmanın ne kadar kor-

kunç olduğunu hatırlasınlar. Yirmi yıldan beri Cevat Paşa'nın sebep olduğu türlü türlü entrikalarla iş bu duruma geldi. Biricik çare gidecek müfettişin sadakatidir. Bu hususta sadakat gösterilir, İslâm dinine ve pâdişahın hükümranlık haklarının korunmasına hizmet edilirse, Efendimiz'in kendilerine lûtuf ve ihsanda bulunacakları aşikârdır.

Seçilmesi tasarlanan memurlar arasında Hasan Fehmi Paşa, Nâfia Nâzırı Tevfik Paşa ve Ahmet Muhtar Paşa ve daha bir kaçının adı söylenmişti. Bunların hangisi olursa olsun İslâmların ileri gelenlerinin kafalarını koparıp emlâklerinin Ermenilerin ellerine geçmesine sebep olacakları ihtimali vardır. Hasan Fehmi Paşa'nın zeybeklerin elbiselerini değiştirmiş olduğuau Almanya elçisi tenkit yollu Efendimiz'e hikâye etti. Efkârı Şâhânelerin açıktan açığa beyan buyrulması Efendimiz'e olan kalbî bağlılıklarına emniyet buyrulmasından ileri gelmektedir. Yoksa böylesine düşüncelerini açıklamak mümkün değildir. Pâdişahımızın haklarına yirmibeş senedenberi gösterdikleri sadakat unutulmamıştır. Bir köşkün yapımında Kalfa M. Oratke'nin Efendimiz'i iğfal etmekte olduğunu arz ile Efendimiz'in büyük bir zarardan korunmalarına sebep olmuşlardı. Bu, gerçi küçük bir şey ise de Efendimiz'ce büyük bir insanlık sayılmıştır.

Mithat Paşa'nın Suriye Vailliği sırasında idarenin islaha muhtaç bazı maddelerinin müzakeresi için ondan bir adam istenilmesi üzerine kendisini göndermişti. O zaman Huzuru Şâhâne'ye kabul buyrulmuştu. O vakitten beri tayin buyurdukları her hizmette fevkalâde sadakat ve doğrulukla vazife yapageldikleri müşahade buyrulmuştur. Mithat Paşa'nın maiye-

tinde olduklarından ona karşı nâmuslu bulunmakla beraber Efendimiz'i zerrece gücendirmediler. Efendimiz'in kendilerine bu derece itimat buyurmaları şu sebepten ileri gelmiştir.

B.B. Arş. Yld. Evr. Ks. 9 No: 2610 Zrf. No: 72

MUHTIRAİ HÜMÂYÛN

Sasun'a gönderilen tahkikat heyeti tarafından düzenlenen raporun heyete katılan yabancı memurlara da tasdik ettirilmesi hakkında Muhtırai Seniyye

Sasun bölgesindeki olaylar üzerine Devlet-i Aliyye hakkında bazı gazetelerde çıkan bir takım iftiraları fi'len yalanlamak ve reddetmek, samimî niyetiyle, dost devletlerin konsolosluklarından birer memurun Devlet-i Aliyye tarafından Anadolu'ya gönderilen tahkikat heyetine refakat etmesi ve tarafsız tahkikat yapılmasını arzu eylediğinden, ne biçimde tahkikat yapılacağına dair üç devlet elçilerinin düşünceleriyle birlikte yabancı memurlara tâlimat verilmiştir. Memurlarımız bu tâlimatın aksine hareket etmeyecekleri gibi, tutanaklar ve alınan ifadelerin hepsi imzalanmış olduğu halde, fezlekeyi imzalamaktan kaçınmalarının sebebi anlaşılamıyor. Ellerine verilen tâlimatla, evvelce alınan bazı kararlardan maksat, tahkikatın tarafsız ve âdilâne yapıldığının yabancı memurlar tarafından tasdiki sonucunu elde etmekten ibaret iken, bunun tam tersine olan şu harekete teessüf etmekle birlikte, yabancı memurların bizimkilerle birlikte bulunmasından faydadan ziyade zarar göreceğimizi esefle hissetmekteyiz.

Münir Bey'in akşamki ifadesinden hiçbir şey an-

laşılamadı. Zira yabancı memurlar açıklanan esaslar üzerine gönderildiklerine ve iyi niyetle tayin olunduklarına göre fezlekeyi imza etmeleri lâzım gelir. İmza da şu yolda olabilir: **«Devlet-i Aliyye'nin arzusu üzerine memurlarına refakat ederek hangi yönden tahkikat yapmak lâzım geldi ise, elimizde bulunan tâlimat hükümlerine göre onları söyledik. Onların tarafsız ve âdilâne yaptıkları tahkikata dair olan fezlekeyi okuduk. Her yönden âdilâne ve tarafsız tahkikat yapıldığını tasdik ederiz.»** deyu söylemeleri gerekir. Bu denilmeyecek olursa memurlarımızın yaptıkları fezleke ayrı, yabancıların düşündükleri ayrı olacaktır. Bunların arasında hakem kim olacaktır? Devlet-i Aliyye'nin hakem olması gerekirse de buna itiraz edilmektedir. **Buna göre fezlekeyi imza etmeleri hakkında yabancı memurlara emir vermenin elçilere uygun biçimde kabul ettirilmesi lâzımdır.**

Sırf özel ve gayriresmî olarak üç devlet elçisini tercümanlarıyla Başkâtipliğe göndermiş oldukları lâyiha ve muhtırada ıslahatın kanun ve nizamlarımızın dışında olmamak, devlet ve hükümdarın hak ve çıkarlarına tecavüz eylememek şartı ileri sürülmüştü.. (...)

B.B. Arş. Yld. Evr. Ks. 9 No: 2626 Zrf. No: 72

— S O N —

Bu eser Osmanlı Devlet Arşivlerinde Yokolmağa Terkedilen Belgelerden Oluşmaktadır.

Ali Suaviye yardım eden yabancılar kimlerdi• Mısır, Kıbrıs, Yunan ve Ermeni meselesinin belgelerdeki gerçek görüntüsü• Birinci meşrutiyet meclisi neden kapatıldı• İngiltereye çalışan devlet adamları kimlerdi•

15 lira